

ÖTVENÉVES A FÖLDREFORM*

DR. FAZEKAS BÉLA

A magyar mezőgazdaság sok évtizedes elmaradottságát és a második világháború végéig tartó társadalmi válságát főként a jobbágyfelszabadítás után is fennmaradt és a kapitalizmusba is átmentett feudális birtokviszonyok okozták. A megcsontosodott feudális állapotokon alig enyhítettek az első világháború után végrehajtott *Nagyatádi-Rubicsek*-földreform (1920. évi XXXVI. törv.), a későbbi kisebb állami földjuttatások (például vitézi telkek, házhelyek adományozása) és a magán-, főleg pénzüzetek által végrehajtott parcellázások.

AZ 1945. ÉVI FÖLDREFORMTÖRVÉNY ELŐTTI HELYZET

Az 1920-as földreform során 1,15 millió kat. hold (0,66 millió hektár) földet vettek igénybe, ebből körülbelül 750 000 kat. holdat (432 000 hektárt) 400 000 kisembernek juttattak, és több mint 200 000 fő volt azok száma, akik házhelyet kaptak. A juttatások következtében több százezerrel, 771 ezerre nőtt az 5 kat. hold (2,9 hektár) alatti törpebirtokosok száma. (Lásd az 1. táblát.)

Az 1948. évi Magyar statisztikai zsebkönyv adatai szerint a két világháború közötti földreform során, különböző jogcímenek, a kérelmek és a földhözjuttatások száma, a juttatott terület az alábbiak szerint alakult:

az Országos Földbirtokrendező Bírósághoz (OFB) beérkezett beadványok száma	815 898
megváltási eljárást kérő községek száma	3 567
a községek száma, amelyekben a megváltás kimondatott	3 326
a megváltott terület kat. holdban	880 174
a megváltott területből alakított	
házhelyek száma	259 940
közös legelők száma	936
törpe- és kisbirtokok száma	412 611
minta- és kiscsaládi birtokok száma	251
középbirtokok száma	55
a házhelyrendezés által érintett községek száma	995
a kiadott házhelyek száma	37 116
a házhelyeknek kiadott terület kat. holdban	9 923
az OFB által gyakorolt elővásárlási esetek száma	269

*A tanulmány e változatának kialakítását a szerző halála miatt *Oros Iván*, a KSH ny. osztályvezetője végezte.

az elővásárlás útján megszerzett terület (kat. hold).....	60 128
az OFB engedélyével történt ingatlanfeldarabolások	
száma	475
területe	149 263
a földhöz jutott egyének száma	15 543
a községek száma, amelyekben kishaszonbérletek céljára terület vétetett igénybe	835
e célra igénybe vett terület (kat. hold)	153 878
az OFB. 1921. VI. 20-tól megkezdett működése során 1941. XII. 31-ig felhasznált – a kishaszonbérletek alakítására átvett területekkel együtt – (kat. hold).....	1 243 443

1. tábla

A gazdaságok száma és a terület megoszlása 1935-ben

Gazdaságnagyság (kat. hold)	A gazdaságok		Szántó-	Mező- gazda- sági	Összes	Szántó-	Mező- gazda- sági	Összes
	száma	megosz- lása (százalék)						
			ezer kat. hold			megoszlása (százalék)		
0–1	214,9	17,6	119	207	236	1,2	1,6	1,4
1–5	556,1	45,6	1 080	1 333	1 394	11,1	10,2	8,7
5–10	204,3	16,8	1 174	1 415	1 477	12,0	10,8	9,2
10–20	144,1	11,8	1 617	1 937	2 025	16,6	14,7	12,6
20–50	73,6	6,0	1 681	2 036	2 169	17,2	15,5	13,5
50–100	15,2	1,2	702	921	1 036	7,2	7,0	6,5
100–200	5,8	0,5	428	651	805	4,4	5,0	5,0
200–500	3,8	0,3	552	926	1 180	5,6	7,0	7,3
500–1000	1,9	0,1	438	731	941	4,5	5,6	5,9
1000–5000	0,9	0,1	816	1 212	1 701	8,4	9,2	10,6
5000–	0,0	0,0	1 148	1 765	3 107	11,8	13,4	19,3
<i>Összes gazdaság</i>	<i>1 219 715</i>	<i>100,0</i>	<i>9 755</i>	<i>13 134</i>	<i>16 071</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Megjegyzés. Az 1000–5000 kat. holdas gazdaságok száma 884, az 5000 kat. holdnál nagyobbaké 85 volt.

Forrás: Magyarország mezőgazdaságának főbb üzemi adatai az 1935. évben. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1941. 62. old.

A kisebb földosztások következtében Magyarország mai területén 1895 és 1935 között a kisbirtokosok száma növekedett. 1938-ban (lásd a 2. tábla részben becsült és számított adatait) mintegy 2,1 millió kereső, családtagokkal együtt körülbelül 4,5 millió ember élt mezőgazdasági tevékenységből.

A földbirtokviszonyok változását némileg a földforgalom is befolyásolta. A földforgalom (főleg a magánparcellázások hatására) 1931-ben érte el a csúcspontját, körülbelül 30 000 kat. holdat (17 260 hektárt), ezt követően jelentősen csökkent: az 1932–1937. években 58,0, 23,0, 19,0, 47,0, 12,0, illetve 8,0 százalékát tette ki az 1931. évinek.¹ (A földért kifizetett összeg többnyire a mezőgazdaságból történő tőke kivonást jelentette, és alig szolgálta a megmaradt föld különböző eszközökkel való ellátásának a fejlesztését. A földért kapott összeget többnyire nem a mezőgazdaságba fektették.)

¹ *Matolcsy Mátyás: A magyar mezőgazdaság adósságterhének alakulása 1924–1944. években. Magyar Gazdaságkutató Intézet. Budapest. 1944. 5. és 9. old.*

A mezőgazdasági keresők száma 1938-ban

A mezőgazdasági keresők csoportja	A keresők	
	száma (ezer fő)	az összes kereső százalékában
Föld nélküli napszámosok, cselédek, summások (agrárproletárok)	750	35,7
5 kat. hold (2,9 hektár) alatti törpebirtokosok	750	35,7
5-30 kat. holddal (2,9–17,3 hektár) rendelkezők	500	23,8
30-200 kat. holddal (17,3–145,1 hektár) rendelkezők	80	4,1
200-1000 kat. holddal (145,1–575 hektár) rendelkezők	5	0,0
1000 kat. holdnál (575 hektárnál) nagyobbak	1	0,0
Egyéb keresők	14	0,7
<i>Összesen</i>	<i>2100</i>	<i>100,0</i>

A parasztság igyekezett földtulajdonát vásárlással is gyarapítani. A paraszti földvásárlásnak korlátai voltak, többek között:

1. a kisebb birtoktestek lényegesen drágábbak voltak, mint a nagyobbak; a földárak 1938-ban – 100-nak véve az 1–5 kat. hold (0,6–2,9 hektár) közötti forgalomba került földek árát – a következőképpen alakultak (*Matolcsy* i.m. 18. old.):

1–5 kat. hold (0,6–2,9 hektár)	100
10–20 kat. hold(5,8–11,5 hektár)	81
50–100 kat. hold (28,8–57,5 hektár)	68
500–1000 kat. hold (288–575 hektár)	60
1000 kat. holdnál (575 hektárnál nagyobb)	52

2. fékezte a földforgalmat az ún. korlátolt forgalmú (eladhatatlan) birtokok nagy (1935-ben 27 százalékos) aránya, ami garantálta a forgalmazható földek viszonylag csekély kínálatát, egyben magas árát is;

3. a parasztság a földet többnyire hitelből, törlesztési és kamatterheket vállalva vásárolta, és az 1920-as reform megváltási költségeit még nem rendezte; később az adók növekedtek, és az 1929–1933-as világválság is sújtotta a mezőgazdaságot, így rohamosan eladósodott: adósságállománya 1925-ben 110 millió, 1930-ban 1783 millió, 1935-ben 2500 millió pengő volt, az utóbbiból 300 millió pengőt tett ki az 1920-as földreform során kiosztott földek vételárhátraléka. (*Matolcsy* i. m. 28. old.)

Az 1930-as évtized közepére a föld mozgása jelentősen mérséklődött; az 1920-as földreform lényegében befejeződött (a befejezésre 1933-ban törvényt is alkottak). Jogilag a befejezés végső időpontja 1942. január 1. volt, amikor az Országos Földbirtokrendező Bíróság iratanyagát át kellett adja a Földművelésügyi Minisztérium irattárának.

1935 után nem következtek be lényeges változások, jelentéktelenebbek igen. 1936-ban például törvényt hoztak a hitbizományokról és a hitbizományi kisbirtokokról (ez a tulajdonviszonyokon nem változtatott, de igyekezett megmeregíteni mindazt, ami már kialakult), továbbá a telepítésekről és egyéb földbirtok-politikai intézkedésekről (1936. évi XXVI. törv.). Ennek alapján új gazdára találhattak az elárverezett és a nagybirtokok által önként felajánlott földek, földhöz juthattak olyanok (vitézek, háborús veteránok, gazdatisztek, tisztviselők stb.), akik a gazdálkodáshoz és a föld megvásárlásához elegendő anyagi eszközzel rendelkeztek. A törvény következtében a tulajdonosok személye változhatott, de a birtokmegosztás alig. Nem változtattak a birtokviszonyokon a zsidó-

törvények (1939. évi IV. és 1942. évi XV. törv.) sem. A birtokokat elvették, de nem osztották ki. (*Eckhardt Tibor* szerint 1939-ben 480 000 kat. hold, azaz 276 000 hektár nagyobb birtoktest volt 941 zsidónak tekintett személy, illetve család birtokában.)

Az 1920 és 1944 közötti kisebb-nagyobb földosztások nem oldották meg a mezőgazdaság gazdasági és társadalmi válságát, nem enyhítették a földnélküliek és a törpebirtokosok számottevő földtulajdon iránti évszázados vágyát. Viszonylag sikeresebbnek mondható a házhelyhez jutás. Az 1920-ban és 1936-ban hozott törvények alapján negyed század alatt valamivel több mint 300 000, főleg vidéki családot juttattak házhelyhez. A kiosztott telkeknek körülbelül felére 1944-ig házat is építettek.

FÖLDREFORMTERVEZETEK

A birtokviszonyok változatlansága, a parasztság nyomora és a társadalmi feszültségek következtében különösen az 1930-as évtizedben felerősödtek a földreformot követelő törekvések, és természetesen megnyilatkoztak a reform ellenzői is. Némelyek (például a Márciusi Front, a népi írók) általános és elkerülhetetlen követelményként fogalmazták meg a földreformot, mások konkrét adatokat (megengedhető birtokmaximum 500 kat. hold, azaz 288 hektár) is közzétettek, ismét mások, például a nyilasok egyes frakciói agrárdemagógiával hangoskodtak. A reform ellenzői a nagybirtok termelési fölényére hivatkoztak, ami csupán néhány főbb szántóföldi növény (búza, árpa, kukorica, burgonya, cukorrépa) esetében volt igaz, de a termelés összességét illetően nem, mert főleg a kisbirtokok foglalkoztak a kertészeti kultúrákkal és az állattartással. 1938-ban például a 200 kat. holdnál (115 hektárnál) nagyobb gazdaságok területegységre jutó termelése csak 56 százaléka volt az említettnél kisebb birtokokénak.

A Szálasi-párti nyilasok nem akartak földreformot, hanem olyan parasztpolitikát hirdettek, amelyen a civilizációtól mentes tanyai parasztok lelkivilágának megőrzését értették, továbbá azt, hogy ez a réteg parasztsarjakkal biztosítsa a városi lakosság utánpótlását, és közülük az alkalmasakat – megfelelő vizsgálat után – paraszttá avatás által a paraszti rendben véglegesítsék.² *Horthy Miklósnak* tulajdonították azt a véleményt, hogy nincs értelme a földreformnak, mert Magyarországon körülbelül annyi kataszteri hold szántóföld van, amennyi lakos (körülbelül 9,5 millió), márpedig, ha mindenki egy hold földdel rendelkezne, abból nem tudna megélni.

A földreform-követelések nyomására a kormány 1939 végén kénytelen volt a parlament elé terjeszteni és elfogadtatni egy reformtervezetet a kishaszonbérletek és a házhelyjuttatások szervezésének előmozdításáról és más földbirtok-politikai intézkedésekről (1940. évi IV. törv.). A törvény végrehajtására azonban nem került sor, többek között azért, mert a hitlerista Németország ellenzett minden olyan tulajdon-, illetve földhasználat-változást, amely veszélyeztethette volna a németek élelmiszer-ellátását.

Az említett pozitív és negatív földreformtörekvések egy része mögött, ideértve a hivatkozott törvényeket is, nem álltak tömegek, túlnyomó többségben voltak viszont azok a földreform-elképzelések, amelyeknek tömegbázisa volt. Ezek az ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulása (1944. december 21.) után a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front négy pártjának agrárprogramjában, illetve a programok megújulásában öltöttek testet.

² *Rósz József*: Földreform vagy parasztpolitika (1939.) alapján.

1944 végén, 1945 elején Magyarország területének jelentős részén még háború dúlt. Az ország törvényhozása, közigazgatási szervei ideiglenes, átmeneti állapotban voltak. Így a földreform végrehajtásának feltételei csak fokozatosan valósulhattak volna meg, ha a vezető pártok a földreformról már korábban nem alakították volna ki elképzeléseiket.

Radikális programja volt a Szociáldemokrata Pártnak. Földreformtervezetüket még 1930-ban deklarálták, és Hitler uralomra jutása után sem változtattak rajta. A tervezet szerint minden 500 kat. holdon (288 hektáron) felüli birtokot igénybe vettek volna, a hitbizományiakat kártérítés nélkül, a többieket kártalanítással. Az igénybe vett földekből elsősorban a föld nélküli mezőgazdasági munkásokat kívánták kielégíteni kisbirtokok és örökbérletek alakításával. Követelték, hogy szüntessék meg a cselédség intézményét, mint emberhez nem méltó szolgásgot. A szociáldemokrata program tartalmazta a kisbirtokos gazdálkodásra való áttérés technikai, piaci, hitel- és szakmai feltételeit is.

A Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt agrárprogramját 1939-ben *Eckhardt Tibor* dolgozta ki. A tervezetet a párt magáévá tette és publikálta. Alapelve volt, hogy „... a fejlődésükben visszamaradt földbirtokproblémák a magántulajdon elveinek tiszteletben tartásával felfordulás nélkül rendeztessenek”. A rendezés előfeltétele: nem azt kell vizsgálni, hogy milyen áldozatot hozzon a nagybirtok, hanem abból kell kiindulni, hogy mennyi földre van szüksége a népnek. A tervezet adatokat is tartalmazott: félmillió (köztük 100 000 földnélküli) családnak kívántak földet, 200 000-nek házhelyet adni, fedezetül 3 millió kat. hold (1,7 millió hektár) szántó-, rét- és legelőterületet vettek volna igénybe, elsősorban a külföldek birtokait és a nagybirtok hozzávetőlegesen háromegyed részét. A kártalanítást járadékkötvényekkel és részvényekkel képzelték el.³

A Nemzeti Parasztpárt földreformtervezete elsősorban a népi írók, a falukutatók és a *Szabad Szó* c. hetilap paraszti olvasótáborának radikális elképzeléseire támaszkodott. Mivel ez a javaslat jelent meg 1945-ben elsőként nyilvánosan, újként hatott, de valóban tartalmazott teljesen új elemeket is, például azt, hogy a földosztást magukra a földet áhító parasztságra, illetve képviselőikre, a földigénylő bizottságokra kell bízni. A parasztpárti javaslat is a parasztegység mellett volt: a parasztbirtok felső határát 200 kat. holdban (115 hektárban), az úri birtokét 100 kat. holdban (57,5 hektárban) jelölte meg. A tiszántúli parasztság ezeket a határokat magasnak tartotta.

A Magyar Kommunista Párt (moszkvai) földreformprogramját az 1919-es tapasztalatok mérlegelése, a hazai földreformtervezetek ismerete és kritikai elemzése alapján *Nagy Imre* dolgozta ki.⁴

A radikális tervezet néhány alapeleme közül figyelemre méltó:

- tulajdont (és nem haszonbérletet) szándékozott adni a parasztságnak;
- nem kívánta egymással szembeállítani a parasztság különböző rétegeit, ezért a paraszti birtok fel nem osztható részét 200 kat. holdban (115 hektárban) állapította meg;
- tartalmazta a kártalanítás elvét, a háborús bűnösök, a fasiszták esetében az elkobzás követelményét;
- elzárkózott a nagybirtokok szövetkezeti vagy állami tulajdonú egybehagyása elől.

Nagy Imre tervezetét a párt vezetősége 1944 szeptemberében még Moszkvában elfogadta, de azt a debreceni kormány megalakulása után egyelőre nem hozta nyilvánosságra.

³ Részletesebben lásd: *Eckhardt Tibor*: Javaslatok a földbirtok-megoszlás rendezésére. A FKGP kiadása. Budapest. 1939.

⁴ *Nagy Imre*: Az 1945-ös földreformban betöltött szerepem maghamisítása. Közreadta *Tóbiás Áron*: In memoriam Nagy Imre. 95–101. old.

A Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült pártok véleménye abban megegyezett, hogy fel kell számolni a nagybirtokrendszert, és hogy földreformot kell végrehajtani; ennyit és nem többet az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944 karácsonya előtti felhívása is tartalmazott. Nézeteltérések és konfliktusok támadtak viszont abban, hogy mikor, milyen mélységben, milyen apparátussal történjék a végrehajtás.

A Nemzeti Parasztpárt 1945. január 14-én hozta nyilvánosságra a *Dél-Magyarországban* és a debreceni *Néplapban* földreformjavaslatát. A tervezet lényege számos alföldi községben és városban tartott parasztpárti gyűléseken január első napjaitól kezdve folyamatosan ismertté lett. Számos helységben a szegényparasztok a 100 és 200 kat. holdas birtokhatárt elfogadhatatlannak tekintették. Egy héttel később jelent meg a kommunisták állásfoglalása, amely lényegében magáévá tette a parasztpárti tervezetet. Nyilvánvaló, hogy megtörtént a két párt között a tervek és a közlési időpontok előzetes egyeztetése. *Donáth Ferenc* írta 1969-ben⁵, hogy a Kommunista Párt debreceni vezetősége úgy határozott, január 14-én nyilvánosságra kell hozni a Parasztpárt javaslatát, január 21-én a kommunistákét, és január végéig a földművelésügyi miniszternek el kell készíteni a rendelet tervezetét.

A szociáldemokraták korábbi, radikális álláspontjuk alapján különösebb vita nélkül csatlakozni tudtak a két párt javaslatához. Nem így jártak el a kisgazdapártiak, akik egyelőre a várakozást, a hallgatást választották: nem értettek egyet a tervezet radikalizmusával, a végrehajtás módjával (a földigénylő bizottságokkal) és számos más részletkérdéssel sem. Többek között arra is hivatkoztak, hogy pártjuk több vezető személyisége ekkor még nem volt Debrecenben (ez a többi pártnál is így volt). A Kisgazdapártot támogatták az Ideiglenes Kormány tábornok tagjai is, emiatt az ellentétek a kormányon belül is éleződtek.

Január közepétől az Alföldön – a központi rendelkezést meg sem várva – sorra tartottak népgyűléseket, és megalakították a földigénylő bizottságokat. A régi közigazgatás szerepét már korábban átvették a nemzeti bizottságok. A falugyűléseken követeléseket foglaltak írásba, ezeket a feliratokat nagyon sok esetben vegyes összetételű, de többségükben baloldali küldöttségek vitték Debrecenbe. A küldöttségek, hogy nagyobb nyomatókat adjanak törekvéseiknek, mindegyik pártot és a néhány fős létszámú Földművelésügyi Minisztériumot is felkeresték. A Független Kisgazdapárt kettős nyomás alá került: egyrészt az alulról jövő kezdeményezések, másrészt a koalíciós partnerek sürgették állásfoglalásukat. Február közepén a párt lapjában, a *Debrecenben* még azt is leírták, hogy az orosz példát kellene követnünk, ahol csak nagybirtokok vannak, ezért nem kellene felosztanunk, a magyar nagybirtokokat, mert azok önmagukban is kollektív gazdaságok. A halogatás fő oka: a kisgazdák az újjászerveződő régi közigazgatásra akarták bízni a végrehajtást, és szerették volna elérni, hogy a törvény megalkotásában a dunántúli képviselők is részt vegyenek, és hogy a földosztást 1945. október elején kezdjék meg.

Végül 1945. február utolsó napján *Tildy Zoltán*, a Független Kisgazdapárt elnöke állást foglalt: pártja nevében azt írta, hogy a Kisgazdapárt javaslatot készít a Nemzetgyűlés számára, és megjelölte a pártja által javasolt októberi kezdési időpontot is. A maga nevében elfogadta – fenntartásokkal és aggodalmakkal – az akkor már általánosan ismert radi-

⁵ *Donáth Ferenc*: Demokratikus földreform Magyarországon, 1945–1948. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1969.

kális reformtervet, magánvéleményként sem szólt azonban a kezdés időpontjáról és a végrehajtás módjáról.

1945. március első felében felgyorsultak az események. Nagy volt a politikai nyomás: tartani lehetett attól, hogy az alföldi falvakban önkényesen megkezdik a földosztást (néhány községben, például Sarkadon ez már 1944 végén megtörtént). Március elején már nemcsak a földreform alapelvéről folytak a pártközi viták, hanem a közben elkészült törvénytervezet részleteiről is, a tervezet jogi megfogalmazását elsősorban Donáth Ferenc, Szakál Pál és Nagy Imre végezte.

A közeledő tavasz a reform mielőbbi végrehajtását sürgette a termelés folytatása érdekében és az ország élelmiszer-ellátásának akkori helyzete miatt. A pártok és a kormány megegyeztek, hogy a törvénytervezetet április első napjaiban az Ideiglenes Nemzetgyűlés elé terjesztik megvitatásra. Erre azonban nem kerülhetett sor, közbeszólt a katonai helyzet. Budapest feladása után a németek (oldalukon még sok magyar katona is harcolt), a Dunántúlon nagyerejű csapatokat vontak össze. A szovjet hadsereg további előretörésre készült. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke, *K. J. Vorosilov* marsall a véráldozatok csökkentése érdekében felszólította a kormányt, hogy haladéktalanul tegye közhírré a földreformról szóló törvényt, remélve, hogy az kedvező hatással lesz a magyar katonákra és a Dunántúl parasztságára. Mindezek eredményeként jelent meg a tervezetnél két-három héttel hamarabb a 600/1945. M. E. számú rendelet. A kialakult helyzet szorító tényeit a Független Kisgazdapárt képviselői tudomásul vették, fenntartásaikat és aggodalmaikat a rendelettervezet és a törvény tárgyalásakor félretették.

A MEZŐGAZDASÁG HELYZETE A HÁBORÚ VÉGÉN

A mezőgazdaság háborús veszteségei már a háborús készülődés idején jelentkeztek, a háború idején nőttek, majd a front átvonulásának féléve alatt csúcspontra jutottak, de még ezt követően is éreztették hatásukat.

A háború alatt, de már a készülődés idején is a mezőgazdaság termelőeszköz- és munkaerő-ellátottsága egyre gyorsuló ütemben rosszabbodott. Fokozatosan csökkent, majd megszűnt a nyersfoszfátimport, nitrogénből egyre kevesebb műtrágyát és mind több robbanóanyagot gyártottak, a gyárak termelése a háború második felében a bombázások miatt úgyszólván megszűnt. Csökkent a szerveztrágyázás is, mert kevés volt a szállítóeszköz és a munkaerő. Mindez főleg a háború harmadik évétől a növénytermelésben éreztette káros hatását, az állattenyésztés még a háború alatt is fejlődött. Az igáslovak, a traktorok katonai igénybevétele rontotta a talajművelés minőségét. A parasztok százezreit hívták be katonának, sok ezer paraszt, – mentesítést remélve és az ipari konjunktúra miatt – az iparban, lehetőleg a hadiüzemekben keresett új munkahelyet. Így a mezőgazdaságban az első világháború óta ismeretlen munkaerőhiány keletkezett.

A második világháború előtt a nagybirtokokat a bőségesen rendelkezésre álló cseléd-ség, föld nélküli napszámos, törpebirtokos művelte meg. Mindazonáltal óriási volt a munkaerő-felesleg. Az 1930-as évek közepén a teljes és a részleges munkanélküliek számát átlagosan évi 800 000-re becsülték, más számítások szerint a rendelkezésre álló mezőgazdasági munkaerő 24 százalékát – évi átlagban félmillió főt – nem foglalkoztatták.

A háború alatt a mezőgazdasági munkanélküliség megszűnt. A vonóerő- és az emberhiány miatt, a háború előrehaladtával, mind nagyobb terület maradt műveletlenül.

Ezekben az években, azaz

1939-ben 175 000 kat. hold (több mint 100 000 hektár),
 1940-ben 400 000 kat. hold (körülbelül 230 000 hektár),
 1941-ben 860 000 kat. hold (körülbelül 500 000 hektár),
 1944/45-ben 1 300 000 kat. hold (körülbelül 750 000 hektár)

szántóföldbe semmit sem vetettek.⁶ A háború alatt megtorpantak az ár- és belvízvédelmi munkálatok, melynek súlyos következményei később jelentkeztek.

A kedvezőtlen körülmények ellenére – a kedvező időjárás hatására – 1944-ben viszonylag jó termés volt mind a kalászos gabonafélékből, mind az őszi betakarítású növényekből. A kalászosokat a front közeledése előtt betakarították. A gabonakészletek (akkor az ún. Jurcsek-féle beszolgáltatási rendszer volt érvényben) a Nostra, a Futura (Magyar Szövetkezeti Központok Áruforgalmi kft.), a malmok és a nagybirtokok magtáraiba kerültek. A készleteket elvitték a németek, vagy – főleg az Alföldön – lefoglalták a szovjet csapatok. (Később ebből kaptunk némi „élelmiszersegélyt”.) A kukorica betakarítását – különösen az Alföldön – nem sikerült befejezni, Szolnok megyében például december végéig törték a kukoricát, mindig csak néhány napra valót, nehogy a nagyobb készletet lefoglalják; a burgonya többségét felszedték, a cukorrépából takarmány vagy melasz lett, illetve a földeken maradt.

A termelőágazatok közül a mezőgazdaságnak voltak a legnagyobb háborús kárai: az összes ilyen kár 53 százaléka. A kár összege közel kétszer akkora volt, mint a mezőgazdasági tevékenységből származó 1938. évi nemzeti jövedelem.

3. tábla

A mezőgazdaság háborús kárai*

Ingó- és ingatlan vagyon (készletek)	Háborús kár (1938-as értékben, millió pengő)	A mezőgazdasági kár megoszlása (százalék)
Állatállomány	1507	43,3
Termények	1320	37,9
Épületek	218	6,2
Kocsik, szekerek	185	5,3
Gépek, eszközök	162	4,7
Egyéb károk	90	2,6

* Erdőgazdaság nélkül.

Forrás: Adorján János – Horváth Sándor: Magyar gazda zsebkönyve 1948. évre. 348. old. (A mezőgazdaságban keletkezett háborús károk 1945. évi összeírásának adatai a birtokviszonyok átmeneti rendezetlensége és a politikai bizonytalanságok miatt feltehetően a valóságos veszteségeknél többet mutattak ki. A termények elrejtése, az állatok elhajtása (például Ausztriába) bizonyosra vehető. A későbbiek során ezek valószínűleg eredeti vagy új tulajdonosok birtokába kerültek. Az állatállomány 1947. és 1948. évi adatai ezt látszanak alátámasztani. Különben az elfogadható szaporulati mutatók mellett nem valószínű, hogy egyes állatfajok állománya 2-3 év alatt az 1945. évinek két-háromszorosára nőhetett volna. (Szerk.)

A legnagyobb veszteséget az állattenyésztés szenvedte, ezt is a front átvonulásának idején, ugyanis 1944 őszéig az állatállomány a háború előttihez képest számosállatban 11 százalékkal növekedett. 1945 őszén minden állatfajból kisebb volt az állomány, mint

⁶ A vetetlen területek adatai a Központi Statisztikai Hivatal statisztikai évkönyveiből valók.

csaknem 100 évvel korábban, 1857-ben (az ország mai területén). 1945 szeptemberében a szarvasmarha-állomány az 1938. évinek 44, az 1944. évinek 52 százaléka, a lóállomány 56, illetve 59 százaléka, a sertésállomány 63, illetve 72 százaléka, a juhállomány 81, illetve 77 százaléka volt.⁷

Az állatokat elhurcolták vagy levágták (maguk a parasztok is, hogy ne vihessék el). Ahol a front hosszabb ideig állt, ott az országos átlagot is meghaladta a veszteség. Különösen fájdalmas volt, hogy a fejlettebb tenyészetek kiváló minőségű tenyészállatai csaknem teljesen megsemmisültek. A megmaradt állomány is leromlott a szűkös takarmányellátás miatt.

A háború a nagybirtokokat jobban kifosztotta, mint a parasztgazdaságokat. A lényegében gazdátlan (mert a tulajdonosok többnyire elmenekültek) nagybirtokon a harcoló felek mind terményekből, mind állatokból jelentősebb készleteket szerezhettek, mint a paraszti gazdaságokban végzett rekvirálások alkalmával (a rekvirálókkal olykor alkudozni is lehetett).

A termelés megindításának a feltételei 1945-ben sem a nagybirtokokon, sem a parasztgazdaságok túlnyomó részében nem voltak meg. 1945 tavaszán a háború előttihez képest az igásállatok (lovak, ökrök, igázott tehének) 61, az erőgépek 70 százaléka hiányzott. A terménykészletek károsodása miatt nem volt elegendő és megfelelő minőségű vetőmag. Az ország lakosságát az 1945-1946. évek fordulóján a bekövetkezettnél még súlyosabb nélkülözéstől és éhínségtől csak a gyors földosztás menthette meg.

A FÖLDREFORM TÖRVÉNYI SZABÁLYOZÁSA

„A nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról” szóló rendeletet az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. március 15-én tárgyalta meg és hagyta jóvá. A hatályba lépés időpontja 1945. március 18-a volt. E rendelet és a későbbi 1945. évi VI. törvény között nincs semmi különbség: az ideiglenes törvényhozók 1945. szeptember 14-én szövegváltoztatás nélkül, szó szerint törvénybe iktatták a 600-as rendeletet, sőt felhatalmazták a kormányt, hogy a végrehajtás érdekében további rendeleteket alkosson. (1945 és 1947 között több mint ötven végrehajtást szabályozó, kiegészítő, lezáró kormány- és miniszteri rendelet, valamint törvény jelent meg.)

Az alaprendelet, illetve a törvény értelmében a reformhoz szükséges földet elkobzással (kártalanítás nélkül) és megváltással (kártalanítással) vehették igénybe. El kellett kobozni a hazaárulók, a nyilasok, a volksbundisták, a háborús és népellenes bűnösök földjeit. Megváltás útján teljesen igénybe lehetett venni az 1000 kat. holdnál (575 hektárnál) nagyobb, valamint a társulati (hitelintézeti, részvénytársasági, társadalmi biztosító intézeti) tulajdonban levő birtokokat.

Hasonlóképpen megváltás alá került a 100 kat. holdnál (57,5 hektárnál) nagyobb földbirtokoknak (az úri birtokoknak), valamint a törvényhatóságok, községek, egyházak és bizonyos feltételektől függően az alapítványi földbirtokoknak 100 kat. holdon felüli része. Budapest székesfőváros határától számított 30 kilométeres körzetben a 100 kat. holdas alsó határ helyett 50 kat. holdat vettek alapul. Ha valamely községben (városban) az igényjogosult földigénylők kielégítésére nem volt elégséges a rendelkezésre álló

⁷ Forrás: A magyar mezőgazdaság és a békekötés. Mezőgazdaságpolitikai Intézet. Budapest. 1946. 44. old.

földingatlan, csereingatlan, illetve pénzbeni kártalanítás ellenében a visszahagyott 100 kat. hold is igénybe vehető volt.

Megváltani rendelte végül a törvény az 1939. szeptember hó 1. napja után vásárolt ingatlanoknak 5 kat. holdon felüli részét. Ezek az ingatlanok mint háborús szerzemények kerültek megváltás alá.

A rendelet, illetve a törvény bizonyos esetekben mentességet állapított meg: a parasztbirtokosok 200 kat. holdat (115 hektárt) tarthattak meg. 300 kat. holdig (173 hektárig) mentességet kaptak a Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága által igazolt ellenállók. A megváltás alól mentesültek végül a községi, közbirtokossági legelők, valamint a gazdasági szakoktatás és az állami mintagazdaság céljára szolgáló földbirtokok.

A 100 kat. holdnál kisebb földbirtokokat – kivéve a már említett háborús szerzeményt, a házhely-igénybevétel és az elkobzás eseteit, valamint a 100 kat. holdon aluli szőlőbirtokoknak és gyümölcsöskerteknek 20 kat. holdon felüli részét – az alaptörvény egyáltalában nem érintette. E rendelet, tekintve, hogy sok helyen nem állott rendelkezésre az elegendő föld, a későbbiek folyamán több vonatkozásban módosult.

Az erdőbirtokról a törvény úgy rendelkezett, hogy minden 10 kat. holdnál nagyobb erdőterület igénybe vehető. A 10–100 kat. hold kiterjedésű erdők állami ellenőrzés mellett községi tulajdonba, a 100 kat. holdon felüliek pedig állami tulajdonba kerültek.

A halastavak a község vagy az állam tulajdonába mentek át, a rizstelepek osztatlanul szövetkezeti vagy községi tulajdonba kerültek.

A megváltás szempontjából a törvény különbséget tett a szántó és a szőlő (gyümölcsös) művelési ágak között. Kimondta ugyanis, hogy az igénybevétel szempontjából 1 kat. hold szőlő vagy gyümölcsös 5 kat. hold szántónak felel meg.

A földigénylésre jogosultak körét úgy állapította meg a törvény, hogy főképpen és elsősorban a nincstelen vagy igen kevés földdel rendelkező földművesréteg kezére kerüljön a föld, azok kezére, akik mindig ezzel foglalkoztak, és így azt a legjobban meg tudják művelni. Földigénylésre elősorban a gazdasági cselédek és a mezőgazdasági munkások voltak jogosultak, ezt követően a törpebirtokosok és az olyan nagycsaládú kisbirtokosok nős fiúgyermekai, akiknek földbirtoka várható örökrészükkel együtt 5 kat. holdnál nem volt nagyobb. Ezeken kívül méltányos esetben juttatásban részesülhettek a földreform következtében állásukat veszített képesített (okleveles) gazdák és erdőszeti alkalmazottak, továbbá a szegődményes iparosok, valamint az olyan kisiparosok, akik időszakonként földműves munkát is szoktak végezni. A kishaszonbérlek egyenlő feltételek esetén előnyben részesültek, ha már 1944-ben a felosztásra kerülő ingatlanon gazdálkodtak.

Az igénybe vett terület egy részét a rendelkezés értelmében közületi célokra jelölték ki. Ez alapon nyílt lehetőség közlegelők (községi és közbirtokossági, társulati legelők) alakítására, illetve kiegészítésére, valamint mintagazdaságok, kísérleti gazdaságok és tangazdaságok létesítésére. E rendelkezés módot adott a szegényebb egyházközségek földhöz juttatására is.

A juttatás területi határainak megállapításánál a törvény azt a célt tartotta szem előtt, hogy az igényjogosultaknak olyan nagyságú birtoktest jusson, amelyet egy földműves család a maga erejével meg tud munkálni. A juttatás alsó határa – a föld nélküli igényjogosultaknál – 3 kat. hold, maximuma 15 kat. hold volt.

Az igénybe vett földbirtokokkal együtt a gazdaságok élő és holt felszerelése, valamint kifejezetten mezőgazdasági jellegű ipari üzemei is megváltás, illetve elkobzás alá

kerültek. A gazdasági felszerelésekből a törvény szerint a juttatottak részesülhettek, míg a mezőgazdasági ipari üzemek községi, szövetkezeti vagy állami tulajdonba kerülhettek. Abban az esetben azonban, ha a gazdasági eszközök szétosztása nem volt lehetséges vagy célszerű, akkor ezek teljes egészükben a megalakítandó földműves-szövetkezetek tulajdonába kerülhettek.

Az igénybe vett földbirtokokhoz tartozó lakóházakat (kastélyokat, kúriákat) és a hozzájuk tartozó kertet, illetve parkot szintén igénybe kellett venni. Az igénybe vett épületeket és kerteket – a földművelésügyi miniszter külön rendelkezése alapján – országos érdekű szociális, kulturális vagy tudományos intézmények kapták.

A törvény a reform lehető leggyorsabb végrehajtását írta elő, de a termelés érdekeit is szem előtt tartotta. Több rendelkezést is találunk, amelyek mind azt célozták, hogy a rendkívül nagy arányú változás a termelés folyamatosságában nagyobb megrázkódtatást ne okozzon. Ezért a törvény kifejezetten elrendelte, hogy ha a felosztásra kerülő ingatlanon a tavaszi mezőgazdasági munkálatokat a kishaszonbérletők már megkezdték, őket a folyó gazdasági év végéig bérletükből kimozdítani nem szabad. Az igényjogosultak ilyen esetekben csak a következő gazdasági évtől kezdődően foglalhatták el birtokukat. Kimondotta továbbá azt is, hogy a megváltásra kerülő ingatlanrészt, valamint a visszahagyandó birtokrészt úgy kell kijelölni, hogy a gazdálkodást mindkét részben folytatni lehessen. További rendelkezés: ha az igénybe vett ingatlant – bármi oknál fogva – nem lehet azonnal felhasználni, akkor a régi tulajdonos, illetve a haszonbérlető köteles az ingatlanon a jó gazda gondosságával tovább gazdálkodni, amíg döntés nem születik. Végül a törvény lehetőséget adott arra, hogy a földigénylők áttelepülhessenek olyan községekbe, ahol elegendő tartalékföld van.

Igen jelentős intézkedés volt a házhely- és a közérdekűtelek-akció. Házhely és konyhakert szerzésére jogosult a törvény értelmében minden lakóházzal nem bíró, vagyontalan, családos állampolgár foglalkozásra való tekintet nélkül. Érdekükben a törvény elrendelte, hogy házhely céljára bármely be nem épített földingatlant igénybe lehessen venni, kivéve az 5 kat. holdon aluli termő szőlőket és gyümölcsösöket, és hogy az igénybe vett házhely területe fejében csereingatlan vagy pénzbenei kártalanítás járt. A földműveléssel foglalkozóknál a házhelyek nagyságát úgy kellett megállapítani, hogy abból a veteményes kerten kívül a gazdasági udvar is kiteljék. A juttatott házhelyek területe azonban a földműves foglalkozásúaknál a 800 négyszögölt (körülbelül 2900 négyzetméter), a nem földműveléssel foglalkozóknál pedig 600 négyszögölt nem haladhatta meg.

Közérdekű telket kellett juttatni minden olyan községben, városban, ahol erre szükség volt, közegészségügyi, állat-egészségügyi és közigazgatási építmények, egyházi és közoktatási épületek céljaira, ezenkívül utak, terek rendezésére, csatornák, lefolyók stb. létesítésére.

A juttatottak a földet nem ingyen kapták, a megváltási ár a föld kataszteri jövedelmének hússzoros összege volt pengőben, a gazdasági cseléd és a mezőgazdasági munkás a megváltási árat 20 év, a törpebirtokos 10 év alatt részletekben fizethette ki.

A FÖLDREFORM VÉGREHAJTÁSA

Az alaptörvény létrehozta (illetve legalizálta) a földigénylő bizottságokat, ezek voltak a reform végrehajtásának legfontosabb szervei, tagjaik csak igényjogosultak lehettek,

egy-egy bizottság taglétszáma a földigénylők számától függött. Megszervezték a megyei és az Országos Földbirtokrendező Tanácsot (OFT) is. E szervek igazgatási, jogi és műszaki szakemberekből és a földigénylők küldötteiből (illetve közülük meghívottakból) álltak. Feladataik összetételükből következtek, de kiemelendő, hogy a végrehajtás során felmerült rendkívül sok vitás kérdésben fellebbezési és döntést hozó intézmények is voltak. Az OFT elvi és kötelező döntéseket is hozhatott. E bizottságok a reform végrehajtásának előrehaladtával (a munka befejeztével) fokozatosan megszűntek, szerepüket, maradék feladataikat a földhivatalok vették át (megyei és országos szinten).

A helyi földigénylő bizottságok tagjait pártállásukra való tekintet nélkül választották, szemben a nemzeti bizottságokkal, amelyeknek a tagjait túlnyomó többségükben a politikai pártok paritásos alapon delegálták. A földigénylők többnyire szegényparaszti összetételű bizottságokat választottak.

A földigénylő bizottságok munkájának és a törvény végrehajtásának segítésére a földművelésügyi és a belügyminiszter minden megyébe széles körű felhatalmazással, megyei hatósági jogkörrel is felruházott miniszteri biztosokat nevezett ki.

A helyi földigénylő bizottságok (összesen több mint 3000) túlnyomórészt a törvényes előírásoknak megfelelően alakultak meg, de számos helységben csak utasításra, a megyei biztosok segítségével sikerült létrejönniük. Előfordultak törvénysértések is, például a tagokat nem az igényjogosultak gyűlése választotta, hanem kijelölték őket; némely földigénylő bizottságba nemcsak igényjogosultak kerültek be, hanem tisztviselők és mások is; az igazgatási szervek, nemzeti bizottságok esetenként megpróbálták felügyeletet és irányítást gyakorolni a földigénylő bizottságok felett; némely bizottságba alkalmatlan, részrehajló emberek is bejutottak stb. E törvénysértéseket, hiányosságokat – egyébként nem ezek voltak a jellemzők – rövid idő alatt orvosolták, megszüntették, (és nagyrészt hetek alatt be is fejeződött a földosztás, elkezdődhetnek a tavaszi mezőgazdasági munkák.)

A földosztás

A földreformhoz az országban működő mintegy 3000 földigénylő bizottság 5,6 millió kat. hold (3,2 millió hektár) földet (2,9 millió hektár szántót) vett igénybe, az ország területének 34,6, szántóterületének 29,6 százalékát. Kisajátítottak összesen 75 505 birtokot. (Lásd a 4. és az 5. táblát.)

A kisajátított birtokok többsége nem nagybirtok volt, hanem háborús bűnösöké, esetleg olyan, amit a háború alatt szereztek. Számos birtokot szükségből, továbbá házhelyek céljaira vettek igénybe. Az említett címeken elkobzott vagy kisajátított birtokok száma ugyan nagy volt, de területük az összes igénybe vett föld 14 százalékát sem érte el. (Lásd a 6. táblát.) 1069 nagybirtokot osztottak fel, 4,8 millió kat. hold (2,8 millió hektár) összesen, 45 600 kat. hold (2647 hektár) átlagos területtel. Nemcsak a földesúri földek kerültek a parasztság tulajdonába, hanem az egyházak közel egymillió kat. holdat (575 000 hektárt), az ipari és bank- stb. tőkések mintegy negyed millió kat. holdat (144 000 hektárt) kitevő birtokai is.⁸

⁸ Berend T. Iván: Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon, 1945–1948. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1962. 53. old.

4. tábla

Az igénybe vett földbirtokok száma és területe

Megnevezés	Elkobzott	Meváltott	Háborús szerzeményekből igénybe vett	Szőlő és gyümölcsös	Erdő	Házhelyek céljára	Szükségből	Összes
földbirtokok								
a 100 kat. holdnál kisebb földbirtokokból megváltva								
A földbirtokok száma	43 245	8 479	2 629	590	763	12 372	7 427	75 505
Megoszlása (százalék)	57,3	11,2	3,5	0,8	1,0	16,4	9,8	100,0
A földbirtokok területe	539 171	4 835 348	89 808	8 682	18 302	19 243	89 091	5 599 645
kat. hold hektár	310 273	2 782 569	51 681	4 996	10 532	11 074	51 269	3 222 394
Megoszlása (százalék)	9,6	86,4	1,6	0,2	0,3	0,3	1,6	100,0
Az ország területének százalékában	3,3	29,9	0,6	0,0	0,1	0,1	0,6	34,6

5. tábla

Az igénybe vett terület művelési ágak szerint

Megnevezés	Szántóterület	Kert	Szőlő	Rét	Legelő	Erdő	Nádas	Művelés alól kivett	Összes
Kat. hold	2 879, 11	42, 05	46, 5	345, 13	550, 06	1 406, 21	29, 01	302, 02	5 599, 6
Hektár	1 656, 825	24, 20	26, 5	196, 7	316, 54	809, 223	16, 69	173, 80	3 222, 4
Megoszlás (százalék)	51,4	0,8	0,8	6,2	9,8	25,1	0,5	5,4	100,0
Az ország területének százalékában	29,6	18,6	12,2	31,1	33,4	71,9	58,2	22,2	34,6

A földesúri és a tőkés tulajdonban vagy használatban lévő földek kiosztása – mint *Berend T. Iván* e kor eseményeivel foglalkozva megállapítja – nemcsak a feudális nagybirtokrendszert számolta fel, hanem egyszersmind a tőkés gazdaság korlátozásának kezdetét is jelentette.

6. tábla

Az elkobzott földbirtokok száma és területe

Megnevezés	Az elkobzott földbirtokok		
	száma	területe	
		kat. hold	hektár
Dunántúl	29 726	262 922	151 300
Alföld	13 040	254 451	146 300
Észak	479	21 798	12 600
Összesen:	43 245	539 171	310 200
Ebből:			
fasiszta vezető, háborús bűnös tulajdona	4 407	335 000	135 300
volksbundista tulajdona	38 838	204 000	117 400

Forrás: *Tekál László: A dolgozó parasztság. (Kézirat.)*

A mezőgazdaság forradalmi átalakulása úgyszólván ellenállás nélkül zajlott le. A földbirtokosok és híveik nagy része a szovjet hadsereg elől elmenekült az országból, akik itt maradtak, a földreform első hónapjaiban még féltek, és csak később indítottak támadásokat a kiosztott föld visszaszerzéséért. Akciójukat fellebbezések tömege jelezte. Erre a földigénylő bizottságok törvényértelmezése és olykor főleg szükségből elkövetett törvénysértése okot is adott. A feszültségeket részben az elkobzások okozták.

Az 1945–1947. évi földbirtokreform fontosabb összefoglaló adatai*

A földbirtokreformmal érintett községek	
száma	3 165
aránya az összes község százalékában	96,1
Az igénybe vett földbirtokok	
száma	75 505
területe ezer kat. holdban	5 600
területe ezer hektárban	3 223
az ország összterületének százalékában	34,6
Az igénybe vett földbirtokokhoz tartozó kastélyok	
száma	1 509
szobáinak száma	17 802
parkok területe kat. holdban	7 992
hektárban	4 599

* Itt és a 4., 5., 6. és 7. táblában az Országos Földhivatal adatait mutatjuk be.

Sérelmek keletkeztek a házhelyjuttatásoknál is. 378 000-en igényeltek házhelyet és közülük 374 000 kapott is, nagyrészt földhözjuttatottak. A házhely céljaira igénybe vett földért a tulajdonos csereingatlanra volt jogosult, ezt azonban sokan nem fogadták el, vagy nem voltak megelégedve a cserébe kapott ingatlannal. Elégedetlenek voltak azok a földigénylők is, akiket a földigénylő bizottságok jogosulatlanak minősítettek, és nem kaptak földet.

A földosztás néhány hét alatt megtörtént, eközben a sérelmek egy részét orvosolni lehetett, de később a földigénylő bizottságok kész helyzet elé állították a földrendező bizottságokat és a Kormányt.

Az 1945. évi földosztás tényei élesedő politikai vitákhoz, majd 1946-ban válsághoz vezettek. A földigénylő bizottságok szegényparaszti koncepcióját elfogadó pártok a kirívó törvényteleniségektől elhatárolva magukat a Baloldali Blokkba tömörültek, és 43 százalékos mozgósítható kisebbségükkel, kiaknázva a többségi Független Kisgazdapárt belső megosztottságát, érvényt tudtak szerezni annak a jelszavuknak, hogy „földet vissza nem adunk”.

A földreform következtében közel 400 000 új gazdaság létesült. A földigénylő bizottságoknál feliratkozott 730 000 igénylő közül kereken 100 000 gazdasági cseléd, 260 000 mezőgazdasági napszámos, 214 000 törpebirtokos, 33 000 kisparaszt és mintegy 25 000 kisbirtokos, okleveles gazda, erdész stb. kapott földet. (Lásd a 7. táblát.) Összesen körülbelül 642 000 igénylőnek jutott föld. Sokan a föld mellé házhelyet is kaptak, közülük olyanok is, akiknek nem jutott föld vagy földjuttatásra nem voltak jogosultak (például pedagógusok, tisztviselők stb.).

7. tábla

A földbirtokreform során földjuttatásban részesültek száma és juttatott terület a juttatott foglalkozása szerint

A juttatott foglalkozása	Juttatásban részesültek száma (fő)	A kiosztott terület			Egy személy részére juttatott átlagos terület	
		ezer kat. hold	ezer hektár	aránya (százalék)	kat. hold	hektár
Gazdasági cseléd	109 875	922	531	28,3	8,4	4,8
Mezőgazdasági munkás	261 088	1 288	741	39,5	4,9	2,8
Törpebirtokos	213 930	829	477	25,5	3,9	2,2
Kisbirtokos	32 865	143	82	4,4	4,4	2,5
Szegődményes iparos és kisiparos	22 164	54	40	1,7	2,4	1,4
Képesített (okleveles) gazda	1 256	15	8	0,4	11,6	6,6
Erdészeti alkalmazott	1 164	7	4	0,2	6,0	3,4
<i>Összesen</i>	<i>642 342</i>	<i>3 258</i>	<i>1 873</i>	<i>100,0</i>	<i>5,1</i>	<i>2,9</i>

Az átlagos juttatás mértéke országosan 5,1 kat. hold (2,9 hektár) volt. Ettől az átlagtól az ország különböző vidékein jelentősen eltértek, attól függően, hogy mennyi volt a nagybirtok és mennyi az igénylő. Mivel a gazdasági cselédek a nagybirtokokon éltek, viszonylag a legtöbb földet ők kapták, átlagosan 8,4 kat. holdat (4,8 hektár). A mezőgazda-

sági munkásoknál 4,9 kat. hold (2,8 hektár) volt az átlag. A törpebirtokosok és kisbirtokosok földkiegészítéshez jutottak, átlagosan 3,9 (2,2 hektár), illetve 4,4 kat. holdhoz (2,5 hektárhoz). A juttatott földekből a szántó, a kert és a szőlő együttes aránya közel 90 százalékra becsülhető.

A mezőgazdasági keresők tulajdonában levő legfontosabb termelőeszköz (a szántóföld) földreform előtti és földreform utáni megoszlása (részben saját becslés szerint) a 8. táblában vázolt képet mutatta.

8. tábla

A mezőgazdasági keresők és a szántótulajdon megoszlása

Réteg	A keresők	A szántó	A keresők	A szántó
	megoszlása (százalék)			
	a földreform előtt		a földreform után	
Mezőgazdasági munkások és 5 kat. holdon (2,9 hektáron) aluli törpebirtokosok	71,4	12,3	47,2	19,4
Ebből földnélküliek	35,7		12,9	
Kis- és középparasztok	23,8	34,2	49,4	68,8
Gazdag parasztok és földbirtokosok	4,8	53,5	3,4	11,8
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

9. tábla

A földbirtokreform juttatásai

Rendeltetés	A juttatott terület		
	ezer kat. hold	ezer hektár	megoszlása (százalék)
Személyek részére	3259	1875	58,2
Minta-, tan- és kísérleti gazdaságok részére	51	29	0,9
Állami tó- és nádgazdaságok részére	46	27	0,8
Községi tulajdonba került erdő	83	48	1,5
Közbirtokosság tulajdonába került erdő	16	9	0,3
Állami tulajdonba került erdő	1361	783	24,3
Közlegelők	422	243	7,6
Egyházi, javadalmi célokra	20	11	0,4
Telepítési célra	92	53	1,6
Házhelyek céljára	110	63	1,9
Közcélokra	26	15	0,5
Tartalékterület	113	65	2,0
<i>Összesen</i>	<i>5600</i>	<i>3222</i>	<i>100,0</i>

A földosztásra igénybe vett 5,6 millió kat. holdból (3,2 millió hektár) a termelés számára létfontosságú mezőgazdasági terület 3,9 millió kat. hold (2,2 millió hektár) volt, ebből a szántó és a kert (gyümölcsös) együttesen 3,0 millió kat. holdat (1,7 millió hektárt) tett ki (lásd az 5. táblát), az ország megfelelő művelési ágainak 35 százalékát. A parasztság a mezőgazdasági termelésre alkalmas földeket kapta meg, erdőt, nádat,

művelés alól kivett területet csak elvétele. Az igényelt összes terület 58 százalékát – 3,3 millió kat. holdat (1,9 millió hektárt) – személyeknek juttatták. (Lásd a 9. táblát.) Ezenkívül tan-, minta- és állami, valamint községi gazdaságok céljára mintegy 130 000 kat. holdat (75 000 hektárt), házhelynek és tartaléknak egyaránt 110 000 kat. holdat (63 000 hektárt) hagytak. Ekkor teremtették meg az állami erdőgazdaságok földalapját is, mintegy 1,4 millió kat. hold (0,8 millió hektár) erdő juttatásával. A fennmaradó több mint fél millió kat. holdból (290 000 hektár) csaknem 80 százalékban közlegelő lett, tehát közvetve ezt is a parasztság kapta.

A földreformot az „állam hajtotta végre”. A juttatottak a földet az államtól kapták, neki tartoztak a megváltási árral, erre külön pénzügyi alapot hoztak létre. Az elkobzást és a kártalanítás ellenében történt földkisajátítást (a kártalanításra 1947-ig nem történt intézkedés) is az állam végezte. A földhözjuttatottak és a kisajátítottak között semmiféle személyes kapcsolat vagy per földügyekben nem jöhetett létre.

Telepítések

A földreformról szóló törvény, bővebben pedig az 1946. évi IX. törvény és annak végrehajtási utasítása a telepítésekről is intézkedett. Az állam telepítési tevékenysége már 1945-ben a földreform végrehajtásának megindulásakor megkezdődött. (A telepítések adatai a földreform adataiban szerepelnek.)

Az Országos Földbirtokrendező Tanács, illetve az Országos Földhivatal tervszerű telepítésre a nagybirtokok egy részét jelölte ki, 9 megyében biztosítva e célra területet. A telepítési tevékenység eredményeképpen összesen 19 új telepes község és 14 csoportos telep (tanyabokor) létesült.⁹ A telepes családok egy része a birtok volt gazdasági cselédei és mezőgazdasági munkásai közül került ki, más része pedig idegen megyéből jött telepes volt.

A magyarországi németységnek Magyarország területén az 1935. évi összeírás adatai szerint több mint 600 000 kat. hold (345 000 hektár) földje volt. Ebből megváltottak, illetve elkoboztak mintegy 350 000 kat. holdat (körülbelül 200 000 hektárt). A sváb földek egy részén földhöz (házhoz) jutott 41 748 telepes család, amelyek közül 16 828 család belföldi, 12 854 család országhatáron kívüli (menekült) és 12 066 család a magyar-csehszlovák lakosságcsere-egyezmény keretében Csehszlovákiából érkezett. (A Csehszlovákiából áttelepített magyar családok egy része – közel 1900 család – az egyezmény keretében kitelepült szlovákok visszahagyott ingatlanain nyert elhelyezést.)

Összesítve a nagybirtok-telepítések és a sváb és szlovák ingatlanokra történt telepítések adatait, kitűnik, hogy összesen 51 107 családot telepítettek át mintegy 200 000 lélekszámmal, főleg földműveseket, ezenkívül megfelelő számban iparos- és kereskedőcsaládokat is. A belföldi telepes családok többnyire azokból a megyékből érkeztek, amelyek nagyobb mezőgazdaságimunkás-tartalékkal rendelkeztek, illetve amely megyékben a jogos földigénylők – igénybe vehető föld hiányában – elegendő földhöz nem juthattak. A telepes családok kiválasztása megfelelő gondossággal történt, ügyelve arra, hogy lehetőleg szorgalmas, sokgyermekes nincstelen parasztcsaládok juthassanak ilyen módon földhöz.

⁹ A telepítésről szóló statisztikai adatok Tekál László idézett kéziratából valók.

Eszközök és épületek juttatása

Az igénybe vett birtokok termelőeszközeit, üzemeit és épületeit leltározták, és a föld-reformtörvény értelmében az arra jogosultaknak – részben a földet megművelőknek, részben pedig földműves-szövetkezeteknek – juttatták.¹⁰

A természetes személyek

- 160 000 darab kisebb talajművelő gépet és eszközt,
- 250 000 darab egyéb kisebb gépet,
- fel nem mérhető mennyiségű használt építőanyagot, ami a nagybirtokok kihasználatlan, dűledező gazdasági épületeinek bontásakor került az új gazdák tulajdonába,

a földműves-szövetkezetek

- 166 szeszgyárt,
- 228 malmot,
- 175 kisüzemet (szikvízgyárat, bognár- és kovácsműhelyt),
- 6950 darab traktort és gőzekét,
- 6000 darab cséplőgépet

kaptak. A személyeknek juttatott kisgépek és eszközök értéke megközelítően 200 000 tonna búza, a földműves-szövetkezeteknek juttatottak körülbelül 140 000 tonna búza értékének feleltek meg.

Közérdekű célokra (helyi hatóságoknak, közintézményeknek) juttatták a nagybirtokon levő kastélyokat, kúriákat, nagyobb lakóházakat és a parkokat. A törvény azt kívánta elérni, hogy ezek az ingatlanok közérdekű (szociális, munkásjóléti, tudományos, művészi stb.) célt szolgáljanak.

Az épületek jó részének ilyen közéleti célra való juttatása meg is történt, és a gyárak, vállalatok, műhelyek, hivatalok dolgozói sok helyen jutottak üdülőházakhoz, munkás- és tanonc-, valamint gyermekotthonokhoz stb. Több ilyen épületet jelöltek ki iskolák, szövetkezeti házak és közigazgatási helyiségek stb. céljaira.

10. tábla

A közérdekű célokra juttatott ingatlanok

Országgrész	Az igénybe vett földbirtokhoz tartozó		
	kastélyok	kastélyok szobáinak	parkok területe
	száma		(kat. hold)
Dunántúl	646	8 658	4 343
Alföld	509	6 292	2 664
Észak	354	2 852	985
<i>Összesen</i>	<i>1509</i>	<i>17 802</i>	<i>7 992</i>

*

¹⁰ Az eszközök és épületek juttatására vonatkozó adatok szintén Tekál László idézett munkájából valók.

A földreform 1947-ben befejeződött. Ezt két törvény is elősegítette: az 1946. évi (május 10.) IX., amely a földreform befejezését célzó rendelkezéseket, valamint az 1947. évi (január 3.) V. törvény, amely a földreform befejezése érdekében szükséges egyes rendelkezéseket is tartalmazta.

A törvények hatására a befejező munkák gyorsultak. Az új gazdák megkapták a birtokleveleket, a személyi földjuttatások telekkönyvezése csaknem befejeződött, a közületi, az intézményi és az állami ingatlanjuttatások telekkönyvezése még váratott magára. A községi földigénylő bizottságok (legnagyobb számuk 3312 volt) teljesítették feladatukat. Megszűntek a föld újrafelosztására irányuló törekvések is (korábban 149 esetben osztották újra a már egyszer kiosztott földet). 1947 végére a földtulajdonviszonyokban nyugalmi helyzet következett be.

Már a második világháború előtt látható volt, hogy a radikális földreform ugyan felszámolja a mezőgazdaság alapvető társadalmi ellentmondásait, de nem oldja meg valamennyi nincstelen paraszt megélhetési gondjait, mert a mezőgazdaság a termelés technikai színvonalához és extenzív szerkezetéhez képest túlnépesedett. A földreform során a parasztság több mint fele olyan terjedelmű föld tulajdonosa lett, amelyből megélhetett, sőt feleslegekkel is rendelkezhetett. Az új gazdák (értve rajtuk a földkiegészítéshez juttatottakat is) megerősödése hamarosan meg is indult.

Csak részlegesen segített azonban a földreform azok helyzetén, akik továbbra is törpebirtokosok maradtak, vagy kisebb földjuttatással azokká lettek. Azok a mezőgazdasági munkások pedig, akiknek nem jutott föld, a földreformtól csak munkaviszonyaik javulását kaphatták. Kétségtelen, hogy számuk erősen csökkent: a földreform előtt a mezőgazdasági keresők több mint egyharmadának nem volt földje, a földreform után a föld nélküli parasztok, földmunkások aránya a mezőgazdasági keresők 13 százalékára esett vissza. A háború előtt a legfőbb termelőeszköz több mint felét a közép- és nagybirtokosok néhány százalékos szűk csoportja tartotta kézben. A földreform után a tulajdonviszonyok gyökeresen átalakultak, mert azokhoz került a föld, akik valóban meg is művelték.

TÁRGYSZÓ: Mezőgazdaság.

SUMMARY

1995 is the fifty year anniversary of the last land reform in Hungary. In his overall review the author follows up the events of the land reform, collectivisation and privatisation, then he evaluates the objective facts relying on the personal experiences of a contemporary and expert.

The author makes an attempt to discuss in his study the political and economico-political evaluations of the epoch and the latter ones, which were frequently prepossessed. The objective and factual information is backed up with important statistics on the history of Hungarian agriculture in the last fifty years.

A FÖLD, AZ ISTENADTA FÖLD...*

BENET IVÁN

Magyarországon 1962 után az agrárpolitika szakemberei fokozatosan kifejlesztették azt a sajátos tulajdonságokkal rendelkező agrármodellt, amely több vonásában lényegesen eltért a szovjet modelltől, és hozzájárult Magyarország nemzetközi tekintélyének növeléséhez.

A magyar mezőgazdaság 1971 és 1985 között a nemzetgazdaság dinamikusan fejlődő része volt, bár a növekedés évi átlagos üteme – ötéves periódusokat tekintve – fokozatosan csökkent, és 1986 és 1990 között a növekedés megszűnt. Ezt követi az 1990-es években a termelési volumen erőteljes csökkenése. Az 1986–1990. évek átlagához képest 1993-ban a visszaesés körülbelül 35 százalék, az értékesített mezőgazdasági termékek volumene ezen időszakban mintegy 37 százalékkal csökkent. Ezek az adatok joggal váltanak ki megdöbbenést, ha a háború utáni fél évszázad agrártörténetét tekintjük. Erre a talán katasztrofálisnak is nevezhető magyar agrárhelyzetre aligha jelenthet gyógyírt az a tény, hogy több volt szocialista ország mezőgazdaságában is zűrzavar és káosz uralkodik.

A mai helyzet kialakulásához vezető okokat nem elemzem a tanulmányban, csupán utalnék arra, hogy ezek részben objektívek, részben pedig szubjektívek voltak. Így például a világgazdasági recesszió, a KGST-piac összeomlása, a hazai élelmiszer-kereslet beszűkülése, az ismétlődő aszályok és az 1991-ben meghirdetett új magyar agrárpolitika. Mindenesetre tény, hogy a nehézségek szaporodtak, és ezeknek fő okait sokan a mezőgazdasági nagyüzemekben vélték megtalálni. Így a tulajdonviszonyok rendezése került a hazai agrárpolitika homlokterébe, azon belül is központi kérdéssé vált a föld. Ha az 1986 utáni éveket tekintem, úgy gondolom, hogy a szakemberek talán túl sokat foglalkoztak (foglalkoznak) a földkérdéssel.

Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy az 1991 és 1994 között zajló kárpótlást agrárközgazdász gondolkodással értékeljem, hangsúlyozva azt, hogy ez az értékelés távol áll a teljességtől; csupán a kezdete, nem pedig befejező összegzése egy munkának, amely értelemszerűen folytatást igényel.

Úgy vélem, hogy a magyar mezőgazdaság (de több más volt szocialista ország mezőgazdasága is) jelenlegi siralmas, zűrzavaros helyzetének kialakulásában nagy szerepet játszott az átgondolatlan, elhibázott privatizációs koncepció, amely felszámolta az egész termelőszövetkezeti szektort a termelőszövetkezeti tulajdonnal együtt. Mivel e sorok írá-

*A kutatás az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) támogatásával készült.

sakor – 1994 nyarán – a kárpótlás még nem fejeződött be, így különösen célszerűnek látszik történeti visszpillantással kezdeni a mostani folyamatok értékelését.

Az 1945. évi földreform

Az ország vesztesen került ki a második világháborúból, és nagyon jelentős háborús károkat szenvedett. Reális veszély volt az éhínség. A politikai pártok természetesen ezt igyekeztek mindenáron elkerülni, s ez az egész nemzetnek is létérdeke volt. Az 1945. évi földreformra a politika nyomta rá a bélyegét. Ezt a földreformot is viták előzték meg, amelyben végül is két álláspont kristályosodott ki. Az egyik a Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt által képviselt koncepció, amely szorgalmazta a nagybirtokok felosztását, de olyan kártalanítás ellenében, amely megközelítette volna a piaci árakat és jelentős összegű megváltási árat követelt volna a földhözjutattottaktól. A másik koncepciót a Nemzeti Parasztpárt és a Magyar Kommunista Párt képviselte. Ez a szegényparasztság és a nincstelen zsellérek érdekeit jobban érvényre juttatta, mivel a földért lényegesen kisebb megváltási árat kellett fizetni, és a földbirtokosok kártalanítására minimális mértékben került volna sor. E koncepció előterjesztői bizonyultak erősebbeknek.

Az ország földterületének 35 százalékát vették a reform során igénybe, és 650 ezer szegényparaszt család kapott átlagosan 3 hektár földet. A mezőgazdasági cselédek és napszámosok mellett a kisbirtokosok is földkiegészítéshez jutottak. Nagyon szétagrozott birtokstruktúra jött létre, körülbelül 400 ezer új gazdaság alakult. A földreform után a földhöz juttatott parasztság meglehetősen mostoha körülmények között, igen szerény technikai felszereltséggel látott hozzá a föld megműveléséhez. Miután a földtulajdon és a földhasználat egysége kialakult, több százezer paraszt és zsellér évszázados álma megvalósult.

A földreform döntő szerepet játszott abban, hogy az ország mezőgazdasága viszonylag gyorsan helyreállt, s termelése elérte a háború alatti színvonalat. Erre a földreformra az is jellemző volt, hogy kisajátította az 57,5 hektár (100 kataszteri hold) feletti úri birtokokat és az úgynevezett kulákok földjeit, valamint az egyházi nagybirtokokat is, sőt a kisajátítás kiterjedt a nagybirtokok minden tartozékára, azaz nemcsak a mezőgazdasági területre, hanem az erdőre, a mezőgazdasági nyersanyagokat feldolgozó ipari üzemekre, a gazdasági épületekre, a parkokra és kastélyokra is.

Az 57,5 hektárnál nagyobb gazdaságok száma 1938-ban 13 294 volt, területük 2 895 ezer hektárt tett ki, 1949-ben számuk 8216, területük 476 ezer hektár lett.¹ Az 57,5 hektár feletti gazdaságok szántóterülete 1938 és 1949 között közel 86 százalékkal csökkent, s így ezek 1949-ben az ország szántóterületének kevesebb mint 5 százalékán gazdálkodtak, szemben az 1938. évi 30 százalékkal vagy az 1935. évi 35 százalékkal.²

A 10 kataszteri hold (5,8 hektár) alatti kisgazdaságok az ország teljes területének 1946-ban 49 százalékát művelték, míg 1935-ben csupán 19 százalékát. Az 1949. évi földreform tehát kiiktatta a mezőgazdaság struktúrájából a magántulajdonú nagybirtokokat és előtérbe állította a kisméretű paraszti gazdaságokat.

¹ 1944-1954. Adatok hazánk tízéves gazdasági fejlődéséről. II. A földreform számokban. *Közgazdasági Szemle*. 1955. évi I. sz. 101. old.

² Lásd: *Fazekas Béla*: *Mezőgazdaságunk a felszabadulás után*. Mezőgazdasági Kiadó. Budapest. 1967. 34. old.

A tömeges kollektivizálás

A második nagy átalakítás a földhasználati viszonyokban az 1959 és 1962 közötti időszakra esik.³ Ekkor következett be a magyar mezőgazdaság szovjet mintára történő tömeges kollektivizálása.

A magyar agrárstruktúra ezekben az években nagymértékben átalakult, a földterület hasznosítását az alábbiak jellemezték:

az állami gazdaságok	11,4
a termelőszövetkezeti közös gazdaságok	51,4
a nagyüzemek összesen	82,2
a kisegítő gazdaságok	2,7
az egyéni gazdaságok	3,4
a kistermelés összesen	17,8

százalékán gazdálkodtak 1962-ben.⁴

Érdemes azonban utalni arra, hogy a bruttó termelés alakulását legjobban a „stagnálás ingadozásokkal” jellemezte, és végül is 1962-ben 2,6 százalékkal felülmúlta az 1958. évi szintet, a nettó termelés azonban körülbelül 10 százalékkal visszaesett.

Az erőszakosan kollektivizált mezőgazdaság nemcsak termelési tényezőinek harmóniáját, korábbi kombinációs arányait veszítette el, hanem abszolút értelemben több milliárd forint értékű állóeszköz is kiesett a termelésből. A kollektivizált mezőgazdaság az 1960-as évtizedben rengeteg hitelt, állami támogatást és adókedvezményt igényelt, így meglehetősen sokba került a társadalomnak.

Amint az köztudott, a tömeges kollektivizálás koncepciója „halálra ítélte” az egyéni parasztgazdaságokat az agrárstruktúrában, mondván, hogy azok a gazdálkodásnak elavult formáját jelentik, nem képesek a tudományos–technikai haladás eredményeinek hatékony adaptálására. Az is köztudott, hogy a kollektivizálás szovjet koncepciója lényegében véve az élelmiszer-termelést hosszú távon kizárólagosan a nagyüzemekre kívánta alapozni, a háztáji gazdaságokat csupán átmeneti maradványnak tekintette. Köztudott az is, hogy a szovjet koncepcióban a föld állami tulajdonban van, és a szocialista országoknak is az állami földtulajdon kizárólagossá tételét javasolta.

Mielőtt rátréfnék a harmadik nagy földreform tárgyalására, úgy vélem, nagyon röviden, csupán tézisszerűen szólnom kell a kollektivizált magyar mezőgazdaság 1962 utáni fejlődéséről. Történetileg visszatekintve ma már kijelenthető, hogy Magyarország mezőgazdasága 1966 és 1985 között dinamikus fejlődési szakaszba került. Ezt a fejlődési szakaszt a gyors gazdasági növekedés, valamint számos, nemzetközi mércével mérve is figyelemre méltó eredmény jellemezte. Nemzetközi összehasonlítások jelezték, hogy a magyar mezőgazdaság több mutató alapján is előkelő helyen állt a világban. Nagyon fontos megemlíteni, hogy a magyar agrárpolitika 1962 után lépésről lépésre, sikeresen elszakadt a szovjet agrármodelltől, a szovjet agrárpolitikai gyakorlat követésétől, és néhány egyéni jellemzővel gazdagította a mezőgazdaságot.

³ Ebben a tanulmányban nem foglalkozom az 1949 és 1956 közötti időszakokkal, ami természetesen egyszerűsítés. Ebben az időszakban több hullámban is kísérlet történt a kollektivizálásra. Az 1953 és 1956 közötti események – amelyek nem elhanyagolható mértékben Nagy Imre politikusi és agrárközgazdász-professzori tevékenységével függnek össze – elemzése is szerfelelt volna hasznos lenne, jelentősen elősegíthetné a későbbi hazai agrárfejlődés jobb megértését.

⁴ Mezőgazdaságunk a szocialista átszervezés idején. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1963. 16. old.

– A magyar mezőgazdaság sohasem épült az állami tulajdonviszonyokra, hanem egyes tulajdonra épült. Tartalmazott magán- (ún. magán-) tulajdont. Ennek aránya körülbelül 31 százalék volt az 1980-as évtized végén. Tartalmazott szövetkezeti tulajdont, amely a mezőgazdasági területnek 42 százalékát képviselte, és csupán 27 százalék volt az állami tulajdon aránya, amelyen belül az állami gazdaságok szektora az országos terület 11 százalékát tette ki. Nagyon fontos tehát a vegyes tulajdonviszonyoknak a hangsúlyozása.

– A magyar agrárpolitika viszonylag korán felismerte azt a történelmi tévedést, amely a nagyüzemeket egyoldalúan előtérbe állítja az agrárstruktúrán belül. Ezért főleg 1968 után nagy erőfeszítéseket tett a kistermelés hosszú távú létjogosultságának és piaci orientáltságának politikai elismertetésére, illetve társadalmi elfogadtatására. A magyar mezőgazdaság gyors növekedése részben a nagyüzemek, részben a (másfél millió körüli) kistermelők együttes tevékenységének eredményeként bontakozott ki.

– Lényeges elem, hogy Magyarországon, ha mezőgazdaságról beszélünk, akkor részben nagyüzemi, részben kisüzemi mezőgazdaságra kell gondolni, amelyek között kooperációs, illetve integrációs kapcsolatok vannak. A kistermelők főleg az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek integrációs tevékenységébe beágyazódva működtek. Továbbá a két típusú mezőgazdaságról meg kell említeni, hogy a bruttó termelésnek kétharmadát a nagyüzemek, egyharmadát pedig a kisüzemi mezőgazdaság állította elő. Ugyanakkor a hozzáadott értéket tekintve a két típusú mezőgazdaság aránya körülbelül 50-50 százalékos volt.

– A magyar mezőgazdaság mindig nyitottabb volt nyugat felé, mint Kelet-Európa sok más mezőgazdasága. Ez az ország egészének gazdasági nyitottságából, valamint a magyar politikából következik. Így különösen az 1970-es évtized elején, de később is számos nyugati technikát, illetve technológiát importáltunk. Mivel a komplex technológiák hiánycikknek számítottak ebben az időszakban, ezeknek a mezőgazdaság technológiai rendszerébe való beépítése igen látványos eredményekkel járt. Nálunk teret hódítottak az úgynevezett termelési rendszerek.

– Magyarországon már 1956 végén eltörölték az úgynevezett kötelező beszolgáltatási rendszert, és fokozatosan, a mezőgazdasági termékek felvásárlási árainak erőteljes emelésével javították a parasztság érdekeltségén. Ennek hatása 1956 után a gyors növekedésben meg is mutatkozott. (A kötelező beszolgáltatási rendszer kisebb-nagyobb módosításokkal, de az 1980-as évtized végéig több kelet-európai ország mezőgazdaságában életben maradt.)

– A magyar állami gazdaságokban és termelőszövetkezetekben 1968 után fokozatosan kifejlődött egy új tevékenységi kör, az úgynevezett nem mezőgazdasági tevékenység. Ez igen szerteágazó, sokrétű struktúrában bonyolódott le, de két nagy csoportra volt osztható: az egyik csoportba tulajdonképpen a mezőgazdasági termelést segítő szolgáltatások, valamint a mezőgazdasági nyersanyagok feldolgozása és forgalmazása tehető, amely az élelmiszer-termelés vertikális folyamatát jelenti, a másik tevékenységi kör viszont nem függ össze közvetlenül az élelmiszer-termeléssel, hanem kizárólagosan profitorientált tevékenység volt (például gépgyártás, alkatrészgyártás, kohászati tevékenység, szállítási tevékenység stb.). Ez a nem mezőgazdasági tevékenységi kör azonban az 1980-as évtized közepére a magyar mezőgazdasági nagyüzemek bruttó termelésén belül több mint egyharmados részt tett ki, és a

nyereségtermelésben való részesedése ennél is magasabb volt. Amikor tehát Magyarországon termelési típusú szövetkezetekről, illetve állami gazdaságokról beszélünk, ez a terminológia nem teljesen helytálló, sokkal inkább vegyes típusú mezőgazdasági szövetkezetek, illetve állami gazdaságok voltak, s az ország így érkezett el a rendszerváltáshoz.

– Nagyon fontos az a negatív hatású tény, hogy a magyar mezőgazdaságban nem volt földpiac. Miközben az 1968-as általános gazdasági reform a tervvel és a piaccal való irányítás alapeszméjére épült, a földpiacon nem történt nyitás. Azaz a termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok nem adhatták-vehették egymás között a mezőgazdasági földet, hanem csupán „telekkiigazítással” cserélhették azt. A szövetkezeti tagok magántulajdonában levő földeket sem lehetett szabadon eladni, csupán a szövetkezetnek – irreálisan alacsony áron – megvételre felajánlani. A földár, a földérték, a földforgalom hiánya igen károsan hatott az ésszerű földhasználatra. A föld ingyenessége legnagyobb természeti erőforrásunk hasznosításában pazarláshoz vezetett.

– Utalni kell a központi bérszabályozásra, amely sok esetben bénította, akadályozta az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek hatékonyabb gazdálkodását, mivel szűk keretek közé szorította a vállalatok közötti differenciálódást.

– Szorosan kapcsolódva az előzőhöz: a magyar mezőgazdaság is a teljes foglalkoztatottság kényszere közepette működött, aminek szintén káros hatása volt a hatékonyságra, elsősorban az élömunka-termelékenység színvonalára.

– Célszerű megemlíteni, hogy a magyar mezőgazdaság az 1980-as évtizedben több adót fizetett be a központi költségvetésbe, mint amennyi támogatást onnan kapott. Amikor a két típusú mezőgazdaság egymásmellettiségéről beszélünk, utalni kell arra, hogy a mezőgazdaság adójának döntő részét a nagyüzemek fizették.

– Végezetül utalok arra, hogy ebben az agrárstruktúrában a több ezer hektáros nagyüzemi és a 0,6 hektár körüli átlagterülettel rendelkező kisüzemi mezőgazdaság között szinte alig volt gazdaság. A tömeges kollektivizálás kiirtotta a „full-time” (főfoglalkozású) paraszti gazdaságokat. Ez jelentette talán a struktúra legnagyobb torzulását.

A magyar mezőgazdaság sajátosságait látva, Kelet-Európa mezőgazdaságának egyik kiváló ismerője, *K. E. Wädekin* úgy foglalta össze véleményét, hogy a magyar mezőgazdaság sajátos, a magánkezdeményezéseknek is helyt adó jegyeivel vitathatatlanul szocialista, de nem szovjet típusú mezőgazdaság.⁵

Úgy gondolom befejezésül nem szükséges azt hangsúlyozni, hogy a földhasználat, majd a későbbiekben a földtulajdoni viszony második nagy átrendeződését szintén a politika motiválta, nem pedig valamiféle szerves agrárfejlődés hívta életre. A tömeges kollektivizálás Magyarországon is sok emberi tragédiát okozott, és az előzőekben említett, kollektivizálás utáni eredmények ellenére is értékelése hasonló lehet ahhoz, amit a nemzetközi irodalomból valamennyien jól ismerünk.

Az 1991 és 1994 közötti kárpótlás

Az új demokratikus kormány javaslata alapján a magyar parlament 1991-ben hosszas viták után elfogadta a XXV. törvényt, a tulajdonviszonyok rendezéséről, az állam által az

⁵ Lásd: *Communist agriculture*. Szerk.: *Wädekin, K.-E.* Routledge. London, New York. 1989. 323. old.

állampolgárok tulajdonában igazságtalanul okozott károk részleges kárpótlásáról.⁶ Ez a törvény – többek között – részleges kárpótlást biztosít azoknak a természetes személyeknek, akiknek magántulajdona 1949. június 8-át követően sérelmet szenvedett. A kárpótlás részleges mértékét átalányértékben kellett meghatározni. A termőföld esetében, ami itt bennünket közvetlenül érdekel, a kár mértékének meghatározása a földterület mennyisége és minősége alapján történt. A kárpótlási törvény úgy rendelkezett, hogy egy aranykorona-érték 1000 forintnak felel meg. (Csupán tájékoztatásként megemlítem, hogy Magyarországon a mezőgazdasági földterület átlagos aranykorona-értéke körülbelül 20 aranykorona hektáronként.) Amennyiben a volt tulajdonos a termőföldjéért bármilyen térítésben, például megváltási árban részesült, annak összegét a kárpótlási értékből le kellett vonni. A kárpótlás az erdőterületekre is kiterjedt, az erdők esetében az aranykorona-érték négyszeres szorzatát vették alapul.

A kárpótlás gyakorlati lebonyolításához az állami gazdaságoknak és a termelőszövetkezeteknek termőterületük egy részét kárpótlási célokra el kellett különíteniük. Ez az elkülönítés nem mechanikusan történt, hanem a helyi földbizottságok ellenőrzése mellett, és előírták azt, hogy a termelőszövetkezetek használatában levő földterületből mind a jó, mind a közepes, mind a rossz minőségű földekből ki kell jelölni kárpótlási célokra, mégpedig nem egy tömbben, hanem a termelőszövetkezet fekvésének megfelelően, különböző helyeken. A törvény előírta azt is, hogy a kiadásra kerülő termőföldet a védett természeti területen kívül kell kijelölni. Végső esetben azonban – ha a meglévő földterület a kijelöléshez nem elegendő – a szövetkezet tulajdonában levő védett természeti terület is kijelölhető volt kárpótlási célokra. Az így elkülönített földalapról az arra jogosultak földárveréseken tudták vagy tudhatják a kárpótlási jeggyel igazolható mennyiségű, illetve minőségű földterületet megszerezni. Ezek az árverések azok a kárpótlási jegyekkel rendelkező személyek vehettek (illetve vehetnek) részt: *a)* akiknek elvett termőföldjük a kérdéses szövetkezet tulajdonában vagy használatában van; *b)* akik a termőföldet árverező szövetkezetnek 1991. január 1-jén és az árverés időpontjában is a tagjai; *c)* akiknek 1991. június 1-jén abban a községben, városban volt az állandó lakhelyük, ahol az árverező szövetkezet földterülete van. Az árverésen részt vevők az egy aranykoronának megfelelő forintértékre licitálnak. A kikiáltási ár 3000 forint aranykoronánként. Ha ezen kikiáltási áron vagy afelett nincs ajánlat, a kikiáltási ár folyamatosan csökken, de legfeljebb 500 forintig.

A kárpótlási törvény végrehajtásának határidejét eredetileg 1992 december 31-ében határozták meg. Tekintettel a feladat gigantikus jellegére, rövid időn belül nyilvánvalóvá vált, hogy a határidőt módosítani kell. Így az új határidő 1993. december 31. lett, de ezt a második határidőt sem lehetett betartani. Az újabb módosított határidő 1994. május 31. volt. Ez a határidő is korainak bizonyult, így várhatóan a kárpótlás első köre 1994. december 31-én zárul le, sőt az 1994. évi törvénymódosítás következtében 1995. december 31. látszik a reális határidőnek.

A kárpótlási törvényhez szorosan kapcsolódik az 1992 januárjában elfogadott szövetkezeti átalakulási törvény. Látva a nagy feszültségeket, intézkedtek arról, hogy a föld

⁶ Megemlítem, hogy Magyarországon összesen négy kárpótlási törvény van érvényben. (Ezekre vonatkozóan lásd: *Review of Agricultural Policies, Hungary*. OECD. Paris. 1993.) Ez a tanulmány csak az elsővel foglalkozik. Utalok viszont arra, hogy a magyar parlament 1993. december 22-én módosította a kárpótlási törvényt, újlag lehetőséget adva a kárpótlási igények benyújtására. Ennek következtében több százezer új kérelem érkezett be, amelyek elbírálása valószínűleg 1995 végéig fejeződhet be.

nélküli szövetkezeti alkalmazottakat és tagokat is a föld privatizációja során körülbelül 1,0-1,5 hektárnyi (azaz 20-30 aranykorona) földterülettel lássák el, mégpedig ingyensen. A szövetkezetek átalakulásáról szóló törvény előírja a szövetkezeti vagyonteljesítését. Ezt a bonyolult és nagy feladatot különböző kritériumok alapján kellett megoldani. Így, csupán a végeredményét tekintve, a még megmaradt és felosztandó szövetkezeti vagyont a következőképpen osztották fel a tagok és a volt tagok között:⁷

– a szövetkezetbe vitt vagyonteljesítés nagysága szerint	10,4,
– a tagsági viszonyban eltöltött idő szerint	9,8,
– a ledolgozott évek száma alapján	37,6,
– a személyes munkateljesítmény arányában	27,9,
– egyéb szempontok szerint	5,3

százalékát. Így módon végső soron megszűnt a szövetkezeti tulajdon, és a szövetkezetek vagyona teljes egészében magántulajdonná alakult át.

Szemtől szemben a három „földreform”

Ma még Magyarország a kárpótási törvény végrehajtásának időszakában van, amint az az állandó határidő-módosításokból is látható. Az agrárközgazdasági szakember azonban látja, tudja, hogy a közelmúlt éveiben a mezőgazdasági nagyüzemek képtelenek voltak nyugodt munkára, vállalatfejlesztési stratégia kidolgozására stb. A nagyüzemek menedzsmentjének energiáját nagymértékben lekötötték a kárpótlási törvény végrehajtásával kapcsolatos feladatok. Magára a termelési struktúrára, illetve a technológia fejlesztésére, a piaci viszonyokhoz való alkalmazkodásra viszonylag kevés energiájuk maradt. Magyarországon az 1980-as évtized utolsó éveitől kezdődően a mezőgazdasági szövetkezetek képtelenek gazdasági tevékenységükre koncentrálni és nyugodtan dolgozni. Ez jelen pillanatban is fennáll. A földtulajdon és a földhasználati viszonyok átalakítását célzó harmadik nagy reform – a másik kettőhöz hasonlóan – nagyjából politikai indíttatású, voltaképpen a tömeges kollektivizálásra reagál.

Az 1945. évi földreform, a tömeges kollektivizálás, illetve a jelenlegi kárpótlás számos vonatkozásban teljesen eltérők, számos vonatkozásban viszont nagyon hasonló jellemvonásaik vannak:

- mindhárom a földtulajdoni, illetve a földhasználati viszonyokat alapjaiban és rövid idő alatt kívánta megváltoztatni;
- mindhárom esetben a mezőgazdaság termelési tényezőinek (föld, munka, tőke) kombinációja alapjaiban szétzúzódott, és egy új kombináció kiépítését kellett, illetve kell megvalósítani;
- az első földreform likvidálta a magántulajdonon alapuló nagybirtokokat, a tömeges kollektivizálás lényegében véve likvidálta a „full-time” paraszti gazdaságokat, míg a harmadik, amely a magántulajdon kizárólagosságára törekszik, szétverte a termelőszövetkezeti szektort, valamint az állami gazdaságokat, és lehetőséget adott az 1949. évi farmstruktúra rekonstrukciójára (Magyarországon, ha befejeződik a kárpótlás, a mezőgazdasági területnek várhatóan körülbelül 90 százaléka lesz magántulajdonban);
- amíg a kollektivizálás egyoldalúan a nagyüzemeket helyezte előtérbe, és kimondatlanul is azt sugallta, hogy „a nagy a hatékony”, a jelenlegi privatizálás, a kárpótlás tulajdonképpen lehetőséget adott az 1949. évi földbirtokviszonyokhoz való visszatéréshez, illetve azok megközelítéséhez, és kimondatlanul is „a kicsi a szép” állítást testesíti meg;

⁷ Varga Gyula: A mezőgazdaság és a szövetkezetek átalakulása. *Társadalmi Szemle*. 1993. évi 4. sz. 32–41. old.

- a rendkívül gyors változások következtében nagyon nagy a bizonytalanság, az anarchia, amin nehéz volt (illetve nehéz lesz) úrrá lenni;
- mind a földosztás, mind a kollektivizálás, illetve a kárpótlás befejezése idején nagyon nagy a mezőgazdaság hitel, illetve támogatás iránti igénye;
- a rövid idő alatt lejátszódó változásokat fölülről indította el a politika (az 1945. évi földosztás esetében részben fölülről, részben pedig alulról, szerves fejlődés eredményeként törtek utat maguknak a változások);
- az első esetben a földreformmal, a második világháború utáni sajátos feltételek közepette, valamint a földtulajdon és a földhasználat egységének megvalósulása következtében a termelés növekedésnek indult, a második és a harmadik esetben, azaz a tömeges kollektivizálás, illetve a kárpótlás után a mezőgazdasági termelés egyaránt visszaesett, azzal az eltéréssel, hogy amíg a tömeges kollektivizálás idején csupán a nettó termelés esett vissza, a bruttó termelés valamelyest növekedett, a jelenlegi privatizációs folyamatban a bruttó termelés visszaesése katasztrofálisnak mondható (ez szinte hihetetlen és valamennyiünk számára elképzelhetetlen volt az 1980-as évtized végén).

Befejezés helyett, vitaindítás gyanánt

Amikor a kárpótlási folyamat, illetve annak első szakasza a vége felé tart a magyar mezőgazdaságban, látnunk kell, hogy milyen mértékben veszítette el korábbi termelési potenciálját a hajdani sikerágazat. Amíg a szolgáltatások területén a privatizáció gyorsan látható eredményeket hozott, és az állami monopólium megszüntetése nagyon rövid idő alatt éreztette hatását, addig a privatizáció következtében a magyar mezőgazdaság termelési potenciálja nagymértékben visszaesett. A mezőgazdasági termékek termelésének már említett 35 százalékos visszaesése mögött az is meghúzódik, hogy a hektáronkénti műtrágya-felhasználás a korábbi 210–220 kilogrammos (hatóanyagban) szintről 30–34 kilogrammra esett vissza, s ez a szint a tömeges kollektivizálás idejében volt jellemző.

Meg kell említeni a mezőgazdaság biológiai alapjainak mennyiségi és minőségi értelemben vett felélését, esetenként elkótyavetyélését is. A mennyiségi leépülésre beszédes példa az állatállomány alakulása.

*Az állatállomány alakulása Magyarországon
(ezer darab)*

Állatfajta	1857. X. 31.	1938. III. 15.	1945. V.31.	1988. III. 31.	1994. III. 31.
Szarvasmarha	1587	1875	1070	1715	984
Sertés	1616	5224	1114	8664	5035
Ló	744	814	329		
Juh	4973	1629	328	183	1237

Megjegyzés. Az adatok az ország jelenlegi területére vonatkoznak.

Forrás: Fazekas Béla. i. m. 40. old., illetve Állatállomány. 1994. március 31. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1994. 14 old.

Az ország állatállománya, szoros kapcsolatban a kárpótlási törvény előcsatározásaival, majd elfogadásával és gyakorlati végrehajtásával, 1994-ben a második világháború előtti, 1938. évi színvonal alá süllyedt. A szarvasmarha-állomány pedig valamivel kisebb, mint 1945-ben volt. Az ország szarvasmarha-állománya a múlt század közepén is 61 százalékkal nagyobb volt, mint 1994-ben. Az 1994. évi juhállomány körülbelül háromnegyede az 1938. évi állománynak.

A minőségi leépülésre csak egy példa: az 1980-as évek középső harmadában 150 ezer tonna körül volt a felhasznált fémzárolt búzavetőmag mennyisége, ami az 1990-es években – a vetésterület csökkenésével együtt – 30 ezer tonna körülire csökkent.

Amint már említettem, a termelés visszaesésében objektív tényezők is szerepet játszottak, gondolok itt a világgazdasági recesszióra, a belső piac szűkülésére, a korábbi KGST-piac összeomlására, az agrárrolló kinyílására, a támogatások erőteljes csökkentésére, az aszályokra stb., mégis helytelen volna, ha a tudományos kutatás során a szubjektív tényezők okozta hibákról elfelejtkeznénk.

Fél évszázad telt el a második világháború befejezése óta. Ezen idő alatt Magyarországon három esetben is megváltoztak a földtulajdon-, illetve a földhasználati viszonyok. Úgy gondolom, a háromszori változás ténye már önmagában is zavarokra utal, a fél évszázad alatti három változás mindenképpen soknak mondható.

A jelen átalakulási folyamatban a legnagyobbak a változások. Ugyanakkor – bár még rövid az eltelt idő az értékeléshez – nagy valószínűséggel állítható, hogy a sikerek és a kudarcok mérlege kedvezőtlen lesz. Magyarország – mint már említettem – a privatizáció során gyors eredményeket ért el a szolgáltatások, a kereskedelem területén, úgy tűnik azonban, hogy a privatizáció nem hozta meg a várt eredményeket a mezőgazdaságban.

A mezőgazdasági privatizáció számos problémája nemcsak Magyarországra, hanem Közép- és Kelet-Európa más országaira is jellemző, és elgondolkodtató az a tény, hogy az elmúlt években a volt szocialista országokban a mezőgazdasági termelés milyen nagy mértékben esett vissza. Így például a balti köztársaságokban, amelyek mezőgazdasága a Szovjetunió felbomlása előtt a legmagasabb színvonalú volt a Szovjetunió belül, egészen megdöbbentő adatokat publikáltak a termelés visszaeséséről. Ha megnézzük Bulgária adatait, az exportorientált bolgár mezőgazdaság súlyos problémákkal és belső ellátási gondokkal néz szembe. Hasonló a helyzet Ukrajnában és Oroszországban is. Mindebből különféle következtetések vonhatók le. Valószínű azonban, hogy az az agrárpolitikai gyakorlat, amely ily rövid idő alatt a földtulajdon, illetve a földhasználati viszonyok ilyen nagymértékű átrendeződését tűzte ki célul, nem bizonyul történelmileg helyesnek, illetve sikeresnek. Természetesen minden politikai célt meg lehet valósítani, de annak nagy ára van.

Az új agrárpolitika kudarcai kapcsán felvetődik az a lehetőség, hogy az agrárpolitikai stratégia nem helyes. Az adott történelmi feltételrendszer közepette az az agrárpolitikai stratégia, amely a magántulajdon egyoldalú visszaállítására és a „full-time” családi gazdaságok rekonstruálására törekedett (törekszik), nem mérte fel a lehetőségeket, illetve a feltételeket. Az eltelt évtizedeket ugyanis nem lehet kitörölni a történelemből. Szinte általános jelenség a volt szocialista országokban, hogy csak kevés vállalkozó akar „full-time” családi gazdaságot visszaállítani, illetve alapítani. Ennek a tömeges méretű átalakításnak tehát személyi oldalról sincsenek meg a feltételei.

Az új agrárpolitika által körvonalazott pálya abból a szempontból is sok problémát rejt magában, hogy nagyon tökeigényes, a kelet-európai országokban pedig krónikus tökehiány van. Ez a kérdés másik oldala. (Ha összehasonlítjuk a magyar mezőgazdaság tökeigényességét néhány nyugat-európai ország mezőgazdaságáéval, ez eredmények azt jelzik, hogy a nyugat-európai mezőgazdaság lényegesen tökeigényesebb.)

A tökeigényességgel szoros összefüggésben szólni kell a mezőgazdasági termelés élőmunka-termelékenységéről is. A kelet-európai országokban a foglalkoztatottakon be-

lül a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya lényegesen magasabb (volt), mint Nyugat-Európában. Magyarországon azonban az 1988-ra jellemző 17 százalékos mezőgazdasági foglalkoztatotti arány 1994-ig 7 százalékra csökkent.⁸ Nagyon sok munkaerő felszabadult a mezőgazdaságból. Más országokkal, például Japánnal ellentétben azonban itt Kelet-Európában az ipar is nagyon súlyos válságot él át, és kevés az új munkahelyet teremtő beruházás. Mindezek következtében a mezőgazdaságból felszabadult több száz ezer munkaerő nagy része a munkanélküliek táborát szaporítja. A kapun belüli rejtett munkanélküliséget célszerű felszámolni, illetve csökkenteni, de az utóbbi néhány évben felszabaduló nagyszámú munkaerő súlyos problémákat okoz.

A magyar mezőgazdaság a privatizációs kérdésekkel foglalkozik évek óta. Mindez összefüggésben van a történelmi igazságszolgáltatással. Kétségtelen tény, hogy a szocializmus nem ismerte el a tőke utáni jövedelem jogosultságát. Ilyen értelemben a magyar mezőgazdasági szövetkezetek is leértékelték a tőkét. A mezőgazdasági szövetkezetek háromféle tulajdonviszonyon nyugodtak: a szövetkezeti földtulajdonon (60 %), amely 1967-ben jött létre, a tagok földtulajdonán (36 %), ami ún. magántulajdon volt, és néhány százalék erejéig állami tulajdonú földeken is gazdálkodtak. A mezőgazdasági szövetkezetek által fizetett földbérleti díjak jelképesek, nagyon alacsonyak voltak. Különösen kitűnt ez az 1980-as években, amikor a földhasználati viszonyok színesedésével, új vállalkozási formák megjelenésével a szövetkezetek is adtak bérbe földeket, mégpedig annak a bérleti díjnak a többszöröséért, amit ők fizettek tagjaiknak földjeik után. Mindez súlyos ellentmondás volt, amelyet orvosolni kellett volna a földbérleti díjak piaci szintre történő felemelésével. A most folyó kárpótlás során azonban úgy tűnik, hogy egy másik hibát követnek el, a munkát értékelik le. Márpedig ezekben a magyar termelőszövetkezetekben az elmúlt 10-20-30 év során nagyon sokan, sokat dolgoztak, és hozzájárultak a szövetkezeti vagyon gyarapodásához. A privatizációs vagyonnevesítés során úgy tűnik, hogy ezek az emberek rosszul jártak, és nagyon sok külső tulajdonos jelent meg. Ebből következően az újjáalakuló szövetkezetekben a döntéshozatal számos problémával jár majd. Azok az emberek, akik tulajdonképpen tevékenykedni fognak az új szövetkezetek keretében, feltehetően háttérbe szorulnak a szavazás során, és olyanok akarata érvényesülhet, akik meglehetősen távol állnak és a munkavégzés szempontjából külső emberek a szövetkezetben.

A privatizáció szükséges volt Kelet-Európa mezőgazdaságaiban, így Magyarországon is. Kérdéses azonban, hogy a megvalósítási módok közül helyesen választott-e a magyar agrárpolitika. Magyarország esetében mennyire indokolt a szövetkezeti földtulajdon felszámolása, illetve a magán-, a szövetkezeti és az állami tulajdonra épülő magyar mezőgazdasági struktúra magántulajdonra történő csaknem teljes átállítása? Mindenesetre ez a folyamat nagyon sokba kerül.

Nem ismerjük pontosan Kelet-Európa, illetve Magyarország jövőbeli agrárstruktúráját. Az bizonyosnak látszik, hogy a szövetkezetek többsége átalakul, és az eredeti elképzelésekkel ellentétben nem válik nyugati típusú szövetkezetté, azaz továbbra is foglalkozik majd termeléssel. Ez a kelet-európai korábbi gyakorlatból egyenesen következik. A magyar mezőgazdasági szövetkezetek nem termelő típusú szövetkezetek voltak, mint

⁸ A statisztikai korrektség miatt meg kell említenem, hogy a kérdéses időszakban a mezőgazdaság népgazdasági ágból kikerült az ún. nem mezőgazdasági tevékenységi kör.

ahogy a közvéleményben elterjedt, hanem vegyes típusú szövetkezetek, mivel nagyon sok szolgáltatást, ún. nem mezőgazdasági tevékenységet végeztek. Így több pólusúvá váltak, és ez a jövedelmezőség szempontjából nagyon fontos volt. A mezőgazdaság privatizációjának magyar útját nem tartom követhetőnek. Sok ezer kis földtulajdonost hozott létre, akik ha önálló családi gazdaságot alapítanak, európai mércével nézve aligha lesznek versenyképesek. A nagy munkanélküliség következtében annyiban játszhatnak pozitív szerepet, hogy egyes családok számára esetleg az éhezést elkerülhetővé teszik.

A privatizáció végrehajtása egyoldalú, leegyszerűsített volt. A magyar agrárpolitikának nagyobb gonddal kellett volna a lehetséges utak közül választania. Így gondolok például a debürokratizálásra, a decentralizálásra, a piaci verseny feltételeinek elősegítésére, kiépítésére, az állami monopóliumok lebontására stb., anélkül, hogy a termelőszövetkezeti szektor egészét, illetve az állami gazdasági szektor csaknem egészét halálra ítélte volna. Nagyon sokba fog kerülni a magyar mezőgazdaság versenyképességének javítása. Ma már világos, hogy az erőszakolt privatizálás a vagyon elkótyavetyélését eredményezi. Sokhelyütt vannak erre utaló tapasztalatok. Mutatják ezt a földárverések eddigi adatai is. Több helyütt előfordult, hogy a földre licitálók előre megegyeztek egymással, és körülbelül 100 dollárnak megfelelő összegért vásárolták meg az átlagos minőségű földek egy hektárját. (Magyarországon a rekordár eddig 6000 dollár volt egy hektárért. Ilyen és ehhez hasonló magas árak üdülővezetékben, városok környékén, tavak mentén alakultak ki. A licitálók, illetve a vásárlók szándéka nyilvánvaló.)

A jelenlegi problémák részben a piacgazdaság vitatható értelmezésével is összefüggnek. Az új agrárpolitika Magyarországon 1991-ben meghirdette a mezőgazdaság versenyágazatként való kezelését. Mindez együtt járt a támogatások jelentős csökkentésével. Magyarországon a nettó PSE-mutató az 1990-es évtized első éveiben kevesebb mint 10 százalékos támogatottságot jelzett.⁹ 1992-ben és 1993-ban is 5-10 százalék között mozgott. A magyar mezőgazdasági termékek fokozatosan kiszorulnak a nemzetközi piacokról, így az Európai Unió piacairól is, ha a kérdést az agrárimporttal összefüggésben nézzük. A mezőgazdaság már 1991-ben veszteségesé vált, s azóta ez a folyamat csak tovább folytatódott. A pénzügyi válság, ami hozzájárult a jelenlegi helyzet kialakulásához, számos problémát okoz. (Félreértés ne essék, én sem látok más megoldást, mint a hazai árak fokozatos közelítését a világpiaci árakhoz, nagy figyelmet fordítva az Európai Unió agrárpolitikájának gyakorlatára.)

Végezetül meg kell említeni a több éven át tartó aszályokat is. A természet sem volt kegyes hozzánk.

*

Az 1945 utáni fél évszázadban Magyarországon három alkalommal került a földkérdés a politika, az agrárpolitika középpontjába. Úgy gondolom, hogy a földtulajdon- és földhasználati viszonyok fél évszázad alatti háromszori gyökeres átrendezése mindenképpen túl sok, aligha helyeselhető.

⁹ Lásd e témakörre vonatkozóan részletesebben: *Borszéki Éva*: A magyar élelmiszergazdaság támogatottsága nemzetközi összehasonlításban. Kandidátusi értekezés. (Kézirat.); *Benet Iván*: A japán mezőgazdaság és a piacgazdaság. Georgikon Könyvtár. Budapest–Keszthely-Okoyama. 1993.; *Mészáros Sándor – Spitzlászky Márta*: A magyar mezőgazdaság támogatottságának nemzetközi összehasonlítása. AKII. Budapest. 1993. 45 old. és 32 old. melléklet.

Az 1991 óta tartó kárpótlás megnyugtató értékelése ma még (közvetlenül befejeződése vagy legalábbis első körének befejeződése előtt) szinte lehetetlen. Nem rendelkezünk a nélkülözhetetlen történelmi távlattal. Azt azonban nagy valószínűséggel már most is tudjuk, hogy a kárpótlás egyik következménye a több tízezres lélekszámú néhány hektáros, sőt esetenként egy hektár alatti földtulajdonnal rendelkező réteg létrejötte. Egy részük önálló családi gazdaságot fog alapítani. Ezek a törpe, illetve kisméretű családi gazdaságok azonban középtávon sem lesznek életképesek, nem válhatnak a nyugat-európai családi gazdaságok versenytársaivá. Miért kellett a magyar termelőszövetkezeti modellt a viszonylag jól működő háztáji gazdasággal együtt szétverni? Kinek jó az, hogy az ország mezőgazdasági területéből körülbelül 4 millió hektár terület valószínűleg több tízezer olyan tulajdonos kezében lesz, akik földtulajdona kisebb 8 hektárnál? Meddig juthatnak el ezek a tulajdonosok, ha önálló családi farmot alapítanak?

A múlt század közepén az akkori feltételek közepette Fényes Eleknek a jelenkornak is üzenetet tartogató következő figyelemre méltó eszmefuttatása látott napvilágot:¹⁰

„Tanácsos-e megengedni, hogy valamely országban a földbirtokok feldaraboltságának? ha nem: célszerű-e ennek megakadályoztatására bizonyos minimumot törvényhozásilag megállapítani? – ezek oly kérdések, mellyek a mívelt Európában már régen eldöntetteknek tekintenek. Nem így hazánkban. Itt ez az eszme: minimum, még mindig népszerűtlen. Jobbágytelkekre nézve hozott ugyan a magyar törvényhozás némelly szabályokat; de a nemesi birtokok most is korlát nélkül felapróztatnak, s ennek következtében immár a kisebb birtokú adómentes nemesség szegényebb, s rosszabb karban álló a minden közterheket súlyosan viselő jobbágytelkes parasztnál. Ennélfogva, hogy a magyar nemesség erőben és velőben maradjon, 1839-ben gr. Széchenyi István Pest vmegye Rendei előtt egy minimumi törvényt indítványozott, melly szerint a nemesi birtokokat 50 holdon alul többé felosztani ne lehessen.”

E sorokat olvasva, úgy tűnik, hogy gazdag történelmi tapasztalatainkat nem kamatoztatjuk megfelelően.

Az elkövetkezendő évtizedekre egy feladatot nagy biztonsággal előre jelezhetünk, nevezetesen: hogyan oldhatjuk meg a földtulajdon és a földhasználat centralizációját, mégpedig úgy, hogy a tulajdonos és a földhasználó oly közel kerüljön egymáshoz, amennyire csak lehetséges.

TÁRGYSZÓ: Mezőgazdaság. Földtulajdon.

SUMMARY

The author makes an attempt in his study to evaluate, from the point of view of an agricultural economist, restitution which was carried out in agriculture between 1991 and 1994, that is to give a start for a longer analytical and exploratory work.

In the course of the analysis the author gives an overview of the agrarian reform initiatives, i. e. the steps of agricultural policy in the last fifty years. In his opinion why the situation of the Hungarian agriculture in 1993-1994 is hardly transparent, is that the concept of privatisation is unclear and the abolition of the cooperative sector, which had already been built up.

Finally he makes the point: „... how can you solve the problem of the centralisation of land ownership and use, in a way that the owner and the land-user could come close to each other as much as possible.”

¹⁰ Fényes Elek: A földbirtok végnélküli feldarabolása. Magyar Gazda. 1844. 4. évf. I. félév. 42. sz. 665–669. old.

A TERMÉSZETI ERŐFORRÁSOK ÉS A KÖRNYEZET ÁLLAPOTA

DR. PERCZEL GYÖRGY

A társadalmak létének anyagi alapjait a gazdasági tevékenység biztosítja. Ehhez a folyamathoz erőforrásokat kell igénybe venni, többek között természeti erőforrásokat.

Gazdasági értelemben természeti erőforrásoknak tekintjük mindazon természeti adottságokat, amelyeket az ember az adott gazdasági és technikai fejlettség szintjén szükségleteinek kielégítése céljából hasznosít. A természeti adottságok (például a napsugárzás, a domborzat, az álló- és folyóvizek, az ásványkincsek) teremtik meg a gazdasági tevékenység lehetőségét, kiindulópontját. Azt, hogy az adottságból mi válik erőforrássá, azt az ember dönti el, ha rendelkezik a kiaknázásukhoz, a felhasználásukhoz szükséges tudással és technológiákkal, illetve ha tartós fizetőképes kereslet jelenik meg irántuk.

A természeti erőforrások a geoszférák hosszú ideig tartó fejlődési folyamatainak a „termékei” (például ásványok, kőzetek), vagy a természeti környezetben zajló szakadatlan folyamatok eredményeként jönnek létre (például a biomassza újratermelődése). Többnyire két fő csoportba sorolják őket, megújuló és meg nem újuló (vagy fogyó) erőforrások körébe. Közöttük a határvonal lehet nagyon markáns vagy elmosódó. A fogyó források közé általában azokat sorolják, amelyek újratermelődése nagyon hosszú időt vesz igénybe, így a társadalmi-gazdasági fejlődés belátható időskáláján csak véges, ismert készleteikkel lehet számolni. Ebbe a csoportba tartoznak az energiahordozók (például szén, szénhidrogének), a fémes és nemfémes ásványok (például vasérc, rézérc, kén stb.). A megújuló erőforrások egy része is csak meghatározott idő alatt képes újratermelődni (például a vízkészletek, a talaj, az élővilág), más részükre pedig az állandó, akadálytalan újratermelődés jellemző (például napsugárzás, légáramlatok, vizek mozgása). A természeti erőforrások közös sajátossága, hogy a tér adott részén általában korlátozott mennyiségben állnak rendelkezésre. Lelőhelyeik, felhasználhatóságuk és minőségük szerint eltérő gazdasági (üzemi és területi) hatékonyságot eredményezhetnek.

A társadalmi-gazdasági fejlődéssel párhuzamosan egyre bővül a felhasznált erőforrások köre. Kőolajat például a múlt század közepétől termelnek, az alumínium előállítás a századfordulón vette kezdetét, a hasadóanyagok felhasználásának pedig alig ötvenéves a múltja. Rohamosan nő a hasznosított erőforrások mennyisége is. Az 1980-as években például évente mintegy 500 milliárd tonna ásványi anyagot, kőzetet termeltek ki a Föld szilárd kérgéből, 500 milliárd köbméter szennyvizet vezettek vissza a befogadóba, 17 millió hektár erdőt taroltak le.

A jelzett folyamatok Magyarországra nézve is érvényesek. Hazánkban a természeti erőforrások felhasználása a második világháború után, a gazdaság extenzív fejlesztése következtében, gyors ütemben növekedett. Példaként említhető, hogy 1990-ben 80 millió tonna nyersanyagot használtak fel, a vízfelhasználás megközelítette a 8 milliárd köbmétert, a mezőgazdasági művelés alatt álló terület több mint 6 millió hektár, az erdőkből kitermelt fa mennyisége 7,5 millió köbméter volt.

Gyakran felmerül a kérdés, hogy Magyarország szegény-e vagy gazdag erőforrásokban. A kérdésre nehéz egyértelmű választ adni, mert például termőföld-ellátottságunk nemzetközi viszonylatban is kiemelkedően jó, vagy a felhasználható vízkészletek összességükben kielégítik az igényeket. Ásványi kincsek esetében már más a helyzet, hiszen a legnagyobb értéket képviselő energiahordozókból (napjainkban) a hazai termelés a szükségleteknek körülbelül 50 százalékát fedezi, egyes ásványokból pedig egyáltalán nincsenek kitermelhető készletek. A megítélést nehezíti, hogy a természeti erőforrások egy része a világpiacon áruként beszerezhető, ezért a komparatív előnyök vagy hátrányok a minősítést lényegesen befolyásolják. Az említett tényezőket összevetve Magyarország a közepesen ellátott országok kategóriájába tartozik.

A gazdaság anyagi ágainak működése a természeti erőforrások kisajátításával (például ásványi anyagok kitermelése) vagy tulajdonságaik hasznosításával (termőföldek mezőgazdasági célú művelése) veszi kezdetét. A kisajátított javak többségét eredeti állapotában az ember felhasználni nem képes, ezért azt átalakítja, a terméket pedig elfogyasztja. Ez utóbbi folyamatban az előállított termékek elfognak, elhasználódnak, részben vagy egészben hulladékká válnak.

Az említett mindhárom mozzanat (kisajátítás, átalakítás, fogyasztás) erősen hat a környezet állapotára. Például a bányászat elpazarolhatja vagy elszennyezheti a felszín alatti vízkészleteket; a meddőhányók környezetszennyező, tájromboló hatásúak; a kohászat szennyezi a levegőt, a vizeket; a hulladék ugyancsak környezetterhelő. Mindezek a hatások azt a természeti környezetet érintik, amely az erőforrásokat szolgáltatja, illetve amely biztosítja az élővilág – benne az ember – létfeltételeit. A természeti környezet elszennyeződése, javainak erőltetett ütemű, gyakran pazarló felhasználása kettős hatású. Drágábbá teszi a hasznosított erőforrásokat (például felhasználás előtt a szennyeződésektől meg kell tisztítani), végső esetben korlátozza vagy lehetetlenné teszi alkalmazásukat (erősen szennyezett vizek). A környezetszennyezés következtében romlanak az élőhelyek adottságai (fogyásnak indul az egyedszám, fajok pusztulnak ki), csökken a biológiai sokszínűség, romlanak az ember életkörülményei, egészségi állapota.

Mindezek arra hívják fel a figyelmet, hogy a természeti erőforrások hasznosítása és a környezet állapota között szoros összefüggés van. A jövőben a csak gazdasági szempontból mérlegelt döntéseket fel kell váltania a környezethez fűződő érdekek érvényesítésének teret adó döntési mechanizmusoknak. E követelmény érvényesítésével is elősegíthető a fenntartható fejlődés követelményeinek teljesítése, a környezet- és az erőforráskímélő gazdaság kialakítása.

AZ ÁSVÁNYI NYERSANYAGOK

Az ásványi nyersanyagok felhasználásán alapul az ipari termelés jelentős része, amely a gazdaság egészét, valamint a köznapit is közvetlenül befolyásolja.

Az ásványi nyersanyagok keletkezésében és felhalmozódásában a Föld belsejében és a felszínen lejátszódó folyamatoknak egyaránt jelentős volt a szerepük. Mivel ezek a folyamatok térben és időben erősen differenciálódtak, az ismert ásványi nyersanyagok eloszlása is egyenetlen. A gazdasági fejlettség alacsonyabb fokán az ásványi nyersanyagok bősége jelentős, növekedést dinamizáló tényező volt. A nemzetközi munkamegosztás mai szintjén azonban a hiányzó ásványi nyersanyagok külpiazi beszerzése nem okoz nehézséget, legfeljebb a fizetőképesség korlátozza azt. Napjainkban ezért háttérbe szorult jelentőségük a nemzetgazdaságok fejlődésében (jelenleg fontosabb szerepe van a belső megújulási készségnek, a szakképzett munkaerőnek, a csúcstechnológiák alkalmazásának), de a termelési folyamatokban az ásványkincsek továbbra is nélkülözhetetlenek.

A hazai ismert ásványvagyon adatait összevetve a Föld, illetve Európa országainak adataival megállapítható, hogy a hazai készletek egyetlen fontos ásványi nyersanyag esetében sem érik el a világkészletek egy százalékát. Ugyanakkor a réz, a mangán és a kőolaj 5 százalék alatti, a bauxit 10 százalékot megközelítő részesedéssel bír Európa ásványvagyonában. Ennek ellenére nem lebecsülendő készletek szolgálhatják a magyar gazdaság szükségleteinek kielégítését, amelyről áttekintést adnak az 1. tábla adatai.

1. tábla

Magyarország ásványvagyonának néhány jellemző adata

Ásványi nyersanyag	Műrevaló ipari vagyon ^{a)} (millió tonna)	Statisztikai ellátottság ^{b)} (év)	Reménybeli vagyon ^{c)} (millió tonna)
Kőolaj	21,5	11	58,6
Földgáz ^{d)}	89,3	15	93,0
Feketeszén	502,7	100 ^{e)}	55,0
Barnaszén	905,6	79	61,0
Lignit	2 786,4	100 ^{e)}	1 409,0
Uránérc	7,7	13	-
Bauxit	60,3	23	47,9
Ólom-cinkérc	37,2	-	57,0
Rézérc	159,7	-	58,5
Vasérc	-	-	-
Mangánérc	1,6	16	1,9
Ásványbányászati nyersanyagok	1 037,1	100 ^{e)}	166,0
Cementipari nyersanyagok	1 973,3	100 ^{e)}	3 021,4
Építő- és díszkőipari nyersanyagok	1 438,5	100 ^{e)}	2 669,5
Homok-, kavicsipari nyersanyagok	1 438,5	100 ^{e)}	2 669,5
Finom- és durvakéremiaipari nyersanyagok	866,4	100 ^{e)}	29 360,0

a) A kitermelhető vagyonnak a műszaki-gazdasági paraméterek szerint gazdaságosan kibányászható része. Általában ez a kategória minden tervezési és gyakorlati tevékenység alapja.

b) Viszonyszám, amely jelzi, hogy az 1990. évi igénybevétel mellett a készlet hány évig fedezi a szükségleteket.

c) Földtani megfontolások alapján a nyersanyagtelepek még felkutatható, becsült ásványi nyersanyagmennyisége (a távlati fejlesztési koncepciók kidolgozásánál, valamint az elő- és felderítő kutatások eldöntésénél alkalmazott kategória).

d) Szénhidrogén-egyenérték (CH_e) alapján: 1000 köbméter földgáz = 1 tonna kőolaj.

e) 100-nál több.

Az ásványnyersanyag-termelés konjunktúraérzékeny. Az 1980-as évek végétől elmélyülő gazdasági válság következtében erősen csökkent a hazai termelés (1987-ben az összes kitermelt ásványi nyersanyag 103,4 millió, 1990-ben 80,5 millió tonnát tett ki). A piaccgazdasági körülmények megteremtése pedig a nemzetközi szempontból nem versenyképes kitermelést visszасzorítja.

Az *energiahordozók* közül a különböző szénfajtákból Magyarország tetemes készlettel rendelkezik. A földtani kutatások az első világháború végéig 645 millió tonna szénkészletet tártak fel, amely 1938-ig 1618 millió tonnára növekedett. A második világháborút követő évtizedek iparosítása – főleg az 1950-es években – növelte a szén iránti igényeket. A kiterjedtebb kutatások jelentős készletnövekedést eredményeztek. Az 1991. január 1-jei állapot szerint hazánk kitermelhető szénvagyoná meghaladta a 4000 millió tonnát. (A földtani vagyon 10,1 milliárd tonna.) A készleteknek mintegy kétharmada lignit, a feketeköszén aránya a legkisebb. A készletek átlagos kilogrammonkénti fűtőértéke 9441 kilojoule, hamutartalma 24,4, kéntartalma pedig 2,2 százalék. Emiatt a készletek gyenge minőségűek, felhasználásuk jelentős környezetterhelést okoz.

A készletek döntő többsége középhegységeinkben, illetve peremvidékükön helyezkedik el. A legjobb minőségű, a feketeköszén-készlet a Mecsek hegységben található. Az átlagos fűtőérték 17 000 kilojoule/kilogramm, a hamutartalom 37,7, a kéntartalom 2,1 százalék. A kitermelt mennyiségnek mintegy 20 százaléka alkalmas kokszosításra. A készletgyarapodás nagy része az utóbbi évtizedben Máza térségére esett.

Jó minőségű (eocén korú) barnaköszének a dorogi, a tatabányai (Mány, Nagyegyháza), a dudar-balinkai és az oroszlányi szénmedencében található. E szének fűtőértéke 14 500–16 500 kilojoule/kilogramm, hamutartalmuk 19–30, kéntartalmuk 3–4,3 százalék közötti. A karsztvízkészletek védelme miatt a térségben a bányászatot korlátozták.

Gyenge minőségű barnaköszének (kréta korú) az ajkai, valamint (miocén korú) a nógrádi és a borsodi szénmedencében található. A szének fűtőértéke 10 000–13 000 kilojoule/kilogramm, a hamutartalom 21–37, a kéntartalom pedig 1,6–2,6 százalék közötti.

A lignitkészletek többsége az Északi-Középhegység déli peremvidékén (Visonta, Kálkápolda, Füzesabony és Bükkábrány), továbbá Nyugat-Magyarországon, Torony térségében helyezkedik el. Fűtőértékük némileg meghaladja a 6000 kilojoule/kilogramm értéket, hasznosításuk döntően villamos erőművekben lehetséges.

Szénhidrogéneket (kőolaj, földgáz) 1937 óta termelnek Magyarországon. A termelésbe vont kezdeti kőolajvagyonnak 74, a földgázvagyonnak 58 százalékát már leművelték. A készletek és a termelés egyaránt jelentős területi koncentrációt mutatnak. 1937 és 1960 között a szénhidrogénvagyon többsége, valamint a termelés 96 százaléka (kőolaj), illetve 60 százaléka (földgáz) Délnyugat-Dunántúlra összpontosult. Napjainkban a feltárt szénhidrogénvagyon területileg átrendeződött, a kőolajkészleteknek mintegy 85, a földgázkészleteknek több mint 90 százaléka az Alföldön (a Kecskemét–Debrecen vonaltól délre) helyezkedik el. A legnagyobb kőolajkészletek Algyő, Nagylengyel–Barabásszeg–Szilvágy, valamint Kiskundorozsma térségében található. A kőolajvagyon minősége jó, nagyrészt ún. könnyű olaj, átlagos sűrűsége 843 kilogramm/köbméter. A földgázvagyon szintén jó minőségű, a készletek 80 százalékának átlagos fűtőértéke 40 000 kilojoule/köbméter. A kőolajkészletek in situ értéke (a felkutatott ásványvagyon számított potenciális nemzetgazdasági értéke) 1991. január 1-jén 144 milliárd forintot, a földgázkészletek értéke pedig 561 milliárd forintot tett ki.

Az uránérc kitermelése 1955-ben kezdődött a Mecsek hegységben, Kővágószőlős határában. A kitermelhető vagyon közel 8 millió tonna, az érc átlagos fémtartalma 1,2 kilogramm/tonna.

A *fémhordozó ásványok* csoportjába a színesfémérc- és a feketefémérc-vagyon sorolható; az előbbiekből kiemelkedő jelentőségű a bauxit. Műrevalósági leértékelés következtében 1991-re a kitermelhető bauxitvagyon 13 millió tonnával csökkent. A készletek 27 százaléka a karsztvízszint felett, 73 százaléka pedig alatta található. A bauxit átlagos minősége (az érc alumínium-oxid és szilícium-oxid tartalmának hányadosa) 8,0 modul. Az átlagosnál jobb minőségű készletek az összes vagyon egynegyedét teszik ki, és Nagyegyháza, Bakonyoszlop, Iharkút térségében található. (A nagyegyházai készletek kitermelése környezetvédelmi okokból – jelenlegi ismereteink szerint – csaknem kizárt.) A hazai bauxitérc az alumínium-oxidon kívül más hasznos alkotórészeket is tartalmaz. Ezek közül a galliumot és a vanádiumot említjük meg. Galliumtartalom szempontjából az Iharkút, Halimba, Bakonyoszlop; vanádiumtartalom szempontjából pedig a Nagyegyháza, Halimba és Nyírad térségében található ércek vehetők elsősorban figyelembe.

A színesércvagyon többi komponenséről az 1. tábla adatai tájékoztatnak. E helyen csak a rézércet említjük, mivel e készletek jelentősebbek. A rézérc Recsk térségében található, és ún. polimetallikus ércek (például ólom, cink) is kapcsolódnak hozzá. Az ércvagyon átlagosan 1,14 százalék rezet, ezenkívül jelentéktelen koncentrációban (0,17 gramm/tonna) aranyat és (1,76 gramm/tonna) ezüstöt is tartalmaz. A polimetallikus ércek ólomtartalma 1,56, cinktartalma 3,40 százalék. (A színesfémérc bányászata – kivéve a bauxitot – 1985-ben megszűnt, a recski érc további hasznosításáról mindeddig csak tárgyalások folytak.)

A feketefémércek közül a vasérc bányászata (Rudabánya) az 1980-as években megszűnt, Urkúton pedig egyre csökkenő mennyiségű mangánt termelnek.

A nemfém ásványi nyersanyagok közé sorolt ásványbányászati, építőanyag-ipari, valamint kohászati adalékanyagok és talajjavító ásványi nyersanyagok 2170 helyen fordulnak elő hazánkban, az iparilag kitermelhető vagyon 6,5 gigatonna. (Legfontosabb csoportjaikról, illetve néhány jellemző adatukról az 1. tábla tájékoztat.)

Magyarország nemzetközi viszonylatban is jó adottságokkal rendelkezik számos nemfém ásványi nyersanyagot tekintve (például perlit, dolomit, kvarchomok zeolitok, gipszanhidrit). Ezen adottságok jelentős részének megismerésére, a termelés fejlesztésére az utóbbi négy évtizedben került sor. Az Osztrák–Magyar Monarchia idején kialakult munkamegosztásban hazánk területén csak manufakturális szinten folyt a nemfém ásványi nyersanyagok termelése. A két világháború között néhány nagyobb felhasználó telepített bányát – például a Zsolnay Porcelángyár Felsőpetényben kerámiagyártáshoz anyagot, Sárospatakon és Füzérradványban kaolint termelt –, és néhány közepes, illetve kisebb méretű üzem alakult ezen ásványok hasznosítására (például a Mádi Kaoliniszapoló és Bányaiipari Rt. vagy a Magyar Kaolin Művek Rt.). A második világháborút követően alakult ki az Országos Érc- és Ásványbányák szervezete, melynek keretén belül szerveződött a nemfém, illetve az ásványbányászati nyersanyagok és ásványok kitermelése.

A termelés alakulását jellemzi, hogy 1950-ben az összes termelés 0,3 millió tonnát tett ki, 1985-ben már elérte a 4,7 millió tonnát. Az elmélyülő gazdasági válság kereslet-

csökkentő hatása nyilvánult meg abban, hogy a nemfémes ásványi nyersanyagok termelése 1990-ben 3,5 millió tonnára csökkent. Kiemelhető a mészkő, a dolomit, az üveg- és öntödei homok, a kaolin, a perlit, a kovaföld és a betonit termelése. Nemzetgazdasági szempontból ugyancsak fontosak az építőipari ásványi nyersanyagok, amelyekből 1990-ben 48 millió tonnát termeltek.

Az ásványvagyon kitermelése és hasznosítása a jelenleg alkalmazott technológiák mellett jelentős környezeti károkat okoz. (A működő bányák száma az 1980-as évek második felében közel 2800 volt.) A nyersanyag-kitermeléssel összefüggő általános környezeti problémák közül kiemelhető, hogy jelentős a bányászat területfelhasználása. A bányaműveletek (különösen a külszíni fejtések) pusztítják az eredeti növényzetet. Sebeket ütnek a szilárd kéregben vagy annak felületén, elkerülhetetlenül befolyásolják az adott terület természetes vízforgalmi folyamatait, rombolják a táji-természeti adottságokat. Mindezek kihatnak az élőhelyekre, megzavarják az élővilág fejlődését, károsan befolyásolják a biodiverzitást.

A bányászat produktumai a bányahányók. Az alacsony értékű bányatermékek, a meddőközetek, a dúsítási maradványok a hányókra kerülnek. A bányatermékek hasznosítása utáni maradványok (például eröművi pernye és salak, vörösiszap) is gyakran hasonló sorúak. Kiporzásuk, esetleges gázkibocsátásuk szennyezi a levegőt, a talajt; a csapadékvíz hatására jelentkező kioldódás elszennyezi a talajt, a felszíni és a talajvizet; maga a objektum mint tájidegen elem tájromboló tényező. Hazánkban további környezeti problémák forrása a bányászati rekultiváció elmaradása. Pótlásukra sok milliárd forintba lenne szükség.

Néhány speciális környezeti hatás is említést érdemel. A szénhidrogén-kutatás és -termelés során jelentős mennyiségű fűrőiszap keletkezik, amely veszélyes hulladéknak minősül. Ártalmatlanítása nem megoldott. Ugyancsak ezen energiahordozók termeléséhez, szállításához számottevő környezetszennyezés kötődik, amely elsősorban talaj-, víz- és levegőszennyezésben nyilvánul meg. Példaként a Barátság kőolajvezeték gyenge minőségben készült Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei szakaszán időről időre jelentkező csőtörés következményeit, valamint a százhalombattai kőolaj-finomító szénhidrogén-komponensekkel történő légszennyezését említjük meg.

Eléggé közismert a Dunántúli-Középhegységben folytatott barnakőszén- és bauxitbányászatnak a karsztvízkészletek mennyiségére és minőségére gyakorolt hatása. A térségben jelentős mennyiségű és kiváló minőségű karsztvíz található, amely az ország fontos ivóvíztartalékának is tekinthető. Az ásványkincsek kitermelése miatt a karsztvízszintet folyamatosan süllyesztették. Emiatt a bányaműveletek által érintett térségekben számos forrás, valamint az ásott kutak elapadtak, veszélybe került a Hévízi-tó vízutánpótlása és vízének gyógyhatása, valamint a budai termálvízforrások vízhozama. Az elmúlt években különböző intézkedések születtek e káros hatások csökkentésére.

A környezet állapotának alakulása szempontjából igen fontos az energiahordozók eröművi felhasználása következtében létrejött légszennyezés. 1990-ben a magas kéntartalmú hazai szenek elégetése következtében az eröművekből származott az összes kéndioxid-emisszió közel 42, az összes nitrogénoxid-kibocsátás 18,9, az összes szilárdanyag-emisszió 15,5 százaléka.

Végül megemlítjük, hogy a nemfémes ásványi nyersanyag-termelésben jelentős szerepet játszik az ún. melléküzemági bányászat. A mezőgazdasági nagyüzemek és az erdő-

gazdaságok az építőipari homok- és -kavics-termelés mintegy felét, a szerves eredetű talajjavító anyagok csaknem teljes egészét szolgáltatták az 1980-as évek végén. A szakmai felkészültség fogyatékosága, a környezet iránti érzéketlenség, a vállalati jövedelmezőség növelésének egyoldalú szándéka igen gyakran készletvesztésekhez, helyrehozhatatlan vagy csak jelentős ráfordításokkal helyrehozható környezeti károkhoz vezetett.

VÍZKÉSZLETEK, VÍZHASZNOSÍTÁS, VÍZSZENNYEZÉS

A természeti erőforrások közül a víz a gazdaság működése és a biológiai létfeltételek biztosítása szempontjából is nélkülözhetetlen. Néhány évtizeddel ezelőtt a vízellátással kapcsolatosan még nem merültek fel sem mennyiségi, sem pedig minőségi problémák, hiszen a szükséges mennyiség megfelelő minőségben rendelkezésre állt. A második világháború után bekövetkezett gazdasági fejlődés a vízigényes technológiák elterjedésével ugrásszerűen növelte a gazdaság vízfelhasználását, továbbá rohamosan növekedtek a kommunális vízigények is. Ugyanakkor a csatornázás és a szennyvíztisztítás fejlesztése a szükségességtől elmaradt. Emiatt felgyorsult a vízkészletek elszennyeződésének folyamata, amely korlátozta vagy drágábbá tette az újrahasznosítást, illetve jelentősen rontotta a víz minőségét.

A vízhasználat növekedési üteme és a minőségromlás következtében egyre inkább előtérbe került a rendelkezésre álló vízkészletek – mind a felszíni, mind pedig a felszín alatti vizek – takarékos használata és minőségének védelme.

A felszíni vízkészletek két forrásból képződnek, az ország területére hulló csapadékból (ez átlagosan évi 58 köbkilométer), valamint a hazánk területére belépő vízfolyásokból (átlagosan évi 114 köbkilométer). A két forrás összege 172 köbkilométer, amely hazánk folyamatosan megújuló felszíni vízkészletét jelenti. Ebből a mennyiségből az éves párolgási veszteség 52 köbkilométer, a megmaradó 120 köbkilométernyi vízkészletből különböző okok miatt potenciálisan csak 30 köbkilométer hasznosítható.

Hazánk felszíni vízkészletének mintegy 95 százaléka külföldről származik, a Duna vízrendszerében ez az arány 98, a Tisza vízrendszerében pedig 67 százalék. A vízkészletek területi megoszlása egyenetlen, közel 90 százaléka a Duna, 10 százaléka a Tisza vízrendszerében összpontosul. Ugyanakkor a hozzájuk tartozó hazai vízgyűjtő területek aránya 51, illetve 49 százalék.

A felszín alatti vizek körébe a parti szűrésű, a talaj-, a réteg-, a karszt- és a hévízkészletek sorolhatók. Szakirodalmi adatok szerint Magyarország ismert és hasznosítható összes felszín alatti vízkészlete mintegy 7 köbkilométer/év.

A parti szűrésű víz (a folyómedertől számítva 150 méteren és egy kilométer hosszúságú partszakaszon belül naponta legalább 1000 köbméter vízhozamot biztosító vízforrás) igen fontos a folyómenti települések vízszükségletének kielégítése szempontjából. Budapest vízellátása alapvetően a felszín alatti vízkészlet – parti szűrésű víz – felhasználásán alapul. A kitermelhető készlet napi 7,5 millió köbméter.

A talajvíz (a 35 méter mélységig terjedő vízáradó képződmények vízkészlete) korábban a lakossági vízellátás elsődleges forrása volt. Elszennyeződése miatt ma már többnyire csak gazdasági célokra hasznosítható.

Az ország területének kétharmad részén található összefüggő rétegvíztárolók. Az ivóvízáradó rétegek az 50 és 550 méter közötti sávot tekinthetjük (ugyanis a rétegvíz

35°C-ig ivóvíznek, 35°C felett hévíznek tekintendő). A kitermelhető ismert készlet napi 6,3 millió köbméter.

A karsztvíz elsősorban a mezozoós (középidőszaki) földtani képződményekben összefüggő rendszert alkotva 41 000 négyzetkilométernyi területen található. Ebből több mint 8000 négyzetkilométernyi területen lehet 35°C-nál hidegebb vizet nyerni. A karsztvíz ismert mennyisége 63 köbkilométer, amelyből közel 14 köbkilométer 35°C alatti hőmérsékletű. Az igénybevehető készlet napi 1 millió köbméter.

A víz a Föld belső melegének hordozóközege. Hazánk geotermikus adottságai kedvezők, 1000 méter mélységben a hőmérséklet eléri vagy meghaladja a 60°C-t. A geotermikus gradiens értéke 42–56°C/kilométer. Ezért a 3000 méter mélységig feltárható hőmennyiség nagyon jelentős. Hasznosítására Magyarországon kizárólag a hévizet szolgáltató fűrt kutak révén kerül sor. Az összes ismert készlet a 3000 méteres mélységhatárig 1500 köbkilométer, amelyhez hozzászámítandó a karsztos hévíztárolók mintegy 50 köbkilométernyi készlete is. Jelenleg mintegy 1000 kútból használnak termelési- és kommunális célokra és mintegy 100 kútból idegenforgalmi, gyógyászati célokra hévizet. A készletekhez viszonyítva ez rendkívül alacsony hasznosítási arányt jelent. A tárolt energiakészlet 73 milliomod részét – 510 millió köbméter hévizet –, valamint 50 millió köbméter gyógyvizet használtak fel 1991-ben Magyarországon.

Magyarországon a vízkészletek a szükségleteket összességükben kielégítik. Egyes időszakokban (például nyárutón, kisvíz idején) és egyes területeken (például a Tiszántúl egy részén) azonban már időszakos vízhiány jelentkezik. Ezért a készletek megóvása és takarékos felhasználása egyre fontosabb feladat.

A vízfelhasználás három nagy fogyasztási csoportja az ipari, a mezőgazdasági és a kommunális vízhasználat. Az ipari vízfogyasztás a legnagyobb, 1990-ben 6 milliárd köbmétert tett ki (az összes fogyasztás 79 százaléka), ezen belül a villamosenergia-ipar, a kohászat és a vegyipar a legnagyobb fogyasztó. A leggyorsabban a kommunális vízhasználat bővült (1991-ben közel 900 millió köbméter, az összes fogyasztás 11,5 százaléka) volt a közüzemi vízellátás fejlődése következtében. 1990-ben a hazai összes vízfogyasztás közel 8 milliárd köbmétert tett ki.

A felhasznált víz döntő többsége használat után visszakerül a befogadóba, többnyire a felszíni vízfolyásokba. E vizek szennyezettsége a felhasználás jellegétől, valamint az alkalmazott technológiáktól függően különböző. A természeti erőforrások, valamint a környezet védelme miatt kívánatos lenne az elszennyezett víz teljes körű tisztítása. A költséges szennyvíztisztító kapacitás azonban igen szűkös. Példaként megemlíthető, hogy a hazai ivóvíztermelő kapacitás mintegy napi 5 millió köbméter, ugyanakor a szennyvíztisztítók teljesítménye körülbelül 1 millió köbméter. További probléma az is, hogy a jobb minőséget biztosító biológiai és kémiai tisztítási fokozatok nem vagy alig épültek ki. Emiatt a tisztítatlan vagy alig tisztított szennyvizek rontják a befogadók vizének minőségét. A készleteknek tehát – az újrahasznosítás szempontjából – nemcsak a mennyisége, hanem a minősége is fontos.

A felszíni vizek minőségének rendszeres vizsgálatát hazánkban az 1950-es évek második felében kezdték meg. A vízminőségi törzshálózat 250 mintavételi helyet tartalmaz, és évi átlagban 6500 mintavétel alapján minősítik a vizeket. Az Országos Közegészségügyi Intézet irányításával pedig 400 mintavételi helyen végeznek higiénés vízminőségellenőrzést. Az elmúlt 20 év mérési eredményeit tükrözik a 2. tábla adatai. Összesség-

gében a felszíni vizek minőségének romlása a kémiai jellemzők tekintetében lelassult. A vizsgált folyószelvények felében nőtt a kémiai és a biológiai oxigénigény, az ammónium-, a nitrát- és az ortofoszfát-ion mennyisége. Gyakorlatilag folyamatosan romlik a felszíni vizek minősége a bakteriológiai szennyezettség szempontjából is.

2. tábla

Országos vízminőségi helyzetkép

Vízminőségi jellemző	Első osztályú	Javuló	Jelentősen romló
	vízminőséget mutató szelvények aránya (százalék)		
Kémiai oxigénigény (KOI)	41	37	17
Biológiai oxigénigény (BOI)	20	41	15
Oldott oxigén	65	38	15
Ammónium-ion	28	35	30
Nitrát-ion	89	13	7
Ortofoszfát-ion	20	22	57
Összes oldott anyag	63	15	0

A *Duna* vízminősége a rajkai szelvényben első osztályú. A határszelvényen belépő *Duna*-vízben folyamatosan nő a nitrátszennyezettség, a legtöbb paraméter tekintetében azonban javul a víz minősége. A Vág torkolatától a Szlovák Köztársaságból származó szennyvizek hatására a víz minősége másodosztályúvá válik. A hazai terhelések miatt is ez a vízminőség jellemző a Sió-csatorna torkolatáig, majd az öntisztulás következtében első osztályú minőségű víz lép ki a déli határszelvényben.

A *Tisza* vízminősége első osztályú a belépő határszelvényben, de a Szamoson és a Krasznán Romániából, illetve a Sajón a Borsodi Iparvidékről származó ipari és kommunális szennyvizek másodosztályúvá rontják. A kiskörei tározóban az öntisztulási folyamatok után ismét első osztályú minőségűre változik, és így lép ki az országhatáron. A kilépő víz minősége az elmúlt 20 évben mindig kedvezőtlenebb volt, mint a határszelvényen belépő *Tisza*-vize. Ehhez a Körösökön időszakosan jelentkező rendkívüli vízszennyezések, valamint a Maros állandósult erős szennyezettsége is hozzájárulnak.

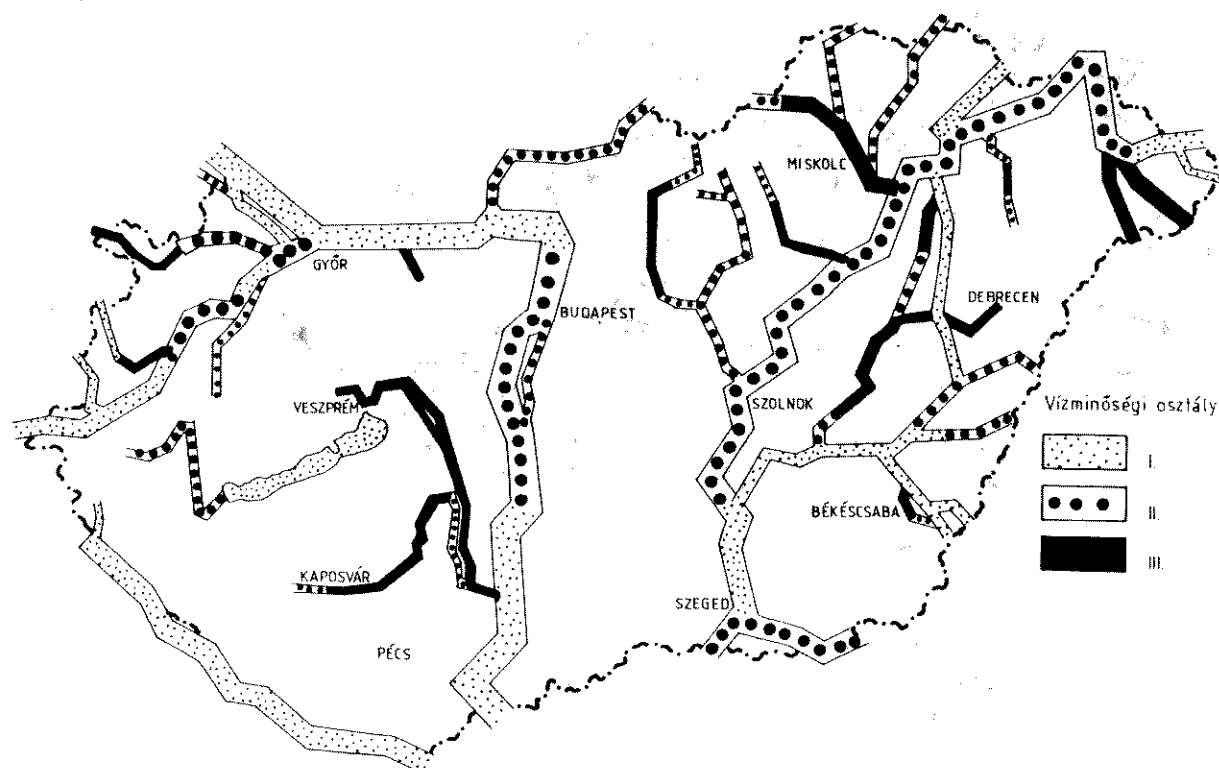
A *Balaton* vízminőségének romlását az 1980-as évek elején megkezdett intézkedések hatására sikerült mérsékelni. A tó nyílt vize tiszta, első osztályú a Szigligeti- és a Keszthelyi-öböl kivételével. Bakteriológiai szempontból a partmenti övezet néhány helyén, valamint esetenként a Keszthelyi-öbölben fordul elő határértéket meghaladó terhelés. A megszakadt vagy lelassult vízminőség-védelmi intézkedések következtében azonban az 1990-es években az autrofizációs folyamatok felgyorsultak, a tó vizének minősége csak újabb, jelentős intézkedésekkel stabilizálható vagy javítható. (Az ország felszíni vizeinek minőségét az 1. ábra mutatja be.)

A felszín alatti vizeknek mintegy fele ivóvízellátási célokat szolgál, a számbavett készletek (például karsztvizek, egyes térségek rétegvizei) egyharmadának minősége első osztályú. A másodosztályú vizeket felhasználás előtt kezelik, elsősorban vastalanítják, illetve mangántalanítják.

A legtöbb problémát a felszín alatti vizek nitrátszennyezettsége okozza, amely döntően a felszín közeli talajvizekre jellemző. A felszín alatti ivóvízkészletek 65 százaléka

nem rendelkezik kellő természetes védelemmel, amelyet az is jelez, hogy az ivóvízbázisok egyharmadánál minőségromlás következett be a használatbavétel óta.

1. ábra. A felszíni vizek minősége

Forrás: Nemzeti beszámoló a Környezet és Fejlődés Világkonferenciájára. Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium. Budapest. 1991. 86 old.

Különös problémát jelent az Alföld déli részén 65 település közel fél millió lakosának ivóvízellátása a vízbázisok megengedettnél nagyobb mértékű, természetes eredetű arzén-szennyezettsége miatt. Magyarországon az 1990-es évek elején 570 kistelepülésen (itt él a lakosság 0,8 százaléka) nem volt egészséges közüzemi vízellátás.

A TERMŐFÖLD-HASZNOSÍTÁS KÖRNYEZETI VONATKOZÁSAI

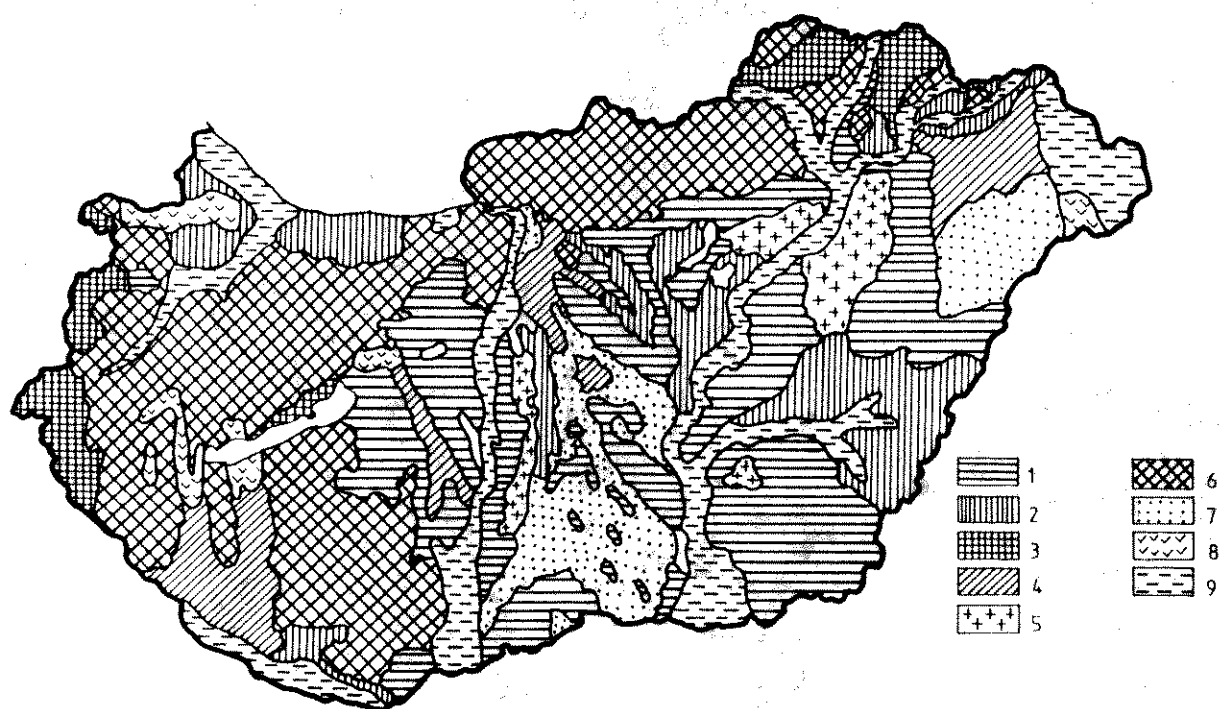
Hazánkban a termőföld a legnagyobb értékű megújuló, illetve megújítható természeti erőforrás. Az ország földterülete 9,3 millió hektár, amelyből 1991-ben a termőterület 8,2 millió hektárt (88,4 %) tett ki. Ebből a mezőgazdasági terület 6,5 millió hektár (69,4 %).

Az egyes országok földellátottságát az egy főre jutó hasznosítható mezőgazdasági területtel jellemzik. Ez a mutató hazánkban 0,65 hektár. (Összehasonlításképpen: Lengyelországnak 0,60; Bulgáriának 0,67; Ausztriának 0,36; Hollandiának 0,18; Dániának 0,64 hektár a fajlagos mutatója.)

Az ellátottság mellett igen fontos tényező a talajok természetes termőképessége. Tekintettel arra, hogy Magyarország az erdő- és mezőségi talajzónák találkozási sávjában helyezkedik el, felszínének mintegy kétharmadát erdő- és mezőségi talajok borítják. (Lásd a 2. ábrát.)

Az erdőségi talajok közül a legelterjedtebb a barna erdőtalaj. Jellemzője az alacsony humusztartalom, a savanyú kémhatás. Ez a középhegységi és a dombvidéki térszinek uralkodó talaja.

2. ábra. A különböző termőtalajok Magyarországon

Jelmagyarázat:

1 – mezőségi talaj
2 – réti talaj
3 – fakó erdei talaj

4 – rozsdabarna talaj
5 – szikes talaj
6 – barna erdei talaj

7 – homoktalaj
8 – láptalaj
9 – öntéstalaj

Forrás: [3].

A mezőségi talajok döntően a lösztakaróval borított térszíneken alakultak ki. Jellemzőjük a kedvező fizikai szerkezet és mésztartalom, a vastag humuszréteg (amely helyenként az 1,5 métert is eléri), valamint a gyengén lúgos kémhatás. Nagyobb összefüggő térséget borít a hajdúsági, a békés–csanádi, a bácskai löszháton, valamint a Mezőföldön.

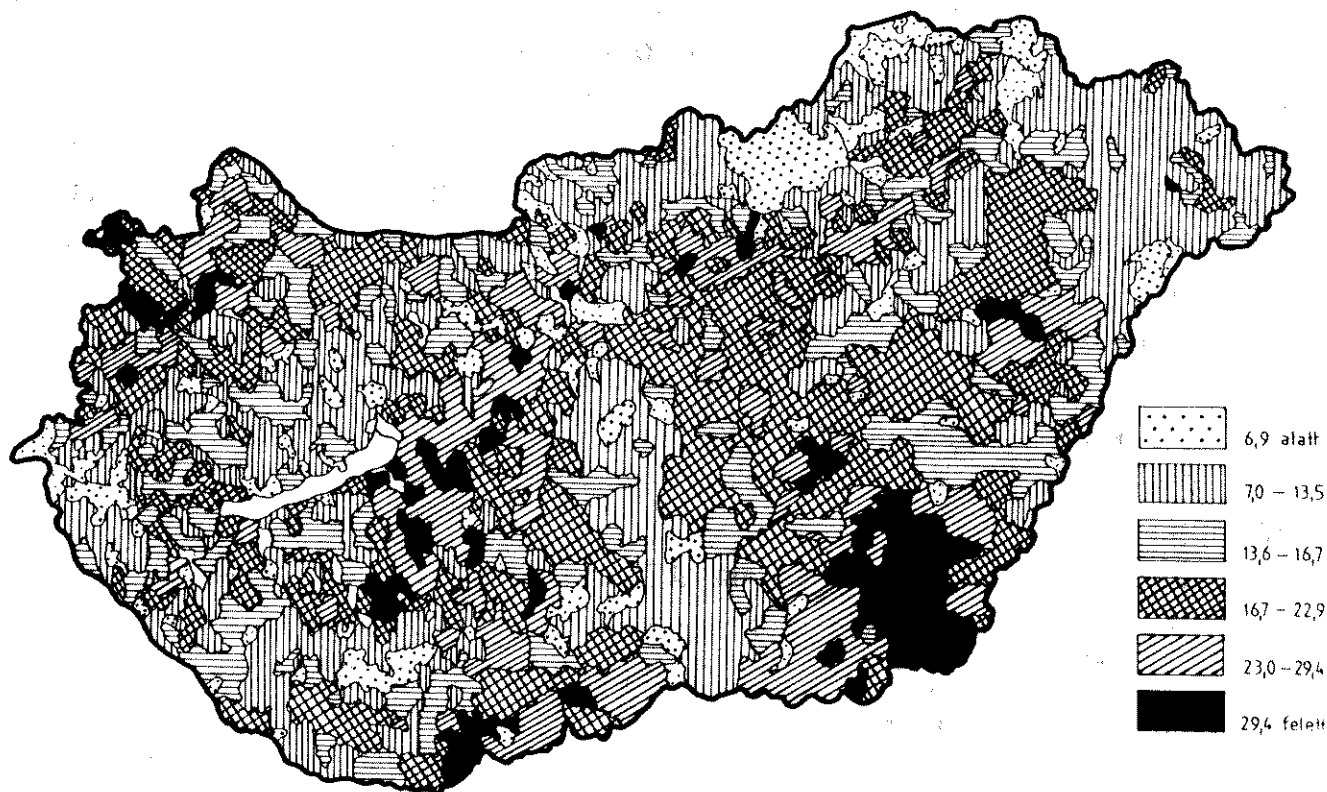
A váztalajok közül a Duna-Tisza közén a meszes homok-, a Nyírségben és Belső-Somogyban pedig a savanyú homoktalajok a legelterjedtebbek. Vizenyős területeken alakultak ki a réti talajok, amelyek nehezen művelhetők, ezért elsősorban gyepgazdálkodási célokra hasznosítják. A feltöltődő állóvizek helyén, illetve mentén alakultak ki a láptalajok (kotus és tőzeges láptalajok), amelyekre a savanyú kémhatás és a rendkívül magas szervesanyag-tartalom a jellemző. A szikes talajok közül a mésztelen szikes talajok (szolonyec) a Tisza mentén és a Tiszántúlon, a meszes-sós szikesek (szoloncsák-szolonyec) inkább a Duna-Tisza közén gyakoribb előfordulásúak.

A talaj természetes termőképessége hosszú ideig döntően befolyásolta a növénytermesztés hozamait, gazdaságosságát. Közismert, hogy a gyengébb termőképességű talajok terméshozamait különböző beavatkozásokkal javítani, a gazdaságosságot az eltérő igényű kultúrák kiválasztásával, a genetikai adottságok jobb kihasználásával, az infrastruktúra fejlesztésével stb. pedig befolyásolni lehet. Mindezek ellenére a természetes termőképesség továbbra is az az alap, amelyre az említettek hatékonyságot növelő tényezőkként ráépülhetnek.

Hazánkban még jelenleg is a századforduló előtt megállapított aranykorona-érték a földértékelés alapja, bár szakmai körökben elavultnak tekintik. (Az 1980-as években új értékelési rendszert dolgoztak ki, amely az adottságokat pontosan és ún. termőhelyi értékszámokkal minősíti. Bevezetésére azonban nem került sor.) Az ország felületét borító

termőföldeket 0 és 30 aranykorona-érték közé sorolták be (ezt az értékelési rendszert tükrözi a 3. ábra), és nemcsak a talaj-, hanem az éghajlati adottságok, különböző közgazdasági tényezők értékcsökkentő vagy -növelő hatásait is igyekeztek figyelembe venni.

3. ábra. Egy hektár termőterületre jutó aranykorona-érték

Forrás: [3].

A különböző elemzések arra utalnak, hogy hazánkban a kimondottan gyenge minőségű földek aránya magas. A szakemberek egy része úgy véli, hogy piacgazdasági körülmények között 15 aranykorona-érték alatt szántóföldi növénytermelést folytatni nem gazdaságos. Mindezek jelzik, hogy a kiemelkedően fontos természeti erőforrásunk – a termőtalaj – gazdasági hasznosításával kapcsolatos kérdések továbbra is fontos szerepet kapnak a döntésekben a vállalkozói és a kormányzati szférában egyaránt.

Általános tendencia a termőtalaj felületének csökkenése. Az 1950 és 1989 közötti 40 év alatt a művelés alól kivett terület 328 ezer hektárral, átlagosan évi 8000 hektárral növekedett. Ennek üteme azonban erősen változott. Az 1950-es években meghaladta a 12 ezer hektárt, az 1980-as évek második felében 4000 hektár alá esett. A termőterület-csökkenést elsősorban az iparosítás, a települések és az infrastruktúra fejlesztése okozta, és ez a jelenség a jövőben is érvényesül. Az elérendő cél a takarékos nem mezőgazdasági célú földhasználat és a jó minőségű földek megóvása.

A termőtalaj minőségének alakulása ellentétes folyamatok eredője. A talajdegradáció csökkenti, a tápanyagpótlás, a meloráció növeli a talaj termékenységét. Az intenzív növénytermelés talajminőségre gyakorolt hatása többoldalú. A kedvezőtlen hatások (például savanyodás, szikesedés, a talajszerkezet leromlása) gyakran a nem megfelelően alkalmazott agrotechnika (például ésszerűtlen műtrágyahasználat, helytelen öntözés, indokolatlan talajtaposás) következményei. Ugyanakkor az intenzív növénytermelés kedvező hatású is lehet a tápanyagpótlás javulása, a nagyobb mennyiségű szerves maradvány (például gyökér-, tarlómaradvány) képződése miatt.

A talajdegradáció a talaj anyagforgalmának kedvezőtlen változását jelenti, következményei pedig a talajfunkciók zavarában, a termőképesség csökkenésében, a talajökölógiai feltételek romlásában, egészségre káros anyagok mobilizációjában stb. nyilvánulnak meg. Közülük itt most csak néhány degradációs folyamat következményeit mutatjuk be vázlatosan.

Az eróziós folyamatok (szél- és vízerózió) hazánkban mintegy 2,3 millió hektárnyi területet érintenek. Erősebben közel 1,5 millió hektáron nyilvánul meg a hatásuk. Erről a területről az évenként lehordott és a szél által elfújtt humuszos feltalaj mennyiségét 80-100 millió köbméterre becsülik. Az ebből eredő szervesanyag-veszteség pedig mintegy 1,3 millió tonna. Az eróziós folyamatokat a lejtős területek ésszerűtlen talajhasználata, nem megfelelő vetésszerkezete, valamint a talajvédő gazdálkodás erőteljes visszaszorulása okozza.

A talajsavanyodás folyamata napjainkra bizonyított tény. A termőterület 13 százalékát erősen savanyú, 19 százalékát savanyodásra közepesen és erősen érzékeny talajok alkotják. A folyamat káros hatásai abban nyilvánulnak meg, hogy erősen csökken a termőképesség, romlik a tápanyagpótlás hatékonysága, megnövekszik a toxikus komponensek mobilizációja.

A talajok fizikai szerkezetének romlását kifejezetten a nagyüzemi mezőgazdaságban alkalmazott nagy súlyú erőgépek, munkagépláncok és szállítóeszközök okozzák. Hatásukra a talaj tömörödik, elaprózódik, csökken termőképessége, romlanak biológiai adottságai, a felszín az erózióra érzékennyé válik.

A talajok elszennyeződésében jelentős a levegőszennyeződés szerepe. A kén- és a nitrogénvegyületek kiülepedése növeli a talajsavanyodást, az utak mentén az ólomszennyezés jelent veszélyforrást. Ugyancsak talajszennyező hatású az ipari és a kommunális szilárd hulladékok előírásoknak meg nem felelő, gyakran illegális lerakása. További veszélyforrás a szennyvizek és szennyvíziszapok – különösen ezek nehézfém tartalmának – talaj- és vízszennyező hatása.

*

Az elmondottak – úgy vélem – megféleően alátámasztották a széleskörűen ismert tényt, hogy egyrészt a nemzetgazdaságok, másrészt a társadalmak megváltoztathatatlanul ráutaltak a természeti erőforrások szakadatlan igénybevételére. A gazdasági növekedés feltételeinek kimunkálása, a gazdaság működésének szabályozása és térbeli elhelyezkedésének befolyásolása, továbbá a vonzó és egészséges természeti környezethez fűződő társadalmi érdekek nem nélkülözhetik a természeti erőforrások rendszeres mennyiségi és minőségi számbavételét, hasznosításuk következményeinek elemzését, illetve jövőbeli hasznosíthatóságuk mérlegelését.

A társadalmi-gazdasági folyamatokban az utóbbi évtizedekben egyre gyorsuló ütemben és egyre nagyobb mennyiségben – sokszor pazarló módon – használják fel a természeti erőforrásokat, ugyanakkor az erőforráscsoportokat is magában foglaló természeti környezetet egyre nagyobb terhelés éri. Van-e kiút az erőforrás-hasznosítás és környezetterhelés jelzett folyamataiból? Megfordítható-e a vázolt tendencia? Erre vonatkozóan napjainkban csak a szándékokat, illetve a reményeket lehet megfogalmazni. Az egyre szélesebb keretek közötti megvalósítása vagy célrendszerének megközelítése szolgálhat

alapul ahhoz, hogy a társadalmak (a gazdaság) és a természeti környezet kapcsolata harmonikusabbá, értékörzőbbé váljék.

IRODALOM

- [1] *Enyedi György – D. Hinrichsen*: State of the Hungarian environment. Statisztikai Kiadó. Budapest. 1990. 143 old.
- [2] Magyarország ásványi nyersanyagvagyon. Központi Földtani Hivatal. Budapest. 1991. 271 old.
- [3] Magyarország gazdaságföldrajza. Szerk.: *Bernát Tivadar*. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 1986. 347 old.
- [4] Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. Szerk.: *Perczel György – Tóth József*. ELTE. Budapest. 1994. 461 old.
- [5] *Perczel György – Szigeti Ernő*: A gazdaság területi szerkezetére ható általános tényezők. Természeti tényezők. Megjelent: Területfejlesztési politika Magyarországon. Szerk.: *Bartke István*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1985. 287 old.
- [6] *Perczel György*: A gazdaság és a környezetszennyezés néhány összefüggése Magyarországon. Földrajzi Közlemények 1992. évi 1–2. sz. 39–44. old.
- [7] *Rétvári László*: Kiinduló helyzetkép természeti erőforrásainkról. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet. Budapest. 1983. 151 old.
- [8] *Stefanovits Pál*: Magyarország talajai. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1963. 442 old.
- [9] Tanulmányok hazánk környezeti állapotáról. Szerk.: *Bulla Miklós*. Környezetgazdálkodási Intézet. Budapest. 1989. 176 old.

TÁRGYSZÓ: Környezetvédelem. Szennyezés.

SUMMARY

The study deals with important categories of natural resources of the country, with their use and its significant environmental effects. It is shown that economic processes start out with the exploitation of environmental resources. The subsequent processes of transformation and consumption place further burden on the natural environment, ensuring biological conditions of life and which the resources originate from.

The study oversees the important quantitative, qualitative features and spatial aspects of minerals, water supply and productive land taken as resource categories. He deals with the development of their use and the typical processes which are from that as well as the burden placed on the environment. The author comes to the conclusion that accelerating and wasteful use of natural resources causes not only significant damages to the environment, but through polluting natural environment, imposes constraints as to the possibilities of economy in the future.

A BUDAPESTI LAKÁSPIAC KUTATÁSA*

FARKAS E. JÁNOS – VAJDA ÁGNES – VITA LÁSZLÓ

A piacot tagadó, a gazdaság minden területét mesterségesen szabályozni kívánó gazdasági berendezkedés a volt szocialista országok közül talán Magyarországon tört meg a legkorábban. A gazdaság egészen belül pedig minden bizonnyal a lakásszféra volt az, ahol az állam szerepe, a folyamatok külső befolyásolása leghamarabb vesztett erejéből, és már az 1970-es évek végén bomlani kezdtek a piac kialakulását leginkább gátló keretek. Ez a folyamat összefügg a második gazdaság térnyerésével, amelyből származó többletjövedelmek szinte egyetlen biztos befektetési területe egészen az 1980-as évek végéig a lakásépítés és -felújítás, illetve a lakásvásárlás volt. Ez a lakossági tevékenység alapozta meg és eredményezte azt, hogy az elmúlt húsz évben a magyar lakáshelyzet – minden belső problémájával és aránytalanságával együtt – jelentősen javult, és pillanatnyilag viszonylag jobb szinten van, mint a gazdaság egésze. Néhány fajlagos lakásmutatóból és a GDP¹ összehasonlításából megállapítható, hogy az európai országok sorrendjében a lakásmutatók tekintetében Magyarország helyezése kedvezőbb, mint a GDP-adatok szerint. Másrészt – ami lényegesebb – a lakásmutatók némi közeledést mutatnak az európai középmezőnyhöz, ami a bruttó hazai termékénél nem tapasztalható.

A lakáspiac csírái

A hazai kedvezőbb lakáshelyzet – az anyagiakban és munkában történő hatalmas lakossági befektetés és számos kedvező külső tényező hatása mellett – annak is köszönhető, hogy a központi befolyás gyengülése nyomán keletkezett réseken öntudatlanul, spontán módon a lakáspiac csírái jöttek létre, melyek egymástól elkülönülten önálló részpiacokat alkottak. Az 1980-as évek végén már legalább három – köztük egy illegális – részpiac volt megfigyelhető a magyar gazdaságban.²

A legjelentősebb és a klasszikus piachoz legjobban hasonlítható részpiac a magánforgalomban történő adásvétel. Ennek mértékére csak becslések állnak rendelkezésre, amelyek az illetékhivatalok nyilvántartásai alapján már az 1980-as évek végén országo-

*A tanulmány az Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások Alap (OKTK) támogatásával összeállított kiadvány (A lakáspiac egyes jellemzői Budapesten, 1990–1993. Társadalomstatistikai füzetek 1. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1994. 45 old.) alapján készült.

¹ Lásd az e tanulmány alapjául szolgáló kiadvány 40–41. oldalait.

² Lásd erről részletesebben: *Farkas E. János – Vajda Ágnes: Lakáshelyzet. Megjelent: Társadalmi riport. Szerk.: Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György TÁRKI. Budapest. 1990. 131–164. old.*

san évente 200-250 ezerre teszik a lakással kapcsolatos ingatlanügyletek számát. A forgalom élénkülését jól jellemzi, hogy a legnagyobb hirdetési újságban, az *Expresszben* a lakáshirdetések száma 1985 és 1992 között hatszorosára nőtt, és az 1990-es évek elején egy hónap alatt már közel 7000 lakáshirdetés jelent meg az újságban. Ezen belül a vétel-eladási hirdetések 800 százalékkal nőttek, míg a lakáscsere-hirdetések száma „csak” háromszorosára emelkedett.

Ha az előbbihez mérten piacnak nem is nevezhető, de annak kialakulására erősen hatott az OTP-beruházású lakások eladása. Az 1980-as évek közepéig ezt színesítette a tanácsi értékesítésű lakások kedvezményes árú eladása. Mindkét forma a tanácsi lakáselosztás körébe tartozott, amelyet sorban állás után, normák alapján osztottak el a tanácsok. Ezek a lakások ugyan nem piaci körülmények között keltek el, mégis a szociális szempontok figyelembevételével elosztott (eladott) lakások piacáról lehet itt beszélni, ahol a lakások hamarosan ismét forgalomba kerültek, és árviszonyaik hatottak a lakáspiac többi szegmensére.

Önálló részpiacként megfigyelhető volt a tanácsi bérlakások illegális adásvétele a főbérleti jogcím eladásával. Az 1980-as évek elejétől kiterjedt üzletág épült ki erre a tevékenységre.

Az eddigieken kívül két fontos – a piac alakulására is ható – jelenséget kell megemlíteni. Az egyik a tanácsi lakások legális cseréje volt, amely jelentős részét képezte a lakásforgalomnak. A másik az ekkor még állami tulajdonban levő, tanácsi kezelésű bérlakások eladása a bentlakó bérlők számára. A lakásprivatizáció számottevő mértékben 1988-1989-ben kezdődött meg, majd a lakások önkormányzati tulajdonba kerülése után felgyorsult, de az árviszonyok, az értékesítés feltételei már 1988-1989-ben kialakultak, és nem változtak egészen 1994 tavaszáig.

Természetesen nem állítható, hogy ez a lakáspiac közgazdasági értelemben a piac minden kritériumának megfelelt. A jelenlegi helyzet kialakulása szempontjából azonban minden bizonnyal meghatározó jelentősége van, elég csak összehasonlítani a más gazdasági területeken ma is uralkodó bizonytalansággal, sok helyütt anarchiával.

A formálódó lakáspiac szempontjából jelentős intézményi változások történtek 1990 óta, és számos területen megváltoztak a piac működését befolyásoló általános jogi keretek is. A változások lényege az, hogy különböző okokból fokozatosan megszűntek vagy megszűnőben vannak az egyes részpiacok, és átalakulásuk az egységesedés irányába mutat.

– A bérlakás-privatizáció meggyorsulásával és a lakástörvény életbelépésével, majd ennek nyomán az önkormányzati lakásrendeletek megjelenésével várhatóan visszaesik a főbérleti jogcím ma még jelentős mértékű illegális vásárlása, fiktív csere útján történő magántulajdonba kerülése. 1991-re megszűnt az OTP-beruházású lakásépítés, amely eddig a szociális lakásellátás körében a relatíve jobb anyagi helyzetben levő rétegek lakásigényeit lett volna hivatott kielégíteni. Az OTP azonban csak olyan drágán volt képes építeni, amelyre – a kedvezményes állami hitelek megszűnésével – már nem volt fizetőképesség kereslet. Ítélt a piac: megszűnt egy gazdaságtalan, már régen csak mesterségesen életben tartott építési forma.

– Az önkormányzati törvény az állami tulajdonú lakásokat 1990 végén az önkormányzatok tulajdonába juttatta. Számos egyéb rendelet – mindenekelőtt az önkormányzati lakásgazdálkodás kereteit meghatározó lakástörvény – hiánya hosszú ideig gátolta,

hogy a települési önkormányzatok valódi tulajdonosként működhessenek. Ennél is bénítóbban hatott azonban a tulajdonul kapott állomány leromlott állapota, és nem utolsósorban a bentlakó bérlők szociális összetétele. Ez utóbbi problémák ma is léteznek, a jogi szabályozás azonban 1993 végén, majd az alkotmánybírósági vétó után 1994 márciusában véglegessé vált. A bérlők egy év gondolkodási időt kapnak, megveszik-e lakásukat vagy sem. Ha a vásárlás mellett döntenek, az önkormányzat nem tagadhatja meg a lakás eladását. Az ezt követő öt évben a bérlő elővásárlási joga fennmarad, azaz, ha az önkormányzat el kívánja adni a lakást, azt először a bentlakó bérlőnek kell felajánlania. A másik két lényeges változás: 1993 közepétől az önkormányzatok lakbért emelhetnek, illetve a bérlőknek történő lakáseladások során a piaci értékig emelhetik az árat. Ez utóbbi két változás ismét egyértelműen a piac egységesedésének irányába hat, hiszen ezeket a lakásokat is közvetlenül bekapcsolja a forgalomba.

A folyamatok valamennyi tagadhatatlan ellentmondását is látva megállapítható, hogy egyre több jele fedezhető fel egy olyan lakás piac kialakulásának, ahol az árat egyre kevésbé az eladó vagy a vevő „személye”, jogállása, a lakás tulajdonformája vagy egyéb külső feltétel határozza meg, hanem amelyben egyre inkább a klasszikus ármeghatározó elemek (a lakás minősége, fekvése, környezete stb.) dominálnak.

A mai helyzet hosszú folyamat eredménye, amelynek felgyorsulását kétségtelenül segíti, ha a jogi keretek a piac szabad működését alapelveként fogalmazzák meg. Az átmenet szabályozása, de még inkább a gazdaság egyéb területein meglévő és ide kisugárzó súlyos feszültségek azonban nem teszik valószínűvé, hogy egy stabilan működő klasszikus lakás piac a közeljövőben kialakul Magyarországon. A folyamat elején tartunk még akkor is, ha a relatív előnyöket hangsúlyozzuk. A hetvenes-nyolcvanas évek lakás piaca alapvetően rejtőzködő volt. Arra volt berendezkedve, hogy a jogi kereteket, a büntetőjogi következményeket kijátszva működjön. Ennek számos nyoma van a mai lakás piacon is, amelyek legalább annyira akadályozzák a pozitív változásokat, mint a gyakrabban említett problémák: a lakásár és a jövedelem közötti arány változását jobban követő hitelek, a beruházási tőke hiánya stb.

A lakás piac statisztikai megfigyelése

A statisztika feladatkörébe tartozó megoldatlan problémák közül azt emeljük ki, hogy nincsenek egységes szempontok szerint rendezett, bárki számára egyenlő eséllyel hozzáférhető adatbázisok, amelyek tájékoztatnának a forgalomba került lakások fekvés, minőség, környezet szerinti árairól. Röviden tehát ma a piac kialakulásának talán legfontosabb gátja a „nyilvánosság” hiánya.

Jól működő gazdaságokban a lakásár információs rendszer természetes része a piac működésének. E területen jelentős szerepe van az állami statisztikának, de a legfontosabb, hogy naprakész piaci információk álljanak rendelkezésre, amelyek közvetlenül hozzáférhetők minden piaci szereplő számára.

Az ingatlanárakat megfigyelő egységes statisztikai rendszer kidolgozása más feladat, mint összegyűjteni azokat a piaci információkat, amelyek az ingatlanforgalmi tevékenység „melléktermékeként” rendelkezésre állnak. Az így felhalmozódó ismereteket rendszerezni kell. A távolabbi cél egy rendszeres időközönkénti lakásárindex-számítást lehetővé tevő adatbázis kialakítása. Az állami statisztika feladata a hosszabb távú (féléves,

éves) tendenciák bemutatása, alapinformációk szolgáltatása a kormányzat döntés-előkészítő munkájához, illetve a közvélemény tájékoztatásához. Ezt a két követelményt – nevezetesen az egységes és a tendenciákat bemutató tájékoztatást – nem elégítik ki az ingatlanközvetítő cégek egyedi szempontokat követő adatbankjai s a még egyébként is gyermekcipőben járó tőzsdei tevékenység adatai sem. Nem megfelelőek az erre irányuló mikrovizsgálatok sem, hiszen ilyen nagy értékű tőkejavak adásvételéről szóló információk kiadása a vevők és a vásárlók természetes ellenállásába ütközik.

Az állami statisztika keretében – érthetően – csak az utóbbi években indulhatott el a lakáspiaci információs rendszer kialakítása. A rendszer kialakítása során elsősorban az illetékhivatali adatokra lehet támaszkodni. A tanulmányunkban felhasznált számítások is erre az adatbázisra támaszkodnak, azaz a lakossági lakáspiacon (a „használt” lakások piacán) megvásárolt fővárosi lakóingatlanok árát befolyásoló tényezők számbavételét és elemzését tekintettük feladatunknak.

Különböző – a következő részben részletesen ismertetett – okok miatt csak megbecsülni lehet, hogy az ismertetett adatok a budapesti lakásforgalomnak mekkora hányadát ábrázolják. Az adatbázis nem tartalmazza az értékesített önkormányzati lakásokat, az adott évben épült új lakásokat, az önkormányzati lakások körében továbbra is létező illegális vásárlásokat. Nem szerepel továbbá az adatbázisban az önkormányzati lakáskiutalások és a lakáscserék száma sem. Ez utóbbi kettő része ugyan a lakásforgalomnak, de nem tekinthető piaci tranzakciónak. Mindezek azonban becslésünk szerint a teljes lakásforgalom 10-15 százalékát teszik ki, így az illetékhivatali adatok a fővárosi lakáspiaci tranzakcióinak döntő többségét lefedik.

Munkánk kísérleti jellegű, de azzal a nem titkolt szándékkal adjuk közre, hogy eredményeink szerint az eredmények arra készítetik az arra illetékes vagy az abban érdekelt szerveket, hogy a szükséges információk bővítését, pontosítását maguk is egyre fontosabbnak tartják.

Az elemzés négy részből áll :

- a kívánatosnak tekintett és a nemzetközi gyakorlatban már alkalmazott módszertani szempontok ismertetése; az árándexszámítás alapjául szolgáló adatállomány jellemzőinek bemutatása;
- az 1990 és 1993 között a lakossági lakáspiacon megjelenő lakások és házak árának változását bemutató hedonikus árándexszámítás eredményeinek bemutatása;
- a lakáspiacot ma meghatározó faktoroknak az elemzése, (amelyek közül számos tényező nem került be az árándexszámításba (vagy azért, mert nem állt rendelkezésünkre megfelelő adat, vagy azért, mert a tényező statisztikailag nem is ellenőrizhető), de bizonyosan jelentős hatással vannak a lakóingatlanok árának alakulására (ezek egy része a már kialakult és működő piactudományokban is az árat befolyásoló faktorok közé tartozik, másik része tipikusan egy átmeneti gazdaság terméke);
- végül a tanulmány Függelékében ismertetjük az árándexszámítás módszerét és az alkalmazott egyenleteket.

A lakásárindex-számítások nemzetközi gyakorlata – módszertani megfontolások

A nemzetközi (különösen az amerikai) szakirodalom jelentős tudást és gyakorlatot halmozott fel a hedonikus árándexszámítás³ témakörében. A következőkben *Norman G.*

³ Tudomásunk szerint ezt az árándex-számítási módszert Magyarországon először *Párniczky Gábor* alkalmazta az állami vállalatok által kivitelezett lakóházakra vonatkozó árándex meghatározására. (Lásd: *Párniczky Gábor: Az árszínvonal-változás mérése hedonikus módszerrel. Statisztikai Szemle. 1982. évi 5. sz. 475–485. old.*)

Miller⁴ áttekintő tanulmányának segítségével röviden ismertetjük mindazokat a tényezőket, amelyeket a főként az 1960-1970-es években megjelent szakirodalom fontosnak tartott a lakóingatlanok értékének alakulásában, illetve azok árának változásában figyelembe venni. Ezek a lakóingatlan fizikai jellemzői; fekvése; adásvételének pénzügyi feltételei; eladásának, vételének költségei; a infláció mértéke a tranzakció idején.

Röviden összefoglalva az indikátorok a következőket tartalmazzák.

A lakóingatlan fizikai jellemzői. Az ingatlan méretét többnyire a szobák számával vagy/és az alapterülettel fejezik ki. A minőséget a nemzetközi szakirodalom elsősorban a fűtés módjával jellemzi, de számításba szokták venni a lakás környezetét jellemző faktorokat is. A kutatások során alkalmazott regressziós modellekben leghasználatóbbnak a lakóingatlan építési éve mutatkozott mint áralakító tényező.

A lakóingatlan fekvése. Ez a tényező számos indikátor együttese:

- a helyi kormányzat adópolitikája és a közszolgáltatások minősége;
- a közlekedési költségek: a városközponttól való távolság, a munkahely, iskola, üzletek stb. elérhetősége (időben vagy távolságban mérve);
- külső hatások;
- levegőminőség;
- a környék lakóinak etnikai összetétele;
- a környék ellátottsága különböző közintézményekkel és a zajártalom mértéke;
- szociális támogatás;
- szociális lakás léte a környéken.

Pénzügyi feltételek. A jelzáloghitelek kamata, az igénybe vehető hitel aránya stb.

Az adásvételi tranzakció költségei. Az információszerzés költségei; a piacon töltött idő hossza.

Infláció és piaci költségek.

Miller összefoglalja a különböző vizsgálatok eredményeit, és arra a következtetésre jut, hogy a lakóingatlanok árát azok fizikai állapota, a telek és a környezeti tényezők együttesen szinte minden modellben – statisztikai értelemben – több mint 90 százalékban magyarázzák.

A vázlatos felsorolás valószínűleg éppen csak érzékelteti, hogy empirikus vizsgálatokkal hányféle lakásérték-formáló tényezőt vizsgáltak meg több évtizedes kutatómunkával. Ennek megisméltésére a budapesti lakás piac esetében számos ok miatt nem volt mód. Ha lett volna erre lehetőségünk, valószínűleg az amerikai kutatók által ellenőrzött ár- és értékalakító tényezők egy csoportját eredményesen illesztettük volna a modellbe, a másik csoport viszont érdektelennek bizonyulna.

A számításokhoz használt adatbázis és változók

A számításokhoz használt adatokat a Fővárosi Illetékhivaltól vettük át. Az adatátvétel része a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) adatgyűjtési rendszerének, az Országos Statisztikai Adatgyűjtési Programnak (OSAP). Sajnos azonban csak ott lehetséges az adatátvétel, ahol az adásvételek nyilvántartása számítógépen történik. Ez a rendszer je-

⁴ Norman G. Miller: Residential property hedonic pricing models. *A Review Research in Real Estate*. 1982. évi 1. sz. 31–56. old.

lenleg csak néhány megyében és a fővárosban működik, így az adatgyűjtés jelenleg csak az ország kis részére terjedhet ki.

További probléma, hogy az e tanulmányban elemzett idősor csak Budapestre állt rendelkezésre 1990 óta. Így kényszerű oka is volt annak, hogy az elemzés csak a budapesti lakásárrakkal foglalkozik, még akkor is, ha éppen ez az a régió, ahol a legkiterjedtebb, legbonyolultabb a lakáspiac. Az adatállományok további hiányossága, hogy nem minden adásvételt rögzítenek, hanem általában csak azokat, amelyek olyan lakás- vagy háztípusokra vonatkoznak, melyekről még semmilyen információ nincs az adatbázisban. Ez a statisztikai számbavétel szempontjából nem okoz jelentős torzítást, a rögzített esetszám azonban nem tekinthető forgalmi adatnak, de reprezentatív mintának sem, hiszen esetlegesek a rögzítés kiválasztási szempontjai. Az adatbázis bemutatásához tartozik, hogy az illetékhivatali nyilvántartásba vétel a földhivatali tulajdoni bejegyzés után, tehát az adásvétel időpontjánál több hónappal – az utóbbi két évben egy-másfél (!) évvel – később történik. 1993-tól kezdve már szerepel az adásvétel időpontja is az adatbázisban, de ebben az elemzésben ezt a torzítást még nem tudtuk kiszűrni. Az 1993-as adatállomány feldolgozásakor lehetőség volt az adásvétel és nyilvántartásba vétel időbeli különbségének megállapítására. Ezek szerint az 1993-as állományba került lakások felénél a tényleges adásvétel 1991-ben vagy az előtt történt, a lakások 42 százaléka 1992-ben cserélt gazdát és mindössze 8 százalék az adott évben. A házaknál 46, 47 és 7 százalékat tesznek ki a hasonló arányok, tehát közel azonosak. Az átlagos szerződéskötési időpont az 1993-as adatállományban szereplő adásvételeknél: 1991. július hó, tehát másfél éves elcsúszásról van szó. Az illetékhivataloktól kapott információk szerint ez az eltolódás 1993-ban vált ilyen nagy mértékűvé. A kárpótlási törvények végrehajtása ugyanis jelentősen növelte az illetékhivatalok (pontosabban a földhivatalok) szokásos feladatait. Így valószínűsíthető, hogy időben visszafelé haladva csökken a számbavétel és az adásvétel távolsága, de a vizsgált négy évben mégis átlagosan 9–12 hónapra tehető. Végül az adatok értékelésénél figyelembe kell venni, hogy az ingatlanközvetítéssel foglalkozó szakemberek az illetékhivatali árakat a piaci értéknél 20–30 százalékkal alacsonyabbnak ítélik.

Az adatbázis számos olyan rekordot tartalmazott, amelyben hiányos adatok voltak. Az elemzésbe csak azokat az eseteket vontuk be, amelyeknél valamennyi figyelembe vett változóra volt információ.

A valamennyi vizsgált évre rendelkezésre álló, összehasonlítható adatok a következők voltak:

- az ingatlan alapterülete;
- az ingatlan szobáinak száma;
- az épület állapota egy háromfokozatú (jó – közepes – rossz) skálán értékelve (ez az információ sajnos csak az első két évben állt rendelkezésre);
- az ingatlan Budapesten belüli elhelyezkedése (kerület);
- az ingatlan forgalmi értéke.

A rendelkezésünkre álló adatállomány ismertetéséből világosan kiderül, hogy az amerikai kutatók által használt érték-, illetve áralakító tényezők közül a regressziós modellbe csak alig néhányat tudtunk beilleszteni, az áralakulás leírásából pedig nyilvánvaló, hogy voltak tényezők, amelyek viszont rendelkezésünkre álltak, de statisztikai értelemben csak kevéssé voltak magyarázó erejűek.

Kiinduló hipotézisünkben számolnunk kellett az adatállomány tartalmával, minőségével, és annak tudatában kellett definiálnunk azt, hogy a rendelkezésünkre álló adatállomány rendkívül szegényes, számos áralakító tényező hiányzik belőle. Ugyanakkor nyilvánvaló az igény a lakásárak alakulásának adataira, ezért fontosnak tartottuk, hogy az egyetlen rendelkezésre álló széles körű adatállományból a lehető legmegbízhatóbb statisztikát állítsuk elő. Feltételeztük, hogy a lakás- (ház-) árakat befolyásolja az ingatlan mérete, minősége (az épület állaga), fekvése. A legerősebben ható áralakító tényezőnek az ingatlan környezetét, fekvését feltételeztük.

Az adatállomány tartalmaz a lakóingatlanok méretére, fizikai állapotára vonatkozó adatokat, fekvését pedig aszerint jellemeztük, hogy melyik kerületben található. Ennél részletesebb, kerületen belüli körzetek meghatározása, amivel a kutatás egy korábbi szakaszában próbálkoztunk, nem bizonyult jobb magyarázó tényezőnek, mint maga a kerület, viszont sokkal bonyolultabbá tette az elemzést, ezért visszatértünk a kerületnek mint mutatónak a használatára. Sajnos az ingatlanok felszereltségét és szűkebb környezetét jellemző információkkal nem rendelkezünk, pedig ezek a forgalmi értéket minden bizonnyal jelentősen befolyásolják.

A lakóingatlan minőségére vonatkozóan beillesztettünk egy olyan mutatót, amely az idézett szakirodalomban nem szerepel, de Magyarországon meghatározónak bizonyult: azt az információt, hogy a tranzakció tárgyaként családi házról vagy többlakásos épületben levő lakásról (továbbiakban ház és lakás) van-e szó. Ezt bizonyos értelemben a lakókörnyezet leírásának is vélelmezhetjük, tekintve, hogy a házak általában kertes lakóövezetben fekszenek, míg a lakások nagy része sűrű beépítettségű övezetben. A kerület változóként való használata bizonyos értelemben a centrumtól való távolságot is méri, valamennyire tájékoztat a zaj és egyéb környezeti ártalmak erősségéről stb. Nem kívánunk ugyanakkor a szükségből erényt kovácsolni, eredményeink bizonyára ugrásszerűen javulnának, ha a lakókörnyezet minőségi jellemzőiről részletesebb adatokkal rendelkeznénk és ezekkel is számolhatnánk a regresszióanalízis során. Ugyanezek a megjegyzések érvényesek a lakóingatlanok minőségére vonatkozó változók leírására.

Feltételeztük, hogy az infláció mértéke is befolyásolja az áralakulást, de az általunk készített regressziós modellben nem szerepel a fogyasztói árak változása. Már a kutatás kezdeti szakaszában bizonyosnak látszott, hogy a lakóingatlanok árának növekedése nem éri el a fogyasztói árak emelkedését. Ezt – lévén a közvélekedésnek és a befektetői magatartásnak is ellentmondó állítás – többszörösen és sok oldalról ellenőriztük, de az eredmény nem változott. Az eredményeket gyengíti, hogy az illetékhivatalok adatállományában az említett késéssel jelennek meg az adásvételek. Tudatában vagyunk annak, hogy a lakóingatlanok között speciális helyet foglalnak el a lakótelepi lakások, amelyek fizikai felszereltségüket tekintve nem rosszabbak a nagyvárosi, régi bérházakban található lakásoknál, piaci értékük mégis alacsonyabb ezeknél. Sajnálatos, de a Fővárosi Illetékhivaltól átvett adatállomány ezt az információt nem tartalmazza, ezért a regresszióanalízis során ezt a feltevésünket nem tudtuk ellenőrizni.

Hosszan sorolhatnánk még, hogy milyen adatok hiányoznak az illetékhivatali adatállományból, lényegesebbnek tartottuk azonban, hogy a rendelkezésre álló nemzetközi és hazai módszertani és lakáspiacra vonatkozó szociológiai tapasztalatok alapján megkísérljük egy első, mindenképpen csak kísérletinek tekinthető számítás elvégzését. Ezt foglalja össze a következő rész.

A budapesti ház- és lakásingatlanok 1990 és 1993 közötti árváltozásai

A két különböző időszakban gazdát cserélő lakóingatlanok – házak és lakások – átlagárának közvetlen összehasonlítása sok esetben félrevezető lehet. Az eltérő minőségi paraméterekkel rendelkező ingatlanok ára adott időpontban ugyanis igen nagy mértékben eltérhet egymástól, és a különböző időszakokban eladott ingatlanok minőségi összetétele is lényegesen változhat az idő folyamán. Ezért a két különböző időszakra számított átlagos ingatlanár nemcsak az azonos minőségű ingatlanok árának változása – az ún. „tisztá” árváltozás – következtében térhet el egymástól, hanem rendszerint az eladott ingatlanok minőségi összetételének változása miatt is. Mivel az ingatlanok árszínvonal-változását kifejező mutatószámnak – az árindexnek – nyilván csak a „tisztá” árváltozást kell mérnie, az átlagárak változásából meg kell kísérelni kiszűrni a forgalmazott ingatlanok minőségi összetételében bekövetkező esetleges változások hatását.

Ennek egyik lehetséges módja a hedonikus árindexszámítás, melynek a kapott eredmények értelmezése szempontjából lényeges lépései⁵ a következők.

a) A házak (lakások) bizonyos X_1, X_2, \dots, X_p jellemzőinek ismeretében minden időszakra vonatkozóan megpróbáljuk megbecsülni a különféle minőségű házak, lakások átlagos forgalmi értékét. Erre a célra egy-egy olyan $Y = f(X_1, X_2, \dots, X_p)$ becslő formulát – szakszerűbben: regressziós függvényt – használunk, amelybe az egyes jellemzők konkrét számértékét helyettesítve becslést kapunk az egyes jellemzők adott értékével bíró házak (lakások) átlagos forgalmi értékére. Az X_1, X_2, \dots, X_p jellemzők például a ház (lakás) nagyságáról, fekvéséről, felszereltségéről és egyéb – a forgalmi érték szempontjából lényeges – tulajdonságairól adhatnak felvilágosítást.

b) Ha valamelyik becslőformulába behelyettesítjük az X_1, X_2, \dots, X_p jellemzőknek a házak (lakások) egy adott csoportjára vonatkozó átlagos értékeit, akkor becslést kapunk a vizsgált házak (lakások) valamely időszakban érvényes átlagárára. Ha a becslőfüggvény lineáris, és abba az X_1, X_2, \dots, X_p jellemzőknek éppen az adott évben gazdát cserélő házakra (lakásokra) vonatkozó átlagos értékeit helyettesítjük be, akkor a megfelelő tényleges átlagos forgalmi értéket kapjuk. Minden más esetben egy olyan fiktív átlagárát, amit a továbbiakban korrigált átlagárnak hívunk. A korrigált átlagár annak becslése, hogy az X_1, X_2, \dots, X_p jellemzők valamely előre rögzített átlagos értékével bíró házaknak (lakásoknak) mekkora lenne az átlagos forgalmi értéke valamely időszakban.

c) Ha az X_1, X_2, \dots, X_p jellemzők ugyanazon előre rögzített átlagos értékeit több különböző időszakra vonatkozó becslőformulába is behelyettesítjük, akkor becsléseket kapunk egy rögzített minőségű összetételű ház- (lakás-) állomány különböző időszakokban érvényes átlagos forgalmi értékére, „árára”. A házak (lakások) egy ilyen rögzített minőségi összetételű csoportjának különböző időszakokra becsült átlagáraiból – a korrigált átlagárakból – már minden további nélkül bázis- vagy láncárindexek számíthatók.

Ez az eljárás akkor használható, ha az egyes időszakok regressziós egyenletei

- azonos típusúak (például lineárisak);
- ugyanazokat a független változókat tartalmazzák;
- nagyjából egyformán jól írják le az eladási ár és az ingatlan különféle minőségi jellemzői közötti összefüggést.

⁵ A módszer további részleteit lásd a Függelékben.

A felsorolt feltételek teljesülésének esélyei akkor igazán jók, ha a vizsgált termékek piaca egyensúlyi piac.

A jelen kísérleti számítások céljaira lineáris regressziós egyenleteket használtunk. Független változóként csak az ingatlanok nagysága – szobaszámban és alapterületben mérve – és Budapesten belüli elhelyezkedése (kerület) állt rendelkezésre mind a négy évben.⁶ E tényezők sajnos messze nem elegendők az ár alakulásának minden szempontból kielégítő megmagyarázásához. Különösen az ingatlan minőségére, felszereltségére és környezetére vonatkozó információkat lett volna jó felhasználni az áralakulás regressziós elemzése során. Ez az átlagáraknak minden bizonnyal sokkal jobb becslését tette volna lehetővé, mint a rendelkezésre álló független változók. A kapott eredmények ennek ellenére elég biztatók, különösen a lakások esetében.

Ezzel kapcsolatban annyit bocsátunk előre, hogy a Függelékben részletezett módon kiválasztott magyarázó változók a házak esetében az árak szórásnégyzetének 39–59 százalékát magyarázzák együttesen, a lakások esetében pedig 53–60 százalékát. Ennek részletesebb értékelésére az R^2 értékeket tartalmazó táblák ismertetésekor visszatérünk. (Lásd a Függelék 3. és 4. tábláit.)

Megjegyezzük még, hogy a házak esetében a szobaszám, a lakások esetében pedig az alapterület bizonyult a fő ármeghatározó tényezőnek. Emellett egyes kerületekben még az alapterület nagyságát is érdemes volt felhasználni a házak árainak becslésére, és szükségesnek látszott a szobaszámhoz tartozó regressziós együttható kerületenkénti differenciálása is. A lakások árának becslése esetén is szükség volt az alapterülethez tartozó regressziós együttható ilyen differenciálására. (Ennek részletei is a Függelékben találhatóak meg.)

Összesen 8 becslőegyenletet határoztunk meg a rendelkezésre álló adatok alapján: négyet a házakra és négyet a lakásokra. (Az egyenletek paraméterei és egyéb jellemzői a Függelékben találhatóak meg.) Az 1. táblában a kapott korigált átlagárakat közöljük a tényleges átlagárakkal együtt.

1. tábla

A tényleges és a korigált átlagárak

Év	Tényleges átlagár (ezer forint)	1990.	1991.	1992.	1993.
		évi átlagos minőségi összetétel melletti korigált átlagár (ezer forint)			
			Házak		
1990	2119	2119	2047	2215	2086
1991	2405	2439	2405	2573	2371
1992	2995	2980	2978	2995	2954
1993	3487	3643	3599	3760	3486
			Lakások		
1990	1595	1595	1538	1562	1573
1991	1666	1746	1666	1701	1700
1992	2130	2114	2016	2130	2138
1993	2324	2303	2194	2313	2324

⁶ 1990-re és 1991-re vonatkozóan az épület minősége is ismert volt, egy háromfokozatú skálán értékelve.

Az 1. tábla bármelyik oszlopában szereplő átlagárakból bázis- vagy láncviszonyszámok számíthatók, mely viszonzyszámok árindexeknek tekinthetők. Míg az első oszlop tényleges átlagáraiból számított viszonzyszámokban a „tisza” árváltozás mellett az ingatlanok minőségi összetételében beálló esetleges árváltozások hatása is szerepel, a további oszlopokból számított viszonzyszámok már mentesek ez utóbbi hatástól, és kizárólag a „tisza” árváltozást mutatják, pontosabban a „tisza” árváltozás egyfajta becsléseinek tekinthetők.

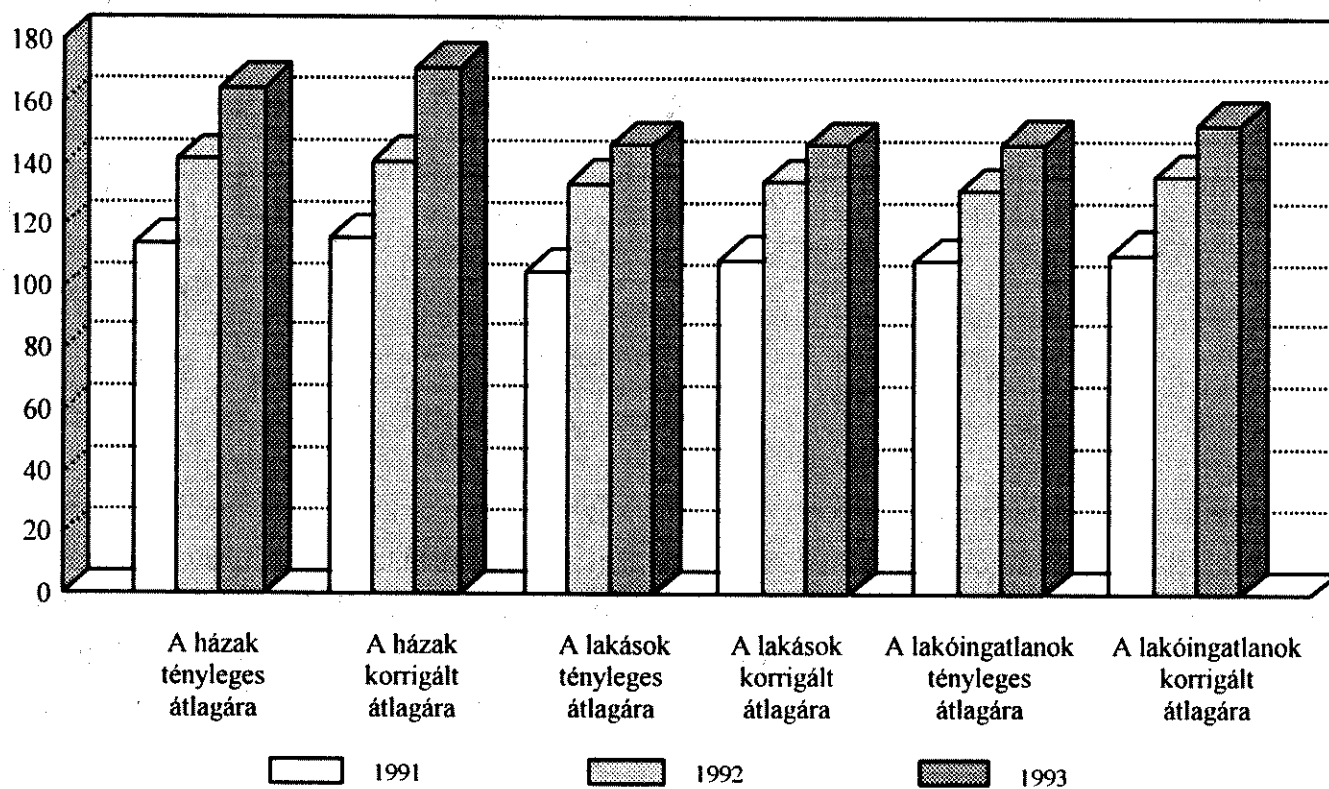
A 2. tábla és az 1. ábra a házak, a lakások és a lakóingatlanok (házak és lakások együtt) tényleges és korrigált átlagárának változását mutatja 1990-hez mint bázishoz képest, a 3. tábla és a 2. ábra pedig évről évre. A korrigált átlagárak változását az összes lehetséges bázisviszonyszám súlyozatlan átlagaként állítottuk elő.⁷

2. tábla

Áralakulás a lakóingatlanok budapesti piacán és a fogyasztóiár-index alakulása

Év	Házak		Lakások		Együtt		Fogyasztóiár-index	
	tényleges	korrigált	tényleges	korrigált	tényleges	korrigált	Index: 1989. év = 100,0	Index: 1990. év = 100,0
	átlagára (Index: 1990. év = 100,0)							
1990	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	128,9	100,0
1991	113,5	115,6	104,5	108,7	108,4	110,6	174,0	135,0
1992	141,3	140,7	133,5	134,0	131,3	135,9	214,0	166,1
1993	164,6	171,2	145,7	145,7	146,4	152,9	262,0	203,4

*1. ábra. A házak, a lakások és a lakóingatlanok együttes árváltozása
(Index: 1990. év = 100,0)*

⁷ Ennek részleteit a Függelékben ismertetjük.

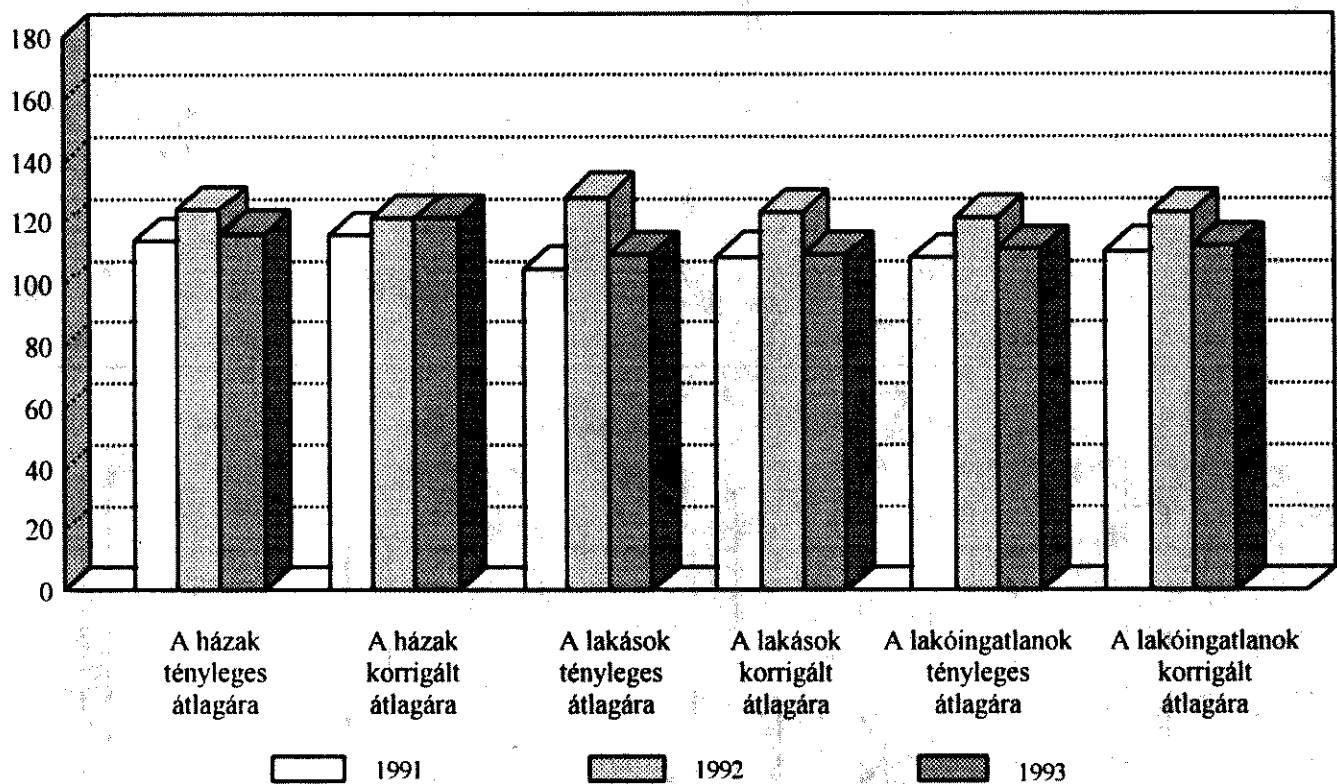
A tényleges és korrigált átlagárak időbeli alakulása – ahogy a 3. táblából is kitűnik – több esetben is eltér egymástól. A legszámottevőbb eltérés a házak esetében 1992-ről 1993-ra, a lakások esetében pedig 1990-ről 1991-re, illetve 1991-ről 1992-re mutatkozik, amikor a korrigált átlagárak emelkedése mintegy 5 és 4 százalékponttal magasabb, illetve 5 százalékponttal alacsonyabb, mint a tényleges átlagáraké.

3. tábla

Áralakulás a lakóingatlanok budapesti piacán

Év	Házak		Lakások		Együtt	
	tényleges	korrigált	tényleges	korrigált	tényleges	korrigált
	átlagára (Index: 1990. év = 100,0)					
1991	113,5	115,6	104,5	108,7	108,4	110,6
1992	124,5	121,7	127,9	123,3	121,2	122,8
1993	116,4	121,6	109,1	108,8	111,5	112,5

2. ábra. A házak, a lakások és a lakóingatlanok árváltozása
(Index: előző év = 100)

Ez a számítási módszerből következően a ház-, illetve lakásállomány minőségi összetételének a jelzett időszakok alatti romlására, illetve javulására vezethető vissza.⁸

A számítások alapján megállapítható, hogy a lakás- és házárok emelkedése a teljes vizsgált időszakban alacsonyabb volt, mint a fogyasztóiár-indexé. A tendenciákat pontosabban jellemzi, ha figyelembe vesszük az illetékhivatali árak időbeli elcsúszását, és a lakóingatlanárak indexét az egy évvel korábbi árindexszel hasonlítjuk össze.

⁸ A minőségi összetétel romlása, illetve javulása mindig a becslőegyenletben szereplő független változók szempontjából érthető, ami a legszembetűnőbb a független változók egyes évekre vonatkozó átlagos értékeinek különbségében mutatkozik meg. Ez a Függelék 5. és 6. tábláiból is jól látszik.

A lakásárak emelkedésének csökkenő tendenciája egyértelmű, a kiugró 1992-es év után – amikor a fogyasztóiár-index is igen magas volt – ismét 10 százalék alatt van. Ezzel a teljes időszakot nézve 10–12 százalékponttal marad el a fogyasztóiár-index előző évhez mért növekedésétől. A házak stabilabban tartják áraikat, és az 1992-es árindextől már csak kissé marad el a házárok emelkedése.

4. tábla

A korrigált átlagárak és a fogyasztóiár-index

Év	Házak	Lakások	Együtt	Fogyasztóiár-index
	korrigált átlagárak az előző év százalékában			
1990	..	..	..	..
1991	115,6	108,7	110,6	128,9
1992	121,7	123,3	122,8	135,0

A lakáspiacot befolyásoló tényezők

Fejlett piacgazdaságokban az ingatlanügynökségek feladata az ingatlanok értékének becslése és a tranzakciók előkészítése, lebonyolítása. Ehhez szükséges hosszú évek tapasztalatainak összegyűjtése, a lakásárakat befolyásoló tényezők pontos ismerete, biztos terepismeret azon a területen, ahol szolgáltatásaikat nyújtják, szoros együttműködés a különböző ingatlanügynökségek között, olyan szervezet (kamara), amely ellenőrzi tagjainak üzleti megbízhatóságát, az információk biztosítása a rendelkezésre álló ingatlankínálatról stb.

Tájékozatlanság a lakáspiacon

Magyarországon a tapasztalatok szerint az ingatlanpiaci tranzakciók elenyésző hányadát, egyes becslések szerint mintegy 10 százalékát bonyolítják le ingatlanügynökségek. Ez annak ellenére igaz, hogy az egyik leggyorsabban szaporodó vállalkozási tevékenység az ingatlanközvetítés és az ehhez kapcsolódó tevékenységek. Az ingatlanügyletekkel foglalkozó cégek száma több tízezerre tehető a fővárosban is.

Az Egyesült Államokban az ingatlanforgalmazásban az e célra szakosodott ügynökségeknek, vállalatoknak meghatározó szerepük van. A lakóingatlanok mintegy 8 százalékának, míg a kereskedelmi célú ingatlanok 95–98 százalékának adásvétele, bérbeadása az ingatlanközvetítőkön keresztül bonyolódik le.

Mi az oka, hogy a magyar lakóingatlan-piacon az ügynökségek szerepe kicsi, és egyelőre nem is látszik, hogy lényegesen növekednék. Egyrészt: a lakáspiaci szereplők (magánszemélyek) nem bíznak az ügynökségekben, sokkal biztosabbnak, megnyugtatóbbnak tartják, ha maguk nézhetnek körül a piacon, személyesen vehetik szemügyre a kínálatot és tájékozódhatnak az árakról. Ennek oka lehet az is, hogy a lakáspiaci tranzakciók nem voltak ismeretlenek az elmúlt évtizedekben (hiszen, ha sokkal szűkebb körben is, de a lakások adásvétele egyike volt azon területeknek, melyek az államosított gazdaság körén kívül zajlottak), viszont nem voltak ügynökségek (legfeljebb lakásügyekre szakosodott ügyvédek), tehát az adásvételnek leginkább csak a jogi lebonyolítá-

sába kapcsolódott be szakember. Ennek a hagyománynak a továbbélése lehet az egyik oka annak a konzervativizmusnak, amellyel a magánszemélyek elutasítják a közvetítő bekapcsolását a tranzakcióba. A konzervativizmust azonban az ügynökségekkel szembeni jól megalapozott ellenérzések is táplálják.

A legelterjedtebb hirdetési lap, az *Expressz* ingatlanhirdetési rovataiban gyakran találkozhatunk olyan hirdetésekkel, amelyek keresnek vagy kínálnak valamilyen lakást, és az ingatlanokra vonatkozó legszükségesebbnek tartott információk után azt is megjegyzik, hogy „nem vagyok ügynökség!” E megjegyzés úgy hangzik, mint egy házassági hirdetésben az a klauzula, hogy „kalandorok kíméljenek”. Valószínűleg nem véletlen a kalandor asszociáció: az ügynökségekkel próbálkozóknak gyakran gyűjtöttek rossz tapasztalatokat. Egyrészt a néhány „nagyot” leszámítva az ügynökségeknek kicsi az ügyfélkörük. A „nagyok” pedig szívesebben foglalkoznak nem lakóingatlanokkal, mert az ingatlanpiac más szegmensei sokkal jövedelmezőbbek. A kis ügyfélkör azt jelenti, hogy alig van esély a keresett ingatlan vagy partner megtalálására. Ugyanakkor fizetni kell már a nyilvántartásba kerülésért vagy néhány cím megszerzéséért is. A kis ügynökségeknek nincsenek közös hálózataik, tehát ahhoz, hogy valamivel nagyobb eséllyel lehessen megtalálni a megfelelő partnert, nagyon sok ügynökséggel kell próbálkozni, és ez már esetleg nem jelentéktelen összegre is rúghat. A tranzakció lebonyolítása is pénzbe kerül, mégpedig többnyire az eladási ár bizonyos százalékába. Ezért nem lehet bizonyosra venni, hogy az ügynökség nem érdekelt-e abban, hogy magasabbra értékelje az ingatlant, hiszen ettől függ az ő jutaléka is.

Vannak ugyan próbálkozások arra, hogy létrehozzanak egy ingatlanpiaci adatbázist, amelyben valamennyi ügynökségnél eladásra felkínált ingatlan megjelenne az árral és a legrészletesebb minőségi paraméterekkel együtt (ún. multilistas ingatlanközvetítés), de ez idáig a kísérlet még nem vezetett eredményre. A kis ügynökségek egyébként valószínűleg be sem lépnének ebbe az adatbázisba, mert számukra ez is költséges.

Az ingatlanügynökségeknek jelenleg két szervezetük is működik, egy egyesület (Ingatlanközvetítők és Értékbecslők Országos Egyesülete - IKIBE) és egy kamara (Magyar Ingatlanforgalmazók Kamarája). Az előbbinek többnyire a kisebb szervezetek a tagjai, – a legutolsó adatok szerint mintegy 180 magán- és jogi személy –, a kamarában 81 céget tartanak nyilván tagként. Mindkét szervezet célja, hogy különböző utakon-módokon továbbképezze az ingatlanügynököket, tájékoztassa őket a legmodernebb (piacgazdasági) módszerekről, az értékbecslést biztosabb alapokra helyezze, és ezáltal is javítsa az ingatlanközvetítés hatékonyságát és az üzleti morált, de nyilvánvaló, hogy ennek eléréséhez hosszabb időre van szükség.

Működik ingatlantőzsde és ingatlanbörze is, ez utóbbi minden héten, de alig néhány ingatlan jelenik meg ezeken, az üzletkötések száma pedig elenyésző.

A lakóingatlanok piacán tehát nagyrészt tájékozatlan magánszemélyek „tevékenykednek”, akik nincsenek tisztában a lakóingatlanok értékével, és azzal sem, hogy milyen tényezőket kell figyelembe venni az érték (ár) meghatározásánál, ezért számos esetlegesség határozza meg a tranzakcióban a vételárat. Az esetlegesség még jól működő piacokon is előfordul, nemhogy ezen a zavaros, bizonytalan terepen. Általában az azon „a környéken szokásos” négyzetméterárát veszik alapul, a konkrét lakóingatlan paramétereitől függetlenül. (A szomszéd házában ennyiért adtak el egy lakást stb.) A vevő pedig pénztárcájától és egyéb megfontolásaitól függően alkuszik.

Meg kell jegyeznünk továbbá, hogy az ingatlanpiacon tevékenykedő cégek körében is sok ellentétes véleménnyel találkozunk ugyanarról a kérdésről (ezekről még szólunk), azaz a hivatásszerűen ingatlannal foglalkozók között is nagy a bizonytalanság.

Az ingatlan mint befektetés és vagyon

A magánszemélyek egyéb megfontolásai között a biztos befektetésre törekvés is megjelenik. Hosszú évtizedekig az ingatlan kockázat nélküli befektetésnek számított.

A lakóingatlanok többsége mára elvesztette ezt a szerepét, ezért is alakult ki a kínálati piac, a lakást (üdülőt) eladni kívánók száma sokszorosan meghaladja a (fizetőképes) vásárlók számát. A vállalkozni szándékozók szeretnék kivonni a befektetett tőkét az ingatlanból, hogy nyereségesebb vállalkozásba fektessék. Ugyanakkor nehezen változik az a hosszú évtizedek óta beidegződött meggyőződés, hogy az ingatlan nemcsak értékálló, hanem értéknövelő beruházás is volt. Az eladók egyszerűen nem akarják elhinni, hogy az ingatlanok ára még az inflációt sem követi, nemhogy meghaladná azt. (Kivételek persze vannak, ezek a nyugati luxusigényeket is kielégítő paraméterekkel rendelkező házak, de ezekből viszonylag kevés van a piacon.) A kínálati piac törvényszerűsége e miatt a beidegződés miatt nehezen érvényesül, az eladók inkább várakoznak, de nemigen csökkentik az árakat. Részben ez az oka annak az olyan gyakran hallható vélekedésnek, hogy „pang az ingatlanpiac”. Az ingatlanforgalmazók többsége már tisztában van azzal, hogy ingatlanba befektetni, lakást építeni nem érdemes, ezért az ingatlanfejlesztésbe kevés tőke áramlik. Ennek ellenére az ingatlanberuházást stabil befektetési formának hitték.

Hogy ez a beidegződés mennyire erős, az is mutatja, hogy nemcsak magánszemélyek, de az OTP Bróker Rt. is az ingatlanok értékállóságát kívánta bizonyítani tanulmányában.⁹ Az elemzés nemcsak azt a hibát követi el, hogy a nem igazán szabadpiaci OTP-árakat figyeli (erre mentsége, hogy nem állt rendelkezésre másféle lakásáradat), hanem azt is, hogy az 1961 és 1991 között érvényes tendenciát igaznak véli 1991 után is. Ha szakemberek elkövetnek ilyen hibát, akkor „laikusok” hogyan követnének el.

A másik ok, amiért a kínálati piac csak lassan tudja érvényesíteni törvényeit, hogy a lakosság nagy hányadának egyetlen vagyontárgya a lakás. Ezért nem igazán engedheti meg magának, hogy elismerje: a „vagyon” veszített értékéből.¹⁰

⁹ „Az utóbbi három évtizedben a lakásárak jóval gyorsabb ütemben növekedtek, mint a banki betéti kamatok, illetve a fogyasztói árak, derül ki az OTP Bróker Rt. által összeállított anyagból. Mint *Plethinger Gyula* ügyvezető igazgató kifejtette, csupán azt szerették volna alátámasztani, hogy a náluk is jegyezhető ingatlanbefektetési alap nem tud nagy „hibát” elkövetni. Azaz az ingatlan értékálló, a beléjük fektetett pénz megőrzi vásárlóerejét. Mivel az ingatlanárak mozgásáról, főként évtizedekre visszamenőleg nem talált adatokat a társaság, az OTP-lakások országos viszonylatban érvényes négyzetméterárait vette alapul. Az adatok, véleményük szerint, többé-kevésbé tükrözik a hazai lakáspiac ármozgását. Ugyancsak 1961-től figyelték az OTP kínálta legmagasabb betéti kamatok, illetőleg a fogyasztóiár-index alakulását. Az adatokból egyértelműen kitűnik: az OTP által szabad forgalomban értékesített lakások ára 30 év elteltével közel 11-szeresére, a fogyasztóiár-színvonal – a KSH adatai szerint – 7,5-szeresére emelkedett. Ezzel szemben a betéti kamatok csupán 5,5-szörös emelkedést mutattak. (Lásd: OTP-adatok, 1961–1991. *Értékálló lakások? Ingatlanpiac*. 1993. november 18. 6. old.)

¹⁰ *Szabó Lajos*, a Magyar Ingatlanforgalmazók Kamarájának elnöke a *Világgazdaságnak* adott interjúban arra a nehezen cáfolható következtetésre jutott, hogy a nyugat-európaihoz (nem beszélve Észak-Amerikáról) hasonlítható ingatlanpiac Magyarországon nem létezik, legalábbis nem működőképes. Szabó szerint a magyar népesség 95 százalékánál a magánvagyon a lakásból áll. A polgár összvagyonának átlagosan 50-90 százaléka az ingatlantulajdon. Úgy véli, hogy csak egy szűkebb rétegnek – az emberek 5–10 százalékának – van más javakban a vagyona. Emiatt a lakástulajdonosok nem mernek kockáztatni, mert az adásvételnél az esetleges árvesztéséget nem tudnák miből fedezni. A piac így működésképtelen. Mindez természetesen azzal is összefügg, hogy hiányoznak az ingatlankereskedők, alacsony a jövedelmi szint és nincs megfelelő hitelrendszer. A jelenlegi helyzet – a magas kínálati ár és a kevés üzletkötés – ebből eredeztethető. A polgár, ha már félmillióval kevesebbet kapna a tervezettnél, nem adja el a lakását. (Rátartí szegénység. *Ingatlanpiac*. 1994. április 24. 6. old.)

Pénz- és hitelhiány

A lakossági lakáspiacon megjelenő lakások átlagára és a lakossági jövedelmek között akkora a különbség, hogy a piac működésének behatóbb ismerete nélkül alig képzelhető el, hogy miként bonyolódik le évente néhány ezer tranzakció. Egy piaccgazdasági feltételekhez szokott szemlélő nyilván arra gondolna, hogy a vásárlás jelzálogkölcsönrel vagy egyéb feltételekkel felvehető banki hitellel bonyolódik le.

Fontos tény a lakás piac működésének megértéséhez, hogy a lakossági lakás piacon felvehető hitel maximum 20–30 százaléka a lakás árának és a lakossági lakás piacon lakást vásárlóknak csak 37 százaléka élt ezzel a lehetőséggel az általunk vizsgált négy évben.¹¹ További gondot okoz vásárláskor, hogy nem vehetők igénybe azok a kedvezmények, amelyek az új lakást építőkre vagy vásárlókra vonatkoznak.

A lakossági jövedelmeket és a lakásárakat leggyakrabban az átlagos bérekhez viszonyítják. Ebben az összehasonlításban 10–15 évi átlagbérek felel meg egy átlagos lakás ára. Ennél valamivel pontosabb indikátor a háztartások éves jövedelme és a lakásár hányadosa. A legutóbbi – számos becslést is tartalmazó – ilyen irányú számítás szerint egy átlagos városi lakás ára egy átlagos városi háztartás mintegy 5–6 éves jövedelmének felel meg. Nyugaton ehhez három-négy évnnyi jövedelemre van szükség.¹² Ehhez azt is hozzá kell tenni, hogy nyugaton bankhitelek, jelzálogkölcsönök rendszere működik, amelynek eredményeképp a lakást vásárlónak a lakás árának mintegy 10–20 százalékaival kell készpénzben rendelkeznie. A jelzáloggal megterhelt lakás súlyos terheket ró a tulajdonosra, de mégis nagyobb mozgásteret biztosít a lakást vásárlónak, mint a magyar helyzet, ahol készpénzben kell előteremteni a vásárláshoz szükséges összeg tetemes hányadát.

Feltehető a kérdés, hogy akkor hogyan, milyen forrásból finanszírozzák a vevők az évente mégiscsak több ezerre rúgó lakásvásárlást. A lakossági jövedelem mérésének bizonytalanságaitól itt most tekintsünk el. Azok a családok, amelyeknek a jövedelme igen távol van a lakásáraktól, általában két forrásra támaszkodnak.

A fiatalok, az első (általában garzon vagy egyszobás) lakásukat megvásárlók többnyire szülői, rokoni segítségre, támogatásra szorulnak, és ezt a segítséget többnyire meg is kapják. (Akinak erre nincs lehetősége, az nem tud belépni a lakás piacra.) A már kislakással rendelkezők általában e lakás eladásából igyekeznek jövedelemhez jutni, és csak a nagyobb lakáshoz szükséges többletköltséget kell előteremteniük saját jövedelmükből vagy/és családi segítségből. Ez többféle következménnyel is jár. Egyrészt a kínálati piacon a kis, aránylag olcsó lakások iránti kereslet viszonylag nagy, ezért a kisebb lakások fajlagos ára magasabb, mint a közepes méretűeké. (A nagy alapterületű, kiemelt helyen fekvő luxusfelszereltségű lakásoké ugyancsak, de ezzel a kérdéssel az elemzés későbbi részében foglalkozunk.) Másrészt a lakásvásárlás gyakran (mondjuk így: a szerencsések esetében) ugyanúgy bonyolódik le, mint korábban a tanácsi lakások cseréje. A lakást változtatni szándékozó családok olyan családokat keresnek, amelyek ugyancsak változtatni akarnak, és ha megtalálták a megfelelő partnert, azaz a lakások kölcsönösen megfelelnek egymás igényeinek, akkor cserélnek. (Persze az értékkülönbséget kifizetik.)

¹¹ Az OTP Bank Rt. Közgazdasági osztályának szíves közlése, melyért ezúton mondunk köszönetet Halászné Bokor Katalinnak és Horváth Balázsnak.

¹² Helyi lakás piaci indikátorok Magyarországon. Városkutató Kft. Budapest. (Kézirat.)

Valószínűleg nem kell részletezni e tranzakció nehézkességét, arról nem is beszélve, hogy az értékkülönbözöt megállapítása sem egyszerű.

A lakásvásárlás másik formája, hogy a család eladja a lakást (amíg nincs másik lakás, albérletbe megy vagy meghúzza magát valahol), és addig keres, amíg rá nem akad a megfelelő lakásra.¹³ Más családok azt a stratégiát választják, hogy ha megtalálták a megfelelő lakást, akkor kezdenek neki a saját lakás eladásának, amit vagy le tudnak bonyolítani rövid idő alatt, vagy sem. Ez idő alatt a kiszemelt lakás tulajdonosa vagy vár, vagy nem vár. A lakást eladók többnyire vásárlóként is jelentkeznek a piacon, emiatt a lakáspiaci szereplők hosszú sorban állnak, a sor pedig nehezen mozdul, mert szerencsés egybeesések sokaságának kell teljesülnie ahhoz, hogy a pénz nélküli vásárlások realizálódjanak.

A lakásárakat ez a helyzet oly módon befolyásolja, hogy mindenkinek ragaszkodnia kell az eladni kívánt lakás árához, nem engedhet belőle, hiszen akkor nem tudja megvenni a kiszemelt eggyel magasabb kategóriájú lakást. Tapasztalható persze másféle hatás is. Ha nem is jellemző, de egyre gyakoribb az olyan magáneladó, aki hajlandó részletfizetési engedményt adni, tehát nem készpénzben kéri a teljes összeget. Ők valószínűleg mindenképpen el akarják adni a lakást, de a pénzt nem lakásba kívánják fektetni. A hitel hiánya hívott életre olyan magánkezdeményezéseket, melyek lényege, hogy a lakást vásárolni szándékozók klubokba tömörülnek. A klubtagság feltétele, hogy meghatározott összeget a klub tagjainak közös rendelkezésére bocsássanak. A befolyt összegből évente egy vagy két lakást meg tudnak vásárolni, vagyis létrehoznak egy magán-takarékpénztárt. E kezdeményezések szórványosak és kevésbé kapósak, hiszen rendkívüli bizalom kell hozzá, jogi garanciák nincsenek arra, hogy nem történik visszaélés. Budapesten egyébként már kft. is szerveződött a lakásvásárlás finanszírozására, a tőkét a cég is a lakást vásárolni szándékozók befizetéseiből képezi. Felvetődtek javaslatok lízingkonstrukciókra is (ezek nyugaton ismert formák), de a szórványos és bizonytalan kezdeményezések nem pótolják azt a hiányt, amit a banki hitelek fejletlensége okoz.

Régi és új típusú lakásvásárlók

Az ingatlanforgalmazók egybehangzó megállapítása szerint két lakáskategóriában tapasztalható viszonylag jelentős kereslet: a kicsi, két millió forint alatti lakások piacán és a nagy, luxuslakások (házak) kategóriájában.¹⁴ Az ingatlanpiaci szakemberek érzékelik azt a helyzetet, amelynek egyik jellemzőjét már az előző fejezetben megfogalmaztuk: a kislakások iránti kereslet a mobil tőke hiánya miatt magas. Adatbázisunk ugyanakkor nem támasztja alá azt az ugyancsak közkeletű megállapítást, hogy a piac pang a két szélsőség között, hiszen az eladott lakások, házak átlagos szobaszáma valamivel meghaladja

¹³ Ilyen esetben egyébként igénybe lehet venni az OTP ún. áthidaló kölcsönét. Az általunk vizsgált négy évben 438 esetben került sor áthidaló kölcsön folyósítására. (Az OTP Bank Rt. munkatársainak szíves közlése.)

¹⁴ „Lakóingatlan ma Magyarországon 2 millió forint alatt vagy 8 millió forint felett lehet értékesíteni.” (Szalai Anna: Luxus társasházak a Sváb- és a Sashegyen. *Ingatlanpiac*. 1993. november 18. 8. old.) „Köztudott, hogy az ingatlanpiacon elsősorban a nagyértékű, exkluzív házakat, lakásokat, illetve a kicsi alapterületű, s épp ezért olcsó garzonokat, lakásokat keresik.” (Alánt Andrea: A lakásépítésből is meg lehet élni. *Ingatlanpiac*. 1993. augusztus 16. 6. old.) Végül néhány szót arról, hogy alakul Budapesten a befutó adatok szerint a lakások iránti kereslet. Az emberek pillanatnyilag mintegy 2 millió forintig vételképesek. Ezért az összegért egy-másfél-, lakótelepen esetleg kétszobás lakásokat lehet találni. E fölött pang a piac, legközelebb pedig a 8 millió forintot meghaladó árú luxuslakásokra van újból nagyobb kereslet. (V. P.) Varga Péter: Ha beindul a gazdaság. *Ingatlanpiac*. 1993. december 1. 6. old.)

a kettőt, és nem különösebben nagy a szórás. A kínálat ugyanis éppen a középkategóriájú lakásokból a legszélesebb, és ebben a kategóriában valósul meg a legtöbb ügylet is.

A jelenlegi helyzetet talán jobban jellemezné az, hogy ez az a két kategória, ahol a kereslet és a kínálat a legkiegyensúlyozottabb. Hogy a kislakások kategóriájában miért, arról már volt szó: az első lakás megszerzésére, a fiatalok lakáshoz juttatására (elsősorban szülői segítséggel) való törekvés mutatkozik meg a kislakások piacán. Ezt nem tekinthetjük teljesen új fejleménynek a lakáspiacon. Új fejlemény azonban a luxuslakások, házak iránti kereslet erőteljes megnövekedése. A lakáspiacon új szereplők jelentek meg. Véleményünk szerint részben a mostanában vagyonosodó magyar vállalkozókról és közéleti tisztségviselőkről (a gazdasági és politikai elit tagjairól) lehet szó, részben pedig azokról a külföldről ideiglenesen vagy véglegesen betelepülőkről, akik elsősorban az üzleti életben vesznek részt, és igényeiket a nyugat-európai felső középosztályban elfogadott, megszokott normák formálják.

Külföldi tulajdonú ingatlanforgalmazó cégek a magyar lakáspiacon nem látnak nyereséges befektetési célt, kivéve a luxusingatlanok részpiacát.¹⁵

A bérlakások privatizációja

A lakásárakat érzékelhetően befolyásolja (Budapesten különösen) a volt állami, ma önkormányzati tulajdonú bérlakások privatizációja, kedvező feltételekkel történő eladása a bentlakó bérlőknek. A privatizáció körülményeit és lehetséges következményeit sokszor és sokhelyütt vitatták már, ezért ennek elemzésétől itt eltekintünk. Érdeemes azonban kitérni arra a kérdésre, hogy milyen mértékű volt idáig a privatizáció, mi befolyásolja a bérlőket döntésükben, hogy a lakást megvegyék-e, és milyen új részpiaca alakul ki ezúton a magánlakásoknak.

1994. január 1-jén 810 ezer lakást tartottak számon Budapesten. A teljes állományból 541 ezer volt magántulajdonban (67 %). 1990. január 1-jén a lakásállomány 794 ezer lakásból állt, ebből 350 ezer volt magántuladonú (44 %).¹⁶ A magántulajdonú lakások száma és aránya részben annak köszönhetően növekedett, hogy az állami lakásépítés gyakorlatilag megszűnt, és a néhány ezer új lakás magántulajdonban épült. Főként azonban a privatizáció csökkentette az önkormányzati tulajdonú lakások számát és arányát, és növelte a magántulajdonban levőket. Ezáltal kibővült, méghozzá lényegesen, a lakossági lakás piac. Az 1988 és 1993 közötti hat évben Budapesten 163,7 ezer lakást adtak el, több mint 90 százalékukat 1990-ben és később. 1990 óta az állománynak mintegy 41 százaléka került magántulajdonba a privatizáció során.¹⁷

A tulajdonosok által lakott magántulajdonú lakások magas aránya szokatlan egy nyugat-európai lakás piacot ismerő szakember számára is.¹⁸

¹⁵ „A lakóingatlan-piacon belül egy részpiacot fedeztünk fel. A külföldi vállalatok – ideiglenesen – hazánkba települő alkalmazottai számára keresünk ingatlant bérllet céljából, megfelelő versenyképes áron.” nyilatkozta Howard E. Barnes és John S. Fekete, a Colliers International Hungary Ltd. vezetői. (*Szalai Anna: A Collier-lánc magyar ékköve. Ingatlanpiac.* 1993. november 18. 7. old.) Tehát ezen a piacon nemcsak magánszemélyek lépnek fel vásárlóként, hanem cégek is.

¹⁶ Lakásstatisztikai évkönyv, 1993. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1994. 101. old.

¹⁷ Lakásstatisztikai évkönyv, 1992. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1993. 236. old és Farkas E. János – Vajda Ágnes: Lakáshelyzet. Megjelent: Társadalmi riport. (Szerk.: Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György. TÁRKI. Budapest 1990. 131–164. old.

¹⁸ Legutóbb Olivier Julliard, a genfi székhelyű Julliard Immobilier S. A. tulajdonosa fejezte ki ezzel kapcsolatos megdöbbenését a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetemen 1994. március 23–25-én tartott közös svájci-magyar szemináriumon „A liberalizmus paradoxonai” c. előadásában.

A lakásukat megvásárló bérlők motivációját igen pontosan fogalmazta meg *Varga Péter*, a Budapest XI. kerületi Vagyonkezelési Felügyelet igazgatója.¹⁹ Véleménye szerint alapvetően a biztonságukat vásárolják meg a bérlők, pontosabban a kiszolgáltatottságukat kívánják ily módon csökkenteni.

A privatizált lakások a magántulajdonú lakásállomány szerkezetét alapvetően megváltoztatták. A főváros belső kerületeiben, a tágabb értelemben vett Belvárosban 1990-et megelőzően az állami tulajdonú bérlakások voltak többségben, és a magántulajdonú lakások inkább a zöldövezeti részekben voltak túlsúlyban, azaz a külső peremkerületeket jellemezték.

A lakáspiacon tehát létrejött egy tömegében legalábbis új részpiac, speciális kínálat. Nincsenek adataink arról, hogy a privatizált lakásokból, házakból mennyi került forgalomba az elmúlt években, de kerületi adataink arra utalnak, hogy számuk nem lehet kevés. (A főváros belső kerületeiben is jelentékeny a tranzakciók száma.) Több szempontból is speciális részpiacot képeznek a privatizált lakások. Egyrészt alacsony árak miatt. Az eladott lakásbérlemények egy négyzetméterre jutó forgalmi értéke, illetve tényleges eladási ára 1990-ben 28,9, illetve 5,7, 1991-ben 23,6, illetve 4,5, 1992-ben 27,9, illetve 5,3, 1993-ban 23,3, illetve 5,8 ezer forint volt.²⁰

Mivel a bérlők a szabadpiaci ár töredékéért jutottak a lakáshoz, kevésbé ragaszkodnak ahhoz, hogy eladáskor realizálódjék a vélt vagy valós szabadpiaci ár. Bár rájuk is érvényes az a beidegződés, hogy az ingatlan a „biztos” befektetés, amit nem szabad csak úgy elkótyavetyélni, a bérlő-tulajdonosok mégis hajlamosabbak az ún. piaci ár alá menni, mint a tulajdonos tulajdonosok. Ez a tényező a piaci árak csökkentése irányába hat. Önmagában a „piacképes” lakások számának hirtelen emelkedése is ezt a tendenciát erősíti.

Van azonban egy ezzel ellentétes hatású tényező is, amely ezeknek a lakásoknak a speciális fekvéséből adódik: a szűkebb-tágabb értelemben vett belváros lakásingatlanai jó eséllyel jelennek meg az üzletek, irodák részpiacán. Ennek legszélsőségesebb esete az üzletlakások (amelyek lakásként a legrosszabb kategóriába tartoztak, leginkább szükség-lakásnak voltak minősíthetők) hirtelen értéknövekedése. Üzletet, irodát pedig cégek vásárolnak, amelyek egyrészt több mobil tőkével rendelkeznek, mint a magánszemélyek, másrészt a magánszemélyeknél könnyebben juthatnak (igaz, nagyon magas kamatozású) hitelhez. Ezért megfigyelhető, hogy az irodának, üzletnek megvásárolt lakások magasabb áron kelnek el, mintha egy ugyanolyan paraméterekkel rendelkező lakást lakásnak adnának el. Kétségtelen viszont, hogy a cégek többsége már tájékozottabb a piacon, és ingatlanvásárlásukat kevésbé jellemzi az az esetlegesség, ami a magánszemélyekét. Nagyobb gondot fordítanak a lakás közvetlen környezetének, a háznak az állapotára, bár ez az igényesség mintha egyre inkább jellemezné a magánszemélyeket is.

A regresszióanalízis során az V. kerület minden évben kitüntetett szerepet kapott (a zöldövezeti II. és XII. kerülettel együtt). Ezt a tendenciát a „citysedés” magyarázhatja, azaz a hagyományos belvárosban tömegesen kelnek el a lakások irodának. Véleményünk szerint hasonló a helyzet a többi belső kerületben is, legfeljebb ott még nem olyan tömeges a lakásállomány átalakulása.

¹⁹ Lásd: Murphy forgatókönyve? *Ingatlanpiac*. 1993. február 10. 6. old.

²⁰ Az önkormányzati bérlakásokban élők lakásviszonyai. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1993. 68. old.

Irodahelyzet

Az ingatlanpiac látszólag nem tartozik a lakásmegfigyelés körébe, valójában azonban Budapesten jelenleg nem különíthető el attól. Szó volt már arról, hogy ugyanaz a lakás többet ér a piacon, ha irodaként kel el, mintha lakásként kapna új tulajdonost. A lakásépítések száma évek óta folyamatosan csökken (a fővárosban és országosan is), növekszik viszont az irodaház-építések száma. Ezt közvetve bizonyítja, hogy amíg a lakásépítések száma 1993-ban csaknem 20 százalékkal csökkent, az építőanyag-ipar értékesítési mutatói ugyanezen időszak alatt 10 százalékkal emelkedtek.

Lakásból irodát általában a kevésbé tőkeerős vállalkozások teremtenek maguknak, a nagyobb cégek az újonnan épített, infrastruktúrával teljesen felszerelt bérelt épületeket részesítik előnyben.²¹ Ezzel ellentétes megítéléssel is találkozunk, az ingatlanbefektetők körében gyakran kap hangot az a megállapítás is, hogy az irodaházpiac telített.²² Kétségtelen tény viszont, hogy egyre több külföldi befektető épít befektető épít irodaházakat Budapesten, és nem tartanak attól, hogy a piac telített lesz. Ismeretes az is, hogy nagyobb cégek a belvárosban egész lakóházakat vásárolnak meg a lakóktól. Tapasztalatunk szerint a kisebb cégek nem engedhetik meg maguknak, hogy luxus irodahelyiségeket béreljenek, ezért valószínűleg a lakások irodává alakítása még folytatódni fog. Ez viszont a lakásállomány csökkenését eredményezi a fővárosban, aminek hatása a lakásárakra egyelőre kiszámíthatatlan.

Magánbérlet

Végül meg kell említeni, hogy a fővárosi családok lakástulajdon-viszonyai lassú átalakuláson mennek keresztül. Az eddigi két kizárólagos lakáshasználati módot, az önkormányzati bérlakásét és a tulajdonos által lakott lakásét, házét, egy harmadik – egyre terjedő – forma egészíti ki, a magánbérlet. (Az önkormányzati tulajdonban maradó lakások pedig fokozatosan átalakulnak szociális bérlakásokká.)

A magánbérletek számáról megbízható becslések nem állnak rendelkezésre, de a hirdetési lapok rovataiból és az ingatlanforgalmazók adataiból kibontakozó kép azt jelzi, hogy számuk rohamosan nő. A piaci lakbérekről is csak az ingatlanforgalmazással foglalkozó cégek adataiból tájékozódhatunk. Ezek az adatok azt mutatják, hogy a lakóingatlan minőségétől és fekvésétől függően a piaci lakbér az önkormányzati tulajdonú lakások béreinek minimum tízszerese, de gyakran hússzorosa vagy akár ötvenszerese is lehet. A lakáspiacnak azok a szereplői, akik nem értékmegőrzési céllal vásárolnak lakást (és nem is azért, hogy egyszerű lakhatásukat biztosítsák), valószínűleg jól spekulálnak, ha kis

²¹ „Budapesten a mi becslésünk szerint mintegy két és félmillió négyzetméternyi irodahelyiség található. Ebből 1990 óta épült fel mintegy 280 000 négyzetméter. Budapest lakosainak száma kétmillió... Bécsben, az osztrák fővárosban, amelyet előszeretettel szoktak Budapesttel összehasonlítani, hétmillió négyzetméter körül van az irodák alapterülete. Budapest a fejlődésnek még abban a szakaszában van, amikor az ipar éppenhogy kezd zsugorodni, körülbelül egyensúlyban van a szolgáltatásokkal; ez utóbbiak várhatóan erőteljesen fejlődni fognak és ez együtt jár az irodahelyiségek iránti igénnyel.” *Michael J. Hodges*, a Jones Lang Wootton londoni székhelyű cég budapesti képviselője nyilatkozatából. (Lásd: Nem fog csökkenni az irodák iránti kereslet. *Ingatlanpiac*. 1993. október 7. 8. old.)

²² „Soós János, az OTP Ingatlan Rt. vezérigazgatója szerint viszont túlkínálat van a piacon, amelyet cége a saját bőrére is érez: egyre több irodaház értékesítési igényével jelentkeznek náluk a külföldi építetők. A fejlődés gyorsasága elmarad a várakozásoktól. Az irodaház-építkezéseket viszont a várakozásokhoz igazították – állítja Soós úr.” (Lásd: A magyar irodapiac külföldi szemmel. *Ingatlanpiac*. 1993. augusztus 12. 8. old.)

alapterületű, központi helyen fekvő lakást vagy zöldövezeti luxusvillát vásárolnak, a szórványos információk szerint ugyanis ezeknek az ingatlanoknak a bérletére jelentkezik egyelőre fizetőképes kereslet. A bérleti díjak azonban valószínűleg nem fognak tovább emelkedni, mert egyre nagyobb a kínálat, és a díjak jelenlegi szintje valószínűleg meghaladja azt az összeget, amelyet egy piaci lakbérnek tartalmaznia kell: a befektetett tőke visszatérülését, az üzemeltetés költségeit, a felújítások fedezetét mint előtakarékoságot és a tulajdonos profitját.

FÜGGELÉK

Az következőkben a bázis- és láncárindexek számításának részleteit mutatjuk be.

1. *A regressziószámításhoz használt változók.* A valamennyi évre rendelkezésre álló, összehasonlítható adatok az alábbiak voltak:

- az ingatlan alapterülete (T);
- az ingatlan szobáinak száma (SZ);
- az ingatlan Budapesten belüli elhelyezkedése (kerület, Ki);
- az épület állapota egy háromfokozatú (jó, közepes, rossz) háromfokozatú skálán értékelve (ez az információ sajnos csak az első két évre állt rendelkezésre);
- az ingatlan forgalmi értéke (Y).

Sajnos az ingatlanok felszereltségét és szűkebb környezetét jellemző információkkal nem rendelkezünk, pedig ezek a forgalmi értéket minden bizonnyal jelentősen befolyásolják.

A rendelkezésre álló információk maximális kihasználása érdekében az ingatlanok Budapesten belüli elhelyezkedését jelző $K_i = 1$, ha az ingatlan az i -edik kerületben található; egyébként $K_i = 0$.

A kerületváltozókból és a T, illetve az SZ változókból további változókat képeztünk a $T_i = T \cdot K_i$ és $SZ_i = SZ \cdot K_i$ módon és a házak, illetve lakások forgalmi értékének minél jobb becsléséhez végül a K_i , T és T_i , Sz és SZ_i változók ($i = 1, 2, \dots, 22$) közül próbáltunk válogatni, feltételezve, hogy a keresett regressziófüggvény lineáris. (Más típusú függvényekkel is próbálkoztunk, de ezek a próbálkozásaink nem vezettek megfelelő eredményre.)

A regressziószámítás végrehajtása előtt a ház- és lakásállományt a szobaszámra és alapterületre adott bizonyos korlátokkal némileg szűkítettük. (A házak esetében az $1 \leq SZ \leq 25$ és $30 \leq T \leq 1000$ korlátokat, a lakások esetében pedig az $1 \leq SZ \leq 10$ és $20 \leq T \leq 400$ korlátokat használtunk.) Emellett a házak közül minden évben kihagytuk az I., V.-IX., XII. és XIII. kerületekben található igen csekély számú házat, mert úgy találtuk, hogy azok indokolatlanul nagy befolyást gyakorolnak a regressziószámítás eredményeire. Ez egyik évben sem jelentette 30-nál több ház adatainak figyelmen kívül hagyását.

2. *A regressziószámítás eredményei.* Számos próbálkozás után a házak esetében a forgalmi érték becslésére az

$$Y = b_0 + b_1 SZ + b_2 T + b_3 SZ^2 + b_4 T^3 + b_5 T_{11} + b_6 T_{14} + b_7 SZ_{14} + b_8 SZ_{20}$$

becslőfüggvényt választottuk, a lakások esetében pedig az

$$Y = b_0 + b_1 T + b_2 T_1 + b_3 T_2 + b_4 T_2 + b_4 T_5 + b_5 T_{12} + b_6 T_{21}$$

lineáris regressziófüggvény mellett döntöttünk. Részben az adathalmaz előzetes vizsgálata, részben pedig egy erre a célra kidolgozott speciális eljárás – az ún. stepwise módszer – alkalmazása vezetett erre az eredményre.

Az 1. tábla az első, a 2. tábla pedig a második regressziófüggvény „működési logikáját” szemlélteti.

Az 1. tábla szerint a b_3 , b_7 és b_8 együtthatók rendre azt mutatják, hogy a II. és a XIV. kerületben adott alapterület mellett, a XX. kerületben pedig az alapterületre való tekintet nélkül mennyivel több (vagy kevesebb) egy további szoba ára, mint az összes többi kerületben.

A b_2 - b_6 együtthatók itt a fajlagos négyzetméterár egyes kerületekre jellemző árkülönbözetének tekinthetők a nem kiemelt kerületek fajlagos áraihoz képest.

1. tábla

A házak átlagos forgalmi értékének függése a figyelembe vett tényezőktől

Kerület	Alapár	Minden további szoba ára (adott alapterület mellett)*	Az alapterület minden további négyzetméterének ára (adott szobaszám mellett)*
II.	$b_0+b_1+30b_2+b_3$	b_1+b_3	b_2
III.	$b_0+b_1+30b_4$	b_1	b_4
XI.	$b_0+b_1+30b_5$	b_1	b_5
XIV.	$b_0+b_1+30b_6+b_7$	b_1+b_7	b_6
XX.	$b_0+b_1+b_8$	b_1+b_8	-
IV., X., XV., XVI., XVII., XVIII., XIX., XXI., XXII.	b_0+b_1	b_1	-

* Az alapár a IV., X., XV-XIX. és XX-XXII. kerületekben az egyszobás ház átlagos forgalmi értéke (az alapterület nagyságára való tekintet nélkül), a II., III., XI. és XIV. kerületekben pedig az egyszobás 30 négyzetméter alapterületű házé. A zárójeles szöveg csak a II., III., XI. és XIV. kerületre vonatkozik.

2. tábla

A lakások átlagos forgalmi értékének függése a figyelembe vett tényezőktől

Kerület	Alapár*	Minden további négyzet- méter alapterület ára
I.	$b_0+20(b_1+b_2)$	b_1+b_2
II.	$b_0+20(b_1+b_3)$	b_1+b_3
V.	$b_0+20(b_1+b_4)$	b_1+b_4
XII.	$b_0+20(b_1+b_5)$	b_1+b_5
XXI.	$b_0+20(b_1+b_6)$	b_1+b_6
Többi kerület	b_0+20b_1	b_1

* Egy 20 négyzetméter alapterületű lakás átlagos forgalmi értéke.

3. tábla

A házak forgalmi értékének becsléséhez szükséges együttthatók

Együtttható	Az együttthatóhoz tartozó változó	1990.	1991.	1992.	1993.
		évben			
b_0	-	70,0*	202,4*	39,0*	352,5
b_1	SZ	734,6	771,9	1091,6	1005,0
b_2	T2	18,1	31,1	9,0	5,2
b_3	SZ2	155,6	-204,3*	696,7	1612,9
b_4	T3	3,7	17,8	3,8	37,0
b_5	T11	22,5	8,3	2,0*	30,5
b_6	T14	2,0*	36,7	1,7*	88,6
b_7	SZ14	117,4*	-747,2	542,3	-1775,7
b_8	SZ20	-248,3	-326,9	-398,7	-337,0
R^2	-	0,392	0,590	0,538	0,526
n	-	1452	433	827	824

A 3. és a 4. táblában²³ a házak és lakások különböző évekre vonatkozó forgalmi értékének becslésére szolgáló együtthatókat és az egyenletek néhány más jellemzőjét közöljük. Az együtthatók értékét oly módon kerekítettük, hogy a becslőegyenletek ezer forintban kifejezett forgalmi értékeket adjanak. A két táblában, R^2 a megfelelő regressziós egyenlethez tartozó többszörös determinációs együtthatót, n pedig a számításban használt megfelelő ingatlanok számát jelöli.

Az eredmények az aránylag kevés rendelkezésre álló információt figyelembe véve – az első évet leszámítva – meglehetősen jók, és alkalmasnak tűnnek a kísérleti indexszámítás elvégzésére. A házakra vonatkozó regressziós egyenletek egyébként mind változóikat, mind az ugyanezen változókhoz tartozó együtthatóikat tekintve meglehetősen instabilnak tűntek. Az adathalmaz szűkítése vagy az egyenletben szereplő változók körének módosítása valamely adott évben nemegyszer jelentősen módosította az egyenletek együtthatóinak értékét. Ráadásul az egyes években nem mindig ugyanazon változók szerepeltetése vezetett volna a forgalmi érték aránylag jó becslésére. Ez részben a piac instabilitásának a jele, részben pedig a mesterséges változók – ilyenek a T_i és az SZ_i – szerepeltetése esetén törvényszerűen fellépő multikollinearitás következménye.

4. tábla

A lakások forgalmi értékének becsléséhez szükséges együtthatók

Együttható	Az együtthatóhoz tartozó változó	1990.	1991.	1992.	1993.
		évben			
b_0	-	-33,1*	435,2	-496,1	-674,9
b_1	T	27,4	20,5	43,0	49,3
b_2	T1	9,2	6,1	15,5	18,1
b_3	T2	12,8	16,0	23,6	24,6
b_4	T5	2,3*	6,3	39,7	40,4
b_5	T12	12,0	20,6	22,6	26,9
b_6	T21	-5,4	-6,4	-6,5	-7,9
R^2	-	0,533	0,554	0,573	0,604
n	-	4076	1078	4069	3673

A lakások becslésére szolgáló egyenletek minden tekintetben jóval stabilabbnak tűntek, mint a házak becslésére szolgálók. Ez a lakások piacának a házak piacánál kiegyensúlyozottabb voltát tükrözheti.

3. A ház- és lakásállomány átlagos minőségi összetétele. Ebben a részben a becslőegyenletekben szereplő változók átlagos értékeit adjuk meg az egyes évekre. Ezek részben tömör képet adnak az adatbázisba került házakról és lakásokról, részben pedig a korrigált átlagárok számításához szükségesek.

Az 5. táblában külön feltüntettük a házak alapterületének (T) átlagát, ami önálló változóként ugyan nem szerepelt a becslőegyenletekben, de a T_i változók révén azért egyes kerületekben végső soron mégis felhasználásra került. Látható, hogy a különböző években gazdát cserélő házak éppen alapterületükben különböznek egymástól a leginkább. Míg az első két évben inkább kisebb, a második két évben, de különösen 1992-ben inkább nagyobb házak kerültek forgalomba. (Egyéb információk hiányában sajnos csak bizonyos sejtéseink lehetnek ennek hátteréről.)

Ezzel összhangban a különböző években forgalmazott házak is leginkább a T_i változók tekintetében különböztek egymástól. A T_i (és az SZ_i) változók átlagának értelmezéséhez tudni kell, hogy az ilyen változók átlaga nem más, mint az i -edik kerületi átlagos alapterületnek (szobaszámnak) és a házak i -edik kerületen belüli arányának szorzata. Így például a T2 változó 1991. és 1992. évi átlaga: $82,29 \cdot 0,0162 = 1,33$ és $22,49 \cdot 0,0423 = 9,42$

A T2 átlagának változása a jelen esetben tehát a II. kerületi lakások arányának és e lakások átlagterületének egyidejű növekedését jelzi. Mivel ez a megfelelő b_2 együttható tanúsága szerint mindkét évben a forgalmi értéket növelő tényező, a T2 változó átlagának növekedése az állomány minőségi összetételének javulására utal. Ehhez hasonlóan értelmezhetők és értékelhetők a többi T_i és SZ_i változóhoz tartozó együttható is.

²³ A 3. és a 4. táblában *-gal jelölt együtthatókhöz – számításaink szerint – 0,1-nél nagyobb kétoldali p -érték tartozik, e változók együtthatói tehát feltehetően nem különböznek szignifikánsan 0-tól. A * nélküli együtthatók ezzel szemben mind 0-tól különböznek tekinthetők a valóságban is. Ez egyben az említett táblákban szereplő regressziós együtthatók megbízhatóságáról is felvilágosítással szolgál.

5. tábla

A házak átlagos jellemzői

Változó	1990.	1991.	1992.	1993.
	évben			
Y	2119,0	2404,9	2994,6	3487,3
SZ	2,49	2,53	2,49	2,48
T2	5,77	1,33	9,42	5,34
SZ2	0,15	0,04	0,16	0,14
T3	5,09	6,98	6,59	4,37
T11	3,88	2,84	5,59	3,33
T14	7,22	11,57	6,59	6,43
SZ14	0,20	0,36	0,18	0,21
SZ20	0,21	0,28	0,25	0,21
T	80,2	78,7	128,0	94,9

A szóban forgó változók átlagának időbeli változása jól alátámasztja a 4. táblában közölt árindexek körében kiemelt eltéréseit. A lakások átlagos jellemzőit a 6. tábla tartalmazza.

6. tábla

A lakások átlagos jellemzői

Változó	1990.	1991.	1992.	1993.
	évben			
Y	1595,2	1666,0	2129,8	2324,0
T	54,40	54,24	54,21	55,06
T1	0,76	1,29	1,74	1,81
T2	6,08	3,57	4,36	3,73
T5	0,38	0,46	2,54	2,39
T12	4,87	3,30	3,30	2,91
T21	1,56	2,89	1,74	1,67

Itt talán az V. kerületi lakásokhoz kapcsolódó T5 változó átlagának alakulására érdemes felfigyelni, ami részben az itt gazdát cserélő lakások alapterületének emelkedéséből, de főleg abból adódik, hogy 1992-ben és 1993-ban lényegesen nagyobb volt az V. kerületi lakások aránya a lakásforgalmon belül, mint 1990-ben és 1991-ben.

Ha a ház- vagy lakásállomány valamely évre vonatkozó átlagos minőségi jellemzőit behelyettesítjük valamelyik regressziós egyenletbe, akkor megkapjuk az adott fajta ingatlanok korrigált átlagárát. A korrigált átlagár arra az évre vonatkozik, amelynek a becslőegyenletét használtuk. Így például a tanulmány 1. táblájának 1990. évi átlagos minőségi összetétel melletti korrigált átlagárai úgy nyerhetők, hogy a házak 1990. évi átlagos minőségi jellemzőit sorba behelyettesítjük a házak 1990., 1991., 1992. és 1993. évi forgalmi értékét becslő egyenletekbe. (Ezek együttthatói a Függelék 3. táblájában található.) Az így kapott korrigált átlagárak – melyek közül a legelső az 1990. évi tényleges átlagár – már csak abban különböznek egymástól, hogy melyik év árszínvonalán értékeljük az átlagos minőségi jellemzőket. Ily módon csak a „tisztá” árváltozás mértékét mutatják.

Ehhez hasonlóan készülnek az 1. és a 2. tábla további oszlopaiban szereplő korrigált átlagárak is.

4. *Az árindexek számítása.* A tanulmány 2. és 3. táblájában szereplő házakra és lakásokra vonatkozó árindexek a tanulmány 1. és 2. táblájának megfelelő oszlopaiban szereplő tényleges vagy korrigált átlagárak hányadosaiból keletkeztek. Mivel a korrigált átlagárak bármely oszlopából számítható hányadosok egyenrangúan mérik a „tisztá” árváltozást, a különböző oszlopokból számítható 1990. évi bázisú árindexek súlyozatlan

átlagát tekintettük a korrigált átlagárak indexének. (Ennek indoklását lásd: *Vita László*: A Főkomponens-elemzés alkalmazása az indexszámításban. *Sigma*. 1975. évi 4. sz. 229-249. old.) A láncindexeket az egymást követő bázisindexek hányadosaként számítottuk.

Az összes lakóingatlan korrigált átlagárát a következőképpen nyertük:

a) minden évben meghatároztuk a házak és a lakások arányát a gazdát cserélő összes ingatlanon belül, majd az így kapott arányokat átlagoltuk; (a házak 1990-1993. évi átlagos részaránya: 0,2253435, a lakások átlagos aránya pedig: 0,7746565.)

b) a házak és a lakások rögzített átlagos minőségi összetétel melletti korrigált átlagáraiból átlagos ingatlanárakat számítottunk az előző lépésben nyert átlagos arányokkal, mint súlyokkal;

c) az átlagos ingatlanárakból ugyanúgy nyertük az összes lakóingatlan árindexét, mint a házak vagy lakások esetében;

A vázolt eljárással nyert árindexek több értelemben is optimálisan hasznosítják a rendelkezésünkre álló információt. Egyetlen hátrányuk, hogy új időszakok bekapcsolása esetén visszamenőleg is változhat az árindexek értéke. Úgy véljük azonban, hogy ez egy kísérleti számítás eredményeinek első közlésekor megengedhető.

TÁRGYSZÓ: Lakásstatisztika.

SUMMARY

The study makes an attempt to point out how socio-economic changes, taken place in Hungary in the last four years, exerted their influence in one of the most sensible fields, in housing, and within this in housing market in the capital.

The presentation consists of four parts: 1. It discusses the methodological aspects which are considered to be desirable and used in international practice to define the price and value of dwellings and shows the characteristics of data served for basis of price index computation. 2. It gives the results of the hedonic price index computation, indicating changes in the prices of dwellings and family houses which appeared in the private housing market in the last four years (1990-1993). 3. It analyses the basic factors of the housing market of our days. 4. Finally an Appendix comprises the method of price index computation, and the equations applied.

A LAKÁSÉPÍTÉS PEST MEGYÉBEN

Pest megyében 1993 végén 353,6 ezer lakás volt, számuk az előző évvel azonos mértékben, 0,9 százalékkal gyarapodott. Az év folyamán 3,3 ezer lakást építettek, s 310-et szüntettek meg. (Országosan 20 925 lakás épült, és 4505 szűnt meg.)

A lakásépítkezések száma a megyében a nyolcvanas évek elején még valamelyest emelkedett. Ezt követően a gazdaság teherbíró képességének csökkenése, a lakásépítések pénzügyi forrásainak szűkülése, a lakáshoz jutás költségeinek rohamos emelkedése az építési kedv visszaeséséhez vezetett. Az építkezések ütemének mérséklődését mutatja, hogy az 1980-as évtized első felében még évente átlagosan 6,8 ezer, az ezt követő 5 évben 5 ezer lakás épült. 1991-ben az előző évinél 4 százalékkal több lakás készült el. 1992-től számuk ismét csökkent, bár a csökkenés mértéke 1993-ban kisebb volt, mint egy évvel korábban. 1992-ben – az országos átlaggal megegyező – 22 százalékos visszaesés következett be, 1993-ban viszont az 1992. évinél mindössze 2,4 százalékkal kevesebb lakás épült, az országos 19 százalékos csökkenéssel szemben.

A megyében 1993-ban ezer lakosra – az egy évvel korábbival közel azonos – 3,4 épített lakás jutott, miközben az ország egészében az előző évinél (2,5) is kevesebb, csupán 2,0. E mutatószám alapján változatlanul Pest megye áll az első helyen a megyék sorrendjében.

A lakásépítések népességhez viszonyított számát vizsgálva, nem tapasztalható különbség a városok és a községek között, az átlag azonban mindkét településtípusnál jelentős eltéréseket takar: a városokban 1,0 és 7,0 között, a falvakban 0 és 11,8 között szóródott. A városok közül az élre Budaörs (7,0) és Érd (5,8) került, a rangsor végén Vác, Nagykőrös, Abony és Aszód található, ahol ezer lakosra 2-nél kevesebb épített lakás jutott. Az egyes községek között még számottevőbbek a különbségek. A mutató értéke Nagykovácsiban (11,8) és Tinnyén (11,1) volt a legnagyobb, de további 10 településen, köztük Leányfalun (9,9), Solymáron (9,0) és Sződligeten (8,7) meghaladta a községi átlag kétszeresét. 1993-ban 24 községben egyetlen lakás sem épült. Ezek többnyire kis lélekszámú települések, de körükbe tartozik a 4 ezer főnél több lakosú Páty, valamint a 2 ezer főt meghaladó népességű Kocsér és Kakucs is. Csomádon, Ipolydamásdon, Ipolytölgyesen, Kisoroszában és Perőcsényben – ahol ezer főnél is kevesebben élnek – már 1992-ben sem épült új lakás.

Általánosságban elmondható, hogy a lakásépítési tevékenység főként az agglomerációs övezetben élénkült. Az ide tartozó településekben összesen 1923 lakás épült, 12 százalékkal több, mint az előző évben, míg a megye más részein 21 százalékkal, 1382-re csökkent a számuk. Ezer lakosra az övezet városaiban 5,2, a többi városban 2,1, a községekben pedig 4,2, illetve 2,8 épített lakás jutott.

A befejezett lakások számának csökkenése nemcsak a kevesebb újonnan elkezdett építkezéssel, hanem az elhúzódó kivitelezési idővel is összefüggésbe hozható. 1993-ban 4,7 ezer új építési engedélyt adtak ki a megyében, 12 százalékkal kevesebbet, mint egy évvel korábban, ugyanakkor a folyamatban lévő építkezések száma 2,4 százalékkal, 18 ezerre nőtt.

Az 1993-ban elkészült lakások átlagos kivitelezési ideje megközelítette a 2,5 évet. A lakások valamivel több mint kétharmadára 4 éven belül több, mint egynegyedére 5 éve vagy még régebben kértek építési engedélyt. Az építkezések elhúzódásában nagy szerepet játszik, hogy a lakosság képezi azoknak az építetőknek számottevő és növekvő hányadát, akiknek a saját pénzügyi erőforrások kimerülése, a hitelhez jutás nehézségei, a magas kamatterhek megnehezítik a befejezéshez szükséges összeg előteremtését.

A lakásépítésekben a lakosság Pest megyében a korábbi években is jelentősebb szerepet vállalt, mint más megyékben általában. 1993-ban ez a tendencia tovább erősödött, a lakásoknak már 94 százalékát építették természetes személyek, s mindössze 5,8 százalékát gazdasági szervezetek. (Országosan ezek az arányok: 87 és 11 százalék; 2 százalékot tett ki az önkormányzatok és a központi költségvetési szervek részesedése.) 1992-

ben e két építetói csoport aránya 91, illetve 9 százalék volt. 1993-ban a gazdasági szervek által épített lakások három városra (Budaörs, Cegléd és Szigetszentmiklós) koncentráálódtak.

A lakások jelleg és kivitelezők szerinti összetétele 1993-ban sem változott, kilenczetedük új lakásként épült. A bővítéssel létrehozottaknak mintegy 70 százaléka tető- és padlástér-beépítéssel készült, egynegyedük a városokban. A lakások négyötöde – mivel az építetói körben a természetes személyek dominálnak – házilag kivitelezésben készült, a fennmaradó hányad 55 százalékát egyéni vállalkozók, 45 százalékát egyéb gazdasági szervezetek építették.

A lakások kilenczetedére változatlanul a családiházak forma a jellemző. A többszintes, többlakásos, valamint a csoportházak telepítés a városokban elterjedtebb, az ilyen jellegű lakások háromnegyede Budaörsön, Cegléden, Gödöllőn, Szentendrén és Szigetszentmiklóson épült.

Pest megyében a lakások 1993-ban az országosnál valamivel nagyobbak, átlagos alapterületük 96 négyzetméter volt. Az országos tendenciához hasonlóan, csak a családi házak épültek nagyobb alapterülettel (96 helyett 102 négyzetméter), a többi építési formában nem változott, vagy csökkent az átlagos nagyság.

Az épített lakások megoszlása és alapterülete a szobák száma szerint

Szobák száma	Az 1992.	Az 1993.	Az 1992.	Az 1993.
	évben (százalék)		évi átlagos alapterület (négyzetméter)	
1	9,3	8,8	53	58
1,5	7,0	9,8	64	66
2	26,3	23,7	76	78
2,5	15,8	15,8	90	89
3 és több	41,6	41,9	111	115
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>93</i>	<i>96</i>

A felépített lakások közművesítettsége az előző évinél kedvezőbb, de még mindig elmaradt az ország egészére jellemző arányoktól. Közüzemű vízhálózatba 87, közcsatorna-hálózatba 23 százalékukat kapcsolták be (országosan 92, illetve 40 százalék). A legnagyobb előrelépés a gázellátás terén történt, az új lakások 55 százalékát (az előző évben 44 százalékát) bekapcsolták a gázhálózatba, és ez alig marad el az országos (58 %) aránytól. A lakások többségében korszerű fűtési rendszer (76 százalékban etázs, 10 százalékban egyedi központi) működik. Az országos felszereltséghez hasonlóan a lakások 84 százalékában külön vécéhelyiség s minden ötödik lakásban 2 fürdőszoba vagy fürdőszoba és zuhanyzóhelyiség is van.

Az előző évihez képest alig nőtt a megszűnt lakások száma. A 310 lakásmegszűnés fele avulás, kétötöde lakásépítés következménye volt. A városokban főként az avulás, a községekben pedig az új lakások építése miatti felszámolások voltak túlsúlyban. Az építmények közel fele egy-, további kétötöde kétszobás, átlagos alapterületük pedig 63 négyzetméter volt.

Az elmúlt évben 513 új üdülő készült el, 28 százalékkal – országosan 21 százalékkal – kevesebb az előző évinél. Mivel a megye olyan országos jelentőségű üdülőterületekkel rendelkezik, mint a Dunakanyar, a Budai hegyvidék és a Ráckevei Duna-ág, még mindig itt koncentrálódnak az építkezések közel egyharmada. Az üdülők átlagos alapterülete az előző évi 51-ről 53 négyzetméterre emelkedett, s növekedett a szilárd falazatúak aránya is, 55-ről 62 százalékra.

V. J.

PEST MEGYE MEZŐGAZDASÁGA

A megye gazdaságainak használatában lévő földterület 1994. május 31-én 597 ezer hektár volt, 2 ezerrel több az egy évvel korábbinál, amit a szántóterület gyarapodása eredményezett. A többi művelési ágban jelentős módosulás nem történt, a szőlőültetvények több éve tartó csökkenése tovább folytatódott, a gyümölcsösöké ellenben megállt. Valamelyest kevesebb a kert, a gyep és kisebb az erdővel borított terület.

ben e két építetói csoport aránya 91, illetve 9 százalék volt. 1993-ban a gazdasági szervek által épített lakások három városra (Budaörs, Cegléd és Szigetszentmiklós) koncentráltak.

A lakások jelleg és kivitelezők szerinti összetétele 1993-ban sem változott, kilenczetedük új lakásként épült. A bővítéssel létrehozottaknak mintegy 70 százaléka tető- és padlástér-beépítéssel készült, egynegyedük a városokban. A lakások négyötöde – mivel az építetói körben a természetes személyek dominálnak – házilag kivitelezésben készült, a fennmaradó hányad 55 százalékát egyéni vállalkozók, 45 százalékát egyéb gazdasági szervezetek építették.

A lakások kilenczetedére változatlanul a családiházak forma a jellemző. A többszintes, többlakásos, valamint a csoportházak telepítés a városokban elterjedtebb, az ilyen jellegű lakások háromnegyede Budaörsön, Cegléden, Gödöllőn, Szentendrén és Szigetszentmiklóson épült.

Pest megyében a lakások 1993-ban az országosnál valamivel nagyobbak, átlagos alapterületük 96 négyzetméter volt. Az országos tendenciához hasonlóan, csak a családi házak épültek nagyobb alapterülettel (96 helyett 102 négyzetméter), a többi építési formában nem változott, vagy csökkent az átlagos nagyság.

Az épített lakások megoszlása és alapterülete a szobák száma szerint

Szobák száma	Az 1992.	Az 1993.	Az 1992.	Az 1993.
	évben (százalék)		évi átlagos alapterület (négyzetméter)	
1	9,3	8,8	53	58
1,5	7,0	9,8	64	66
2	26,3	23,7	76	78
2,5	15,8	15,8	90	89
3 és több	41,6	41,9	111	115
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>93</i>	<i>96</i>

A felépített lakások közművesítettsége az előző évinél kedvezőbb, de még mindig elmaradt az ország egészére jellemző arányoktól. Közüzemű vízhálózatba 87, közcsatorna-hálózatba 23 százalékukat kapcsolták be (országosan 92, illetve 40 százalék). A legnagyobb előrelépés a gázellátás terén történt, az új lakások 55 százalékát (az előző évben 44 százalékát) bekapcsolták a gázhálózatba, és ez alig marad el az országos (58 %) aránytól. A lakások többségében korszerű fűtési rendszer (76 százalékban etázs, 10 százalékban egyedi központi) működik. Az országos felszereltséghez hasonlóan a lakások 84 százalékában külön vécéhelyiség s minden ötödik lakásban 2 fürdőszoba vagy fürdőszoba és zuhanyzóhelyiség is van.

Az előző évihez képest alig nőtt a megszűnt lakások száma. A 310 lakásmegszűnés fele avulás, kétötöde lakásépítés következménye volt. A városokban főként az avulás, a községekben pedig az új lakások építése miatti felszámolások voltak túlsúlyban. Az építmények közel fele egy-, további kétötöde kétszobás, átlagos alapterületük pedig 63 négyzetméter volt.

Az elmúlt évben 513 új üdülő készült el, 28 százalékkal – országosan 21 százalékkal – kevesebb az előző évinél. Mivel a megye olyan országos jelentőségű üdülőterületekkel rendelkezik, mint a Dunakanyar, a Budai hegyvidék és a Ráckevei Duna-ág, még mindig itt koncentrálnak az építkezések közel egyharmada. Az üdülők átlagos alapterülete az előző évi 51-ről 53 négyzetméterre emelkedett, s növekedett a szilárd falazatúak aránya is, 55-ről 62 százalékra.

V. J.

PEST MEGYE MEZŐGAZDASÁGA

A megye gazdaságainak használatában lévő földterület 1994. május 31-én 597 ezer hektár volt, 2 ezerrel több az egy évvel korábbinál, amit a szántóterület gyarapodása eredményezett. A többi művelési ágban jelentős módosulás nem történt, a szőlőültetvények több éve tartó csökkenése tovább folytatódott, a gyümölcsösöké ellenben megállt. Valamelyest kevesebb a kert, a gyep és kisebb az erdővel borított terület.

A földterület alakulása művelési áganként
(hektár)

Művelési ág	1990.	1992.	1993.	1994.	Az 1994. év az 1993. év százalékában
	május 31-én				
Szántó	294 130	293 111	286 314	290 818	101,6
Kert	32 789	3 954	4 050	3 951	97,6
Gyümölcsös	11 674	11 550	11 060	11 077	100,2
Szőlő	10 607	9 425	9 237	8 867	96,0
Gyep	62 961	59 490	60 091	59 208	98,5
Mezőgazdasági terület	412 161	377 530	370 752	373 921	100,9
Erdő	117 691	118 637	117 458	117 027	99,6
Nádas	2 143	1 568	2 026	2 242	110,7
Halastó	50	1 924	1 995	1 694	84,9
Termőterület	532 503	499 659	492 231	494 884	100,5
Művelés alól kivett terület	85 947	105 731	102 747	102 124	99,4
<i>Összesen</i>	<i>618 450</i>	<i>605 390</i>	<i>594 978</i>	<i>597 008</i>	<i>100,3</i>

A földterület tulajdonformák szerinti átrendeződése az elmúlt évben is igen élénken folyt, de még mindig nem tekinthető befejezettnek. A legnagyobb változás a kistermelői szférában következett be, a felmérés idején a kistermelők tulajdonában, illetve használatában volt a földterület 43 százaléka az előző évi 27 százalékos részesedéssel szemben. A mezőgazdasági vállalatok és gazdasági társaságok súlya is 24 százalékra (8,5 százalékponttal) nőtt, miközben a szövetkezeti formában működőké 11 százalékponttal, 18,2 százalékra csökkent.

A szántóterület 47 százalékaival a kistermelők, egynegyedével a mezőgazdasági szövetkezetek rendelkeztek. A gyümölcsstermelésben a vállalatok és a kistermelők szerepe továbbra is meghatározó (az ültetvények közel 80 százaléka fele-fele arányban az ő tulajdonuk). A szőlőterület 83 százaléka a kisgazdaságoké, ebből következően a szőlő, illetve bortermelés túlnyomó része is náluk koncentrálódik.

1994. május 31-én 29,5 ezer hektár volt vetetlen a megyében, ami ugyan 17 százalékkal kisebb az egy évvel korábbinál, de még mindig valamivel több, mint 10 százaléka a szántóterületnek. Ez az országos átlagnál lényegesen rosszabb, ahol a szántónak 5 százaléka maradt hasznosítás nélkül. A vetés elmulasztása jórészt az egyéb gazdálkodók körében mutatkozott, földjeik mintegy 15 százalékába nem került mag, s ezáltal a megye összes vetetlen területének 67 százaléka náluk volt található. Ez elsősorban a tulajdoni viszonyok végleges rendezettségének hiányából adódott.

Módosult a vetésszerkezet. A gabonafélék területének évek óta tartó csökkenése megállt. A megfigyelt gabonafélék (köles, cirok, pohánka és rizs nélkül) vetésterülete 152,5 ezer hektár volt, ami az előző évinél csaknem 19 ezer hektárral (14 százalék) volt nagyobb. Ezáltal a szántónak több mint 52 százalékát foglalták el az 1993. évi 47-tel szemben. (Országosan a gabonafélék részesedése 62 százalékot tett ki.) Egyedül a búza vetésterülete csökkent, az 1994. évi 55,4 ezer hektár az 1993. évinél 6,4 százalékkal kevesebb volt. A legnagyobb területet kukoricával vetették be a gazdálkodók. A 65,7 ezer hektáros terület az 1993. évi 31 százalékkal (15,6 ezer hektárral) az 1986-1990-es évek átlagát pedig 22 százalékkal haladta meg.

A napraforgó-termesztés – annak ellenére, hogy az elmúlt években csökkent a vetésterülete – még mindig igen népszerű a megyében, a kukorica és a búza után a harmadik helyet foglalja el. 1994-ben 26,9 ezer hektáron került földbe a magja, ami az 1993. évinél mintegy 2500 hektárral kevesebb.

Cukorrépából soha nem tartozott a megye a nagy termelők közé, mert talajadottságai nem a legkedvezőbbek e kultúra számára. 1994-ben is mindössze két és fél ezer hektáron termesztették e növényt az előző évinél 16 százalékkal kisebb területen. (Ennél kevesebbet csak Zala és Veszprém megyében termesztettek.)

Fellendült a burgonya és a zöldségfélék termesztése, 1994-ben vetésterületük 52 százalékkal volt nagyobb, mint 1993-ban. (A burgonya 4,8 ezer, a zöldségfélék pedig 15,3 ezer hektárt foglaltak el.)

A legértékesebb szalastakarmány-növény, a lucerna területe évek óta csökken, 1994-ben is kevesebb lett 2,2 százalékkal, és már nem érte el a 21 ezer hektárt sem. (1986 és 1990 között átlagosan közel 28 ezer hektárról kaszálták a lucernát a megye gazdaságai.)

A fontosabb kultúrák mellett a szántóföld 9 százalékán egyéb növényféléseket – például gyógy- és fűszernövényeket és magvakat – termeltek a gazdaságok.

A megye gazdaságai 1994-ben több mint 87 ezer hektár – az előző évinél 4,4 százalékkal nagyobb – területről takarítottak be kalászos gabonát. A magtárakba került 351,6 ezer tonna gabona több mint kétszerese az előző évi termésnek, az 1986-1990. évek átlagos mennyiségétől azonban 18-19 százalékkal elmaradt. A kalászosok hektáronkénti hozama jóval meghaladta az 1993. évi alacsony termésátlagokat, de nem érte el a várakozások szerinti mennyiséget. A tavaszi esőzés után beköszöntött hosszan tartó meleg nem kedvezett a gabonáknak.

A legfontosabb gabonafélénk, a búza betakarított összes termése 255,3 ezer tonna, amely mintegy 72 százaléka az 1986-1990. évek átlagos mennyiségének. A hektáronkénti hozam 4592 kilogramm volt, megközelítően azonos az országos (4610 kilogramm) átlaggal. Nagy problémát jelent azonban a termelőknek, hogy több helyen a búza minősége nem felel meg az előírásoknak, kisebb az étkezési célra értékesíthető mennyiség aránya.

Rozsból 20 888 tonna termett, majdnem kétszerese az 1993. évinek, amely mind a vetésterület, mind a termésátlag nagyarányú (32, illetve 46 százalékos) növekedésének az eredménye.

Árpából a 15 százalékkal nagyobb területről 61 279 tonnát takarítottak be a gazdaságok, az előző évi 27 590 tonnával szemben. Őszi árpából 4010, tavaszi árpából pedig 3134 kilogrammos hektáronkénti hozamot értek el a megye gazdaságai. Évek óta egyre nagyobb területen termelnek a megyében tavaszi árpát. A kétféle árpa vetésterületi aránya az 1986-1990. években 71/29 volt, ez 1994-ben 51, illetve 49 százalékra módosult.

A megye állatállományának (az egyéni gazdálkodók adatai nélkül) csökkenése – a tyúkfélék kivételével – tovább folytatódott, de az országos átlagnál a szarvasmarha és a sertéslétszám fogyása kisebb arányú volt (6,6 illetve 1,2 százalékponttal), a juhoké viszont meghaladta azt (5,1 százalékponttal).

1994. december 31-én 39 ezer szarvasmarha volt a vállalatok, gazdasági társaságok és a szövetkezetek tulajdonában 3,9 százalékkal kevesebb mint az előző évben. A tehénállomány ugyanakkor 19,5 ezer volt, ami 1,2 százalékos elmaradást jelent.

Sertéseik számát a gazdaságok 10,3 ezer darabbal csökkentették, az állomány az év végén már csak 72,8 ezer volt. Az anyakocák számában bekövetkezett visszaesés arra enged következtetni, hogy a közeljövőben sem várható a sertéstartás fellendülése. 1993. év végén a kocák száma még 7 ezer volt, 1994-ben ugyanakkor már csak 5,6 ezret tartottak.

A juh és ezen belül az anyajuh állományban változatlanul az átlagosnál jóval nagyobb mértékű (47, illetve 57 százalékos) volt a visszaesés. A számbavétel időpontjában mindössze 9,7 ezer juhot jelentettek a gazdaságok, amelyből 5,5 ezer volt az anyaállatok száma.

Tyúkféléből az állomány egy év alatt több mint 160 ezerrel (44 százalékkal) gyarapodott, viszont a félév végén számlált állománytól mintegy 25 ezer darabbal maradt el. A tojók száma az év végén 186,3 ezer volt, ami az 1993. évinek csak 8 százaléka.

Sz. F.-né

DR. FAZEKAS BÉLA (1922–1994)

Pótolhatatlan veszteség érte a magyar statisztikát és agráréletet, 1994. november 2-án meghalt *dr. Fazekas Béla* címzetes egyetemi tanár, a közgazdaság-tudomány doktora, a Központi Statisztikai Hivatal nyugalmazott főosztályvezetője, az agrárgazdaságtan és az agrárstatisztika elhivatott művelője.

Fazekas Béla 1922. július 10-én, Tiszaföldváron született. Középiskoláit Szolnokon, egyetemi tanulmányait Györffy-kollégistaként a Műegyetem Közgazdaság-tudományi Karán végezte, ahol 1947-ben diplomát szerzett. A Nemzeti Parasztpárt fiatal munkatársaként szerepet vállalt a földreform előkészítésében és végrehajtásában, 1948-tól kezdve a Földművelésügyi Minisztériumban tevékenykedett. 1952-ben áthelyezték a Központi Statisztikai Hivatalba, ahol a Mezőgazdasági Főosztály vezetését 1985-ig, nyugdíjba vonulásáig látta el, 1955 és 1957 között elnökhelyettese is volt az intézménynek.

A Hivatalba olyan időpontban került, amikor a régi statisztikusok eltávolítása után új, többségében fiatal, tapasztalatlan gárdával kellett a mezőgazdasági statisztikát megújítani, a felmerülő igényekhez alakítani. A főosztály munkájában az igényes statisztika alapelveinek megvalósítására törekedett, és ez a kornak megfelelő nemzetközi színvonalon sikerült is. Sokirányú tevékenységéből különösen a mezőgazdasági nagyüzemek beszámolási rendszerének kialakítását, az eredmények mélyreható elemzését és az 1972-ben és 1981-ben végrehajtott általános mezőgazdasági összeírások keretében a mezőgazdasági kistermelés megfigyelését kell kiemelni. A háztáji és kiegészítő gazdaságok termelésének bemutatásával hozzájárult ahhoz, hogy ezt a gazdálkodási formát, jelentőségének megfelelően elismerjék, és a korabeli, politikai okokra visszavezethető gátló tényezőket felszámolják.

A KSH Mezőgazdasági főosztálya vezetése idején mintegy félezer kiadványt bocsátott ki, közel 100 000 oldal terjedelemben. Munkájában a fogalmak és módszerek precíz meghatározása mellett

különösen nagy súlyt fektetett az adatok, a mutatószámok pontosságára. A számok világát azonban mindig kiegészítette az adatok analízisével, a közgazdasági folyamatok vizsgálatával és az agrárpolitikai kérdések megvilágításával. Elképzelhetetlen volt számára a szakmai elmélyedés nélkül végzett munka. Ezt munkatársaitól is megkövetelte, és ösztönözte őket a tudományos igényű munkára. Mások munkáját soha nem kívánta kisajátítani, saját érdemként feltüntetni. Vezetői tevékenységét a magas színvonalra való törekvés mellett a jó emberismeret, a személyi problémák megismerésére és megoldására való igyekezet jellemezte. Környezetében közvetlen, őszinte baráti együttműködést alakított ki. Munkatársaitól elvárta az önálló álláspont kialakítását, a vitára való készséget. Soha sem akarta saját véleményét – tekintélyére hivatkozva – másokra ráerőszakolni.

Szakmai érdeklődése, tudományos munkássága rendkívül szerteágazó volt. Eredményeit a KSH több mint három évtized alatt kiadott mezőgazdasági kiadványai időtállóan jelzik. Szakmai publikációi élén két önálló kötetet kell említeni: „Mezőgazdaságunk a felszabadulás után” és „A mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom” című műveit. Több tankönyvet, egyetemi jegyzetet is írt. 1970-ben, majd utánnyomásban 1986-ban a „25 év” című tanulmánykötetben jelent meg az *Erdei Ferencsel* – akihez hosszantartó szoros barátság és munkakapcsolat fűzte – közösen írt „A magyar mezőgazdaság 25 éve” című műve. Számos cikke, tanulmánya jelent meg a szakfolyóiratok hasábjain, több ezek közül a *Statisztikai Szemlében*. A napilapok is közölték írásait. Egyetemi, tudományos üléseken tartott előadásai emlékeztetéseket.

Tudományos munkásságának elismerését az 1969-ben elnyert kandidátusi és az 1977-ben megvédett közgazdaság-tudomány doktora cím és a Magyar Tudományos Akadémia akadémiai díja is jelezte. Számos kormánykitüntetésben és társadalmi

elismerésben részesült. Legutóbb 1992-ben, a statisztikai szolgálat megalakulásának 125. évfordulóján a Fényes Elek Emlékéremmel ismerték el a statisztikai munka fejlesztésében elért eredményeit és tudományos életútját.

A *Statisztikai Szemlét* különösen érzékeny veszteség érte halálával. A szerkesztőbizottságnak 1956 és 1990 között megszakítás nélkül tagja volt. A folyóirat hasábjain megjelent számos tanulmánya mellett lektori észrevételeivel is segítette a lap színvonalának emelését.

Fazekas Béla november 21-i temetésén több száz gyászoló agrárközgazdász és statisztikus vett részt, a hazai tudományos élet képviselői mellett barátai, régi és későbbi kollégái rótták le kegyeletüket. A Központi Statisztikai Hivatal nevében *dr. Vukovich György*, a Hivatal elnöke vett végső búcsút az elhunytól. Megemlékezett a statisztikai munkában elért eredményeiről, a Hivatal megbízható vezető munkatársáról, akire nemcsak aktív korában, hanem nyugdíjazása után is számított a KSH vezetése. *Dr. Romány Pál*, nyugalmazott földművelésügyi miniszter „az agrárélet mindentudóját” búcsúztatta az egykori Györffy István Kollégium tagjai és a tudományos élet képviselői nevében. Méltatásában kiemelte, hogy „a kutatás, az írás erős belső program volt nála”, a tudományos munka elsősorban hivatása, életcélja volt, nem pedig karrierje építésének eszköze.

Fazekas Béla munkássága révén a legújabbkori magyar agrártörténelmi kutatásnak kiemelkedő résztvevője volt.

O. I.

DR. FAZEKAS BÉLA
FONTOSABB MUNKÁI

A Földművelésügyi Minisztérium statisztikai munkája. *Statisztikai Szemle*. 1953. évi 6. sz. 467-472. old.

A mezőgazdasági statisztikai mutatók egységesítése. *Statisztikai Szemle*. 1962. évi 4. sz. 419-421. old.

Mezőgazdasági statisztika. Jegyzet. Közgazdasági és Jogi Kiadó. Budapest. 1963. 169 old.

Mezőgazdaságunk helyzetének elemzése a mezőgazdasági statisztika alapján. Kossuth Kiadó. Budapest. 1965. 35 old.

Mezőgazdasági statisztika a közgazdasági technikumok számára. Szerk. *Fazekas Béla*. Tankönyvkiadó. Budapest. 1963.

Mezőgazdasági statisztikai feladatgyűjtemény közgazdasági technikumok számára. Tankönyvkiadó. Budapest. 1964. 151 old.

A magyar mezőgazdaság fejlődéséről (1938-1964). *Statisztikai Szemle*. 1965. évi 8-9. sz. 808-831. old.

Növénytermelésünk és állattenyésztésünk fejlődése (1938-1964). *Statisztikai Szemle*. 1965. évi 11. sz. 1059-1084. old.

Mezőgazdaságunk a felszabadulás után. Mezőgazdasági Kiadó. Budapest. 1967. 392 old.

A mezőgazdasági üzemek fejlődése (1949-1964). *Statisztikai Szemle*. 1966. évi 1. sz. 3-28. old.

A mezőgazdasági és élelmiszeripari termelés növekedési üteme. (Készült 1968-ban a „Mezőgazdaság és élelmiszeripar fejlesztésével foglalkozó távlati tervezési bizottság” számára. Társszerző *Nagy Gyula*. Hivatalos kiadvány.) 90 old.

Mezőgazdaságunk helyzetének elemzése a mezőgazdasági statisztika alapján. MSZMP Pártfőiskolája Agrárpolitikai Tanszéke. Sokszorosítva.

A mezőgazdaság és az élelmiszeripar fejlődése és népgazdasági szerepe. (Megjelent „A magyar mezőgazdaság képekben” (Mezőgazdasági Kiadó. Budapest. 1970.) című kötet bevezető tanulmányaként).

Mezőgazdaságunk fejlődésének főbb vonásai. *Statisztikai Szemle*. 1970. évi 4. sz. 417-427. old.

Az élelmiszer-termelés népgazdasági jelentősége. Megjelent „Az élelmiszer-gazdaság fejlődése” című kötetben. Szerk. *dr. Madas András*. Kossuth Kiadó. Budapest. 1971.

Általános mezőgazdasági összeírás 1972-ben. (Szerzőtárs *Oros Iván*). *Statisztikai Szemle*. 1972. évi 2. sz. 131-148. old.

Új vonások az általános mezőgazdasági összeírás adatfelvételi módszereiben. *Statisztikai Szemle*. 1972. évi 5. sz. 525-533. old.

A mezőgazdaság fejlődése 1945-től napjainkig. *Statisztikai Szemle*. 1975. évi 4. sz. 414-430. old.

A mezőgazdasági termelészövetkezeti mozgalom. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 1976. 336 old.

Agrárpolitikánk néhány kérdése (1956-1986). Gazdaságkutató Intézet. Budapest. 1988. 62 old.

Ötvenéves a földreform. *Statisztikai Szemle*. 1995. évi 3. sz. 197-215. old.

AZ MTA STATISZTIKAI BIZOTTSÁGÁNAK 1994. DECEMBER 6-I ÜLÉSE

A Bizottság ülésének két napirendi pontja volt: a diszkrét és folytonos változók együttes elemzésére használható modellekről szóló előadás és a Tudományos Albizottság eddigi tevékenységének áttekintése. Az ülésen *dr. Vukovich György*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke és *dr. Hoóz István*, a Janus Pannonius Tudományegyetem

tanszékvezető egyetemi tanára elnököltek. Az első napirendi pont előadója *Rudas Tamás*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem adjunktusa, a második pedig – *Szilágyi Györgynek*, a KSH főosztályvezető-helyettesének betegség miatti távollétében – *Vita László*, a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára és *Csahók*

elismerésben részesült. Legutóbb 1992-ben, a statisztikai szolgálat megalakulásának 125. évfordulóján a Fényes Elek Emlékéremmel ismerték el a statisztikai munka fejlesztésében elért eredményeit és tudományos életútját.

A *Statisztikai Szemlét* különösen érzékeny veszteség érte halálával. A szerkesztőbizottságnak 1956 és 1990 között megszakítás nélkül tagja volt. A folyóirat hasábjain megjelent számos tanulmánya mellett lektori észrevételeivel is segítette a lap színvonalának emelését.

Fazekas Béla november 21-i temetésén több száz gyászoló agrárközgazdász és statisztikus vett részt, a hazai tudományos élet képviselői mellett barátai, régi és későbbi kollégái rótták le kegyeletüket. A Központi Statisztikai Hivatal nevében *dr. Vukovich György*, a Hivatal elnöke vett végső búcsút az elhunytól. Megemlékezett a statisztikai munkában elért eredményeiről, a Hivatal megbízható vezető munkatársáról, akire nemcsak aktív korában, hanem nyugdíjazása után is számított a KSH vezetése. *Dr. Romány Pál*, nyugalmazott földművelésügyi miniszter „az agrárélet mindentudóját” búcsúztatta az egykori Györffy István Kollégium tagjai és a tudományos élet képviselői nevében. Méltatásában kiemelte, hogy „a kutatás, az írás erős belső program volt nála”, a tudományos munka elsősorban hivatása, életcélja volt, nem pedig karrierje építésének eszköze.

Fazekas Béla munkássága révén a legújabbkori magyar agrártörténelmi kutatásnak kiemelkedő résztvevője volt.

O. I.

DR. FAZEKAS BÉLA
FONTOSABB MUNKÁI

A Földművelésügyi Minisztérium statisztikai munkája. *Statisztikai Szemle*. 1953. évi 6. sz. 467-472. old.

A mezőgazdasági statisztikai mutatók egységesítése. *Statisztikai Szemle*. 1962. évi 4. sz. 419-421. old.

Mezőgazdasági statisztika. Jegyzet. Közgazdasági és Jogi Kiadó. Budapest. 1963. 169 old.

Mezőgazdaságunk helyzetének elemzése a mezőgazdasági statisztika alapján. Kossuth Kiadó. Budapest. 1965. 35 old.

Mezőgazdasági statisztika a közgazdasági technikumok számára. Szerk. *Fazekas Béla*. Tankönyvkiadó. Budapest. 1963.

Mezőgazdasági statisztikai feladatgyűjtemény közgazdasági technikumok számára. Tankönyvkiadó. Budapest. 1964. 151 old.

A magyar mezőgazdaság fejlődéséről (1938-1964). *Statisztikai Szemle*. 1965. évi 8-9. sz. 808-831. old.

Növénytermelésünk és állattenyésztésünk fejlődése (1938-1964). *Statisztikai Szemle*. 1965. évi 11. sz. 1059-1084. old.

Mezőgazdaságunk a felszabadulás után. Mezőgazdasági Kiadó. Budapest. 1967. 392 old.

A mezőgazdasági üzemek fejlődése (1949-1964). *Statisztikai Szemle*. 1966. évi 1. sz. 3-28. old.

A mezőgazdasági és élelmiszeripari termelés növekedési üteme. (Készült 1968-ban a „Mezőgazdaság és élelmiszeripar fejlesztésével foglalkozó távlati tervezési bizottság” számára. Társszerző *Nagy Gyula*. Hivatalos kiadvány.) 90 old.

Mezőgazdaságunk helyzetének elemzése a mezőgazdasági statisztika alapján. MSZMP Pártfőiskolája Agrárpolitikai Tanszéke. Sokszorosítva.

A mezőgazdaság és az élelmiszeripar fejlődése és népgazdasági szerepe. (Megjelent „A magyar mezőgazdaság képekben” (Mezőgazdasági Kiadó. Budapest. 1970.) című kötet bevezető tanulmányaként).

Mezőgazdaságunk fejlődésének főbb vonásai. *Statisztikai Szemle*. 1970. évi 4. sz. 417-427. old.

Az élelmiszer-termelés népgazdasági jelentősége. Megjelent „Az élelmiszer-gazdaság fejlődése” című kötetben. Szerk. *dr. Madas András*. Kossuth Kiadó. Budapest. 1971.

Általános mezőgazdasági összeírás 1972-ben. (Szerzőtárs *Oros Iván*). *Statisztikai Szemle*. 1972. évi 2. sz. 131-148. old.

Új vonások az általános mezőgazdasági összeírás adatfelvételi módszereiben. *Statisztikai Szemle*. 1972. évi 5. sz. 525-533. old.

A mezőgazdaság fejlődése 1945-től napjainkig. *Statisztikai Szemle*. 1975. évi 4. sz. 414-430. old.

A mezőgazdasági termelészövetkezeti mozgalom. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 1976. 336 old.

Agrárpolitikánk néhány kérdése (1956-1986). Gazdaságkutató Intézet. Budapest. 1988. 62 old.

Ötvenéves a földreform. *Statisztikai Szemle*. 1995. évi 3. sz. 197-215. old.

AZ MTA STATISZTIKAI BIZOTTSÁGÁNAK 1994. DECEMBER 6-I ÜLÉSE

A Bizottság ülésének két napirendi pontja volt: a diszkrét és folytonos változók együttes elemzésére használható modellekről szóló előadás és a Tudományos Albizottság eddigi tevékenységének áttekintése. Az ülésen *dr. Vukovich György*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke és *dr. Hoóz István*, a Janus Pannonius Tudományegyetem

tanszékvezető egyetemi tanára elnököltek. Az első napirendi pont előadója *Rudas Tamás*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem adjunktusa, a második pedig – *Szilágyi Györgynek*, a KSH főosztályvezető-helyettesének betegség miatti távollétében – *Vita László*, a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára és *Csahók*

István, a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat igazgatója voltak.

Az első napirendi pont előadója, *Rudas Tamás* előadásában abból indult ki, hogy a statisztika közismert többváltozós elemzési módszerei vagy kizárólag folytonos változókra vonatkozó megfigyelések elemzésére, vagy a folytonos és kategorikus változókat meghatározott „szereposztásban” tartalmazó modellek bizonyos paramétereinek becslésére használhatók. Márpedig ez sok esetben túlzottan megkötötte az elemzést végző kutató kezét. Ezért nagy gyakorlati jelentőségük van az olyan általánosabb módszereknek, melyek képesek a kategorikus és folytonos változók bármilyen és egymáshoz bárhogyan kapcsolódó együttesének elemzésére. Az előadó szerint e célnak jól megfelelnek az ún. vegyes grafikus interakciós modellek. E modellek elnevezése arra utal, hogy az egyszerre elemzett változók egymás közötti kapcsolatait grafikusán, egy olyan gráffal reprezentálják, melynek alapján könnyen azonosíthatók és felsorolhatók a változók közötti feltételes függetlenségek és a vizsgált változóknak e feltételes függetlenségeket produkáló együttes eloszlása is. Ennek eszköze az ún. feltételesen normális – vagy más néven – CG-eloszlás. (A feltételes függetlenség, illetve a feltételesen normális eloszlás kissé leegyszerűsítve azt jelenti, hogy két folytonos változó egy vagy több kategorikus változó rögzített értéke mellett független egymástól, illetve két vagy több folytonos változó együttes eloszlása normális a kategorikus változók tetszőlegesen rögzített „érték”-kombinációja mellett.) Az effajta modellezés három lépésből áll: egy alkalmasnak tűnő modell választásából, az e modellnek megfelelő CG-eloszlás paramétereinek becsléséből és végül a modell „jóságának”, azaz a valóság leírására való alkalmasságának vizsgálatából. *Rudas Tamás* az előadást a bemutatott módszer egy konkrét alkalmazásának rövid ismertetésével zárta.

Az előadást követő hozzászólások többsége (*Éltető Ödön*, a KSH főosztályvezető-helyettese, *Hunyadi László*, a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem docense és *Vita László*) a vegyes grafikus interakciós modellek más módszerekkel (például többegyenletes ökonometriai modellek, okozati modellek, LISREL-modellek) való rokonosságára, illetve az adott módszer más módszerekkel való kapcsolatára utalt. Elhangzott ezenkívül az ismertett modellváltozat általánosíthatóságára irányuló néhány kérdés is (*Marton Ádám*, a KSH osztályvezetője és *Michaletzky György*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanszékvezető docense). A hozzászólások és a kérdések megválaszolása után *Hoóz István* alelnök zárta le az első napirendi pon-

tot. Megállapította, hogy az előadás hasznos és gondolatébresztő volt, a módszert pedig érdemes széles körben kipróbálni.

A második napirend bevezetéseként *Vita László* elmondta, hogy a Tudományos Albizottság a Statisztikai Bizottság 1994. évi első ülésén alakult azazal a céllal, hogy értékelje a statisztikai tudomány mai helyzetét, illetve vázolja fel annak jövőbeni szerepét. Az Albizottság e feladatokat a statisztikai tudomány körének lehető legszélesebb értelmezésére támaszkodva és az interdiszciplinaritás szellemében kívánja megvalósítani. Ehhez elsőként az 1975-től napjainkig terjedő időszakban megjelent statisztikai tárgyú tudományos publikációknak, az adott időszak alatti statisztikai vonatkozású tudományos minősítéseknek és az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) pályázatainak feltérképezését, valamint a közelmúlttal való összehasonlítását tartja szükségesnek. Az Albizottság emellett fontosnak tartja, hogy a statisztika mielőbb olyan diszciplína rangjára emelkedjék, amely lehetővé teszi a kifejezetten statisztikai akadémiai tudományos minősítések megszerzését.

Az Albizottságnak a statisztikai publikációk és minősítések áttekintésére irányuló első lépéseiről és az eddig végzett munka eredményeiről *Csahók István* tájékoztatta a résztvevőket. Rámutatott arra, hogy ezek még csak első, nyers eredmények, melyeket az Albizottság még nem tárgyalt meg. Erre azonban hamarosan sor kerül, s ezután az eredmények írásos formában is a Statisztikai Bizottság elé kerülnek. Az Albizottság számos hasznos javaslatot kapott a Bizottság tagjaitól a munka folytatásához. Így mindenekelőtt a statisztikai tudomány definícióját illetően (*Hunyadi László*, *Marton Ádám*) és a statisztikai tárgyú publikációk listájának összeállítását tekintetében (*Kovacsics Józsefné*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi tanára, *Nyitrai Ferencné*, a KSH ny. elnöke, *Vértes András*, a GKI Gazdaságkutató Rt. elnök-vezérigazgatója). Ezt követően a tudományos minősítés jövőben kívánatos módjáról alakult ki vita. Többen is (*Besenyei Lajos* egyetemi tanár, a Miskolci Egyetem Gazdaság-tudományi Karának dékánja, *Hoóz István*, *Kovacsics Józsefné*, *Marton Ádám*, *Rudas Tamás*, *Vita László*) rámutattak arra, hogy az akadémiai tudományos minősítés az egyetemi szintű statisztikai oktatás egyfajta betetőzése, s ezért az egyetemi oktatás nem függetleníthető a tudományos minősítés jelenétől és jövőjétől. Ezért a Statisztikai Bizottságnak mind a graduális és posztgraduális képzés, mind az akadémiai tudományos minősítés esetében szorgalmaznia kell a statisztikának mint önálló

diszciplínának a megjelenését. Ellenkező esetben ugyanis ellehetetlenül a tudományos utánpótlás. A bizottság ezért arra kéri a Tudományos Albizottságot, hogy készítsen olyan előterjesztést, amelyben a Statisztikai Bizottság elnöke azt indítványozza az MTA IX. osztálya elnökének, hogy a statisztika szerepeljen azon tudományágak között,

amelyekben önálló akadémiai tudományos minősítés szerzhető. (Az előterjesztés tartalma azonban gondos egyeztetést igényel az MTA legutóbbi Rendes Közgyűlésén elfogadott Doktori Szabályzattal is.)

Vita László

SZEMÉLYI HÍREK

Elnöki dicséret. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *Kovács Tibort*, a KSH Budapesti és Pest megyei Igazgatósága főigazgatóját és *dr. Radics Istvánt*, a KSH Veszprém megyei Igazgatósága igazgatóját a „Gazdaság – társadalom – területiség” címmel rendezett konferencia előkészítésében és lebonyolításában végzett kiemelkedő munkájukért, valamint *Varga Gézát*, a KSH Győr-Moson-Sopron megyei Igazgatósága osztályvezetőjét, az Egységes Lakossági Adatfelvételi Rendszerek (ELAR) hálózati átszervezésében és más munkákban végzett kiemelkedő teljesítményéért *elnöki dicséretben* részesítette.

Felmentések–megbízások. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke 1995. január 1-jei hatállyal *dr. Pukli Pétertől* a Gazdasági Ágazatok főosztálya vezetésére kapott megbízását a főosztály megszűnése miatt visszavonta, és egyidejűleg megbízta az újonnan alakult Szolgáltatásstatisztikai főosztály vezetésével; *Kotulics Tamást* megbízta az új Iparstatisztikai főosztály vezetésével; *Imre Jánostól* a Költség-

vetési és Gazdálkodási főosztály vezetésére kapott megbízását a főosztály megszűnése miatt visszavonta, és egyidejűleg megbízta az új Műszaki és Ellátási főosztály vezetésével; *Miskolcziné Bányai Katalint* megbízta az új Pénzügyi főosztály vezetésével; *Mészáros Árpádtól* a Népszámlálás vezetésére adott megbízását visszavonta, és egyidejűleg megbízta a KSH Népszámlálási főosztálya vezetésével;

dr. Lendvai János, a KSH elnökhelyettese 1995. január 1-jei hatállyal megbízta *dr. Probáld Ákost* a Szolgáltatásstatisztikai főosztály főosztályvezető-helyettesi feladatainak végzésével;

Helt Ferenc, a KSH elnökhelyettese 1995. január 1-jei hatállyal megbízta *dr. Dobák Dezsőt* a Pénzügyi főosztály főosztályvezető-helyettesi feladatainak ellátásával;

dr. Klinger András, a KSH elnökhelyettese 1995. január 1-jei hatállyal megbízta *dr. Csernák Józsefnét* a Népesedés- és Egészségügyi Statisztikai főosztály főosztályvezető-helyettesi feladatainak ellátásával.

SZERVEZETI HÍREK – KÖZLEMÉNYEK

A KSH Szervezeti és Működési Szabályzatáról (a továbbiakban: SZMSZ) szóló 2/1994. (SK 6) KSH utasítás mellékletének III. fejezetébe foglalt szervezeti felépítés az alábbiak szerint módosul:

a) a C. pont alatti felsorolásnál megszűnik a Gazdasági Ágazatok főosztálya és feladatkörében megalakul az

Iparstatisztikai főosztály, amelynek szervezeti felépítése:

- Ipari Árstatisztikai osztály,
- Iparstatisztikai Adatgyűjtési és Elemzési osztály,
- Külkereskedelmi Árstatisztikai osztály,
- Iparstatisztikai Módszertani osztály,

valamint a

Szolgáltatásstatisztikai főosztály, amelynek szervezeti felépítése:

- Belkereskedelmi Statisztikai osztály,
- Külkereskedelmi Statisztikai osztály,
- Közlekedésszatisztikai osztály.

b) a D. pont alatti felsorolásnál megszűnik a Költségvetési és Gazdálkodási főosztály, és feladatkörében megalakul a

Pénzügyi főosztály, szervezeti felépítése:

- Pénzügyi osztály,
- Számviteli osztály,
- Kalkulációs és Elemző osztály,

valamint a

Műszaki és Ellátási főosztály, amelynek szervezeti felépítése:

- Műszaki és Fenntartási osztály,
- Szolgáltatási osztály,
- Bér- és Munkaügyi osztály,
- Szociális, jóléti és sport feladatok,
- Nyomdai osztály,
- Energetikus, tűzvédelmi előadó, munkavédelmi vezető,
- Védelemszervezési feladatok

és önálló szervezeti egységként a

- Költségvetési osztály.

MST-tisztújítás. A Magyar Statisztikai Társaság (MST) 1994. december 9-én tartotta tisztújító közgyűlését. Az MST Elnökségének beszámolóját *dr. Kupcsik József*, a Társaság elnöke tartotta, a Számvizsgáló Bizottság jelentését *dr. Káposzta Sándor*, a Számvizsgáló Bizottság megbízott elnöke ismertette, *dr. Vukovich György*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke a statisztika időszerű kérdéseiről tájékoztatta a résztvevőket, *dr. Vavró István*, a Társaság alelnöke pedig a Társaság új alapszabályának tervezetét vázolta.

A közgyűlésen sor került a Társaság által alapított Keleti Károly Emlékérem átadására. Az ez évi kitüntetettek: *dr. Árvay János*, a KSH ny. főosztályvezető-helyettese; *Kovács Tibor*, a KSH Budapesti és Pest megyei Igazgatóság főigazgatója és *Nyitrai Ferencné dr.*, a KSH ny. elnöke.

A közgyűlés 19-tagú Választmányt választott, melynek tagjai: *dr. Andorka Rudolf*, *dr. Balogh Miklós*, *Éltető Ödön*, *dr. Faragó Tamás*, *dr. Hajnal Béla*, *dr. Harcsa István*, *dr. Józán Péter*, *Kovács Tibor*, *dr. Kupcsik József*, *Laczka Sándorné*, *dr. Lendvai János*, *dr. Marton Ádám*, *dr. Militényi Károly*, *Németh Ferenc*, *dr. Novák Zoltán*, *dr. Rácz Albert*, *dr. Szilágyi György*, *dr. Vavró István*, *dr. Vértés András*. A Választmány tagjai közül a közgyűlés újraválasztotta az MST Elnökségét: *dr. Kupcsik József* elnököt, *dr. Szilágyi György* és *dr. Vavró István* alelnököket, *dr. Marton Ádám* főtitkárt.

A Számvizsgáló Bizottság elnöke *Schindele Miklós*, tagjai pedig *dr. Káposzta Sándor* és *dr. Németh Pál* lettek.

Dr. Máté János (1931-1994). Életének 63. évében, 1994. november 7-én elhunyt *dr. Máté János*, a KSH Tolna megyei Igazgatóságának ny. igazgatója. A statisztikus 1954 óta a KSH Tolna megyei Igazgatósága munkatársa, 1956-tól 1993-ig,

nyugdíjazásáig igazgatója volt. 1991-ben Fényes Elek Emlékéremmel tüntették ki.

Agrártörténeti-faluszociológiai konferenciát szervezett 1994. november 28-29-én „Rendszerváltás és következményei falun” címmel az MTA Agrártörténeti és Faluszociológiai Bizottsága, a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem Szociológiai Tanszéke, valamint a Magyar Szociológiai Társaság Faluszociológiai Szakosztálya.

A plenáris ülésen *Andorka Rudolf*: Társadalmi változások a 90-es években a magyar falvakban és *Cseh-Szombathy László*: Falusi családok működésének változása című előadások hangzottak el. A szekcióülések témái rendre: Átalakuló mezőgazdaság, Társadalmi problémák falun, Vidékfejlesztés voltak.

II. Nemzetközi Statisztikai Adatvédelmi Szemináriumot rendezett az Európai Unió Statisztikai Hivatala (EUROSTAT) és Luxemburg Nemzeti Statisztikai Hivatala (National Statistical Institute of Luxembourg - STATEC) 1994. november 28. és 30. között Luxembourgban.

Az ülésen az utóbbi két évben e területen végzett munkát tekintették át a részt vevő szakemberek, három fő szempont alapján: törvénykezési és igazgatási, matematikai és számítástechnikai, valamint szervezési problémák.

A magyar statisztikai hivatalt *Kollár Zoltánné* főosztályvezető-helyettes képviselte.

Az Európa Tanács adatvédelmi munkacsoportjához tartozó statisztikai szekció 1994. december 6. és 8. között tartotta hatodik ülését Strasbourgban. A szekcióülésen az Európa Tanács adatvédelmi ajánlástervezetét vitatták meg a résztvevők.

A magyar statisztikai hivatalt *Kertészné Gérecz Eszter* főosztályvezető és *dr. Bánszegi Katalin* főosztályvezető-helyettes képviselték.

A Magyar Szociológiai Társaság 1994. december 14-én rendezte az évi közgyűlését. A program keretében *Szelényi Iván* szociológus az általa vezetett elítvizsgálatok eredményeiről, *Andorka Rudolf*, a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem rektora pedig a szociológiában uralkodó jelenlegi főbb szellemi irányzatokról tartott beszámolót.

Kiosztották az év legjobb publikációinak járó díjakat is. A Faluszociológiai szakosztály szavazata alapján a „Paraszti gazdálkodók, mezőgazdasági vállalkozók” (KSH Társadalomstatisztikai füzetek. 3.) „Életmód-életkörülmények a 90-es években. I.”

(KSH Társadalomstatistikai Füzetek 4.) című kiadványok részesültek e kitüntető elismerésben.

Az önálló magyar hivatalos statisztikai szolgálat kronológiája első kötete az 1867-1948-ig terjedő időszakot öleli át, és az önálló magyar hivatalos statisztikai szolgálat keretein belül a Statisztikai Hivatal, az Országos Statisztikai Tanács, a Fővárosi Statisztikai Hivatal, valamint a Magyar Statisztikai Társaság létrejöttének, tevékenységének legfontosabb eseményeit mutatja be időrendi sorrendben a kezdetektől napjainkig, évenkénti tagolásban. (Minden egyes tételnél szerepel a forrás(ok) pontos megnevezése is, amellet, hogy a főbb forrásokat külön is felsorolják a szerzők.)

A kronológia összeállításának elsődleges célja az volt, hogy az eredmények rövid, szakszerű összefoglalásával és időrendbe állításával, a lehetőségek adta kereteken belül, jól áttekinthető anyag kerüljön a statisztika gyakorlati művelői és kutatói kezébe.

A hivatalos statisztika történetében való eligazodást tárgy- és névmutató segíti.

(Dr. Csahók István - Dr. Gyulay Ferenc: Az önálló magyar hivatalos statisztikai szolgálat kronológiája. I. kötet. (1867-1948). KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. Budapest. 1994. 239 old. + 23 old.)

Megjelent a Demográfia 1994. évi 3-4. száma. A Tanulmányok rovat a Család a mai magyar társadalomban című konferencián elhangzott előadásokat közli. (A konferencia programját lásd a *Statisztikai Szemle*. 1995. évi 2. sz. 176-177. old.)

A Figyelő rovat az A review of historical demography (Historisch-Demographische Mitteilungen) című angol-német nyelvű kiadványsorozatot ismerteti.

A számot a szokásos szakirodalmi tájékoztató zárja.

Az 1990. évi népszámlálás egyes adatait utólag két külön kötetben is közreadta a Központi Statisztikai Hivatal. A Budapest XX. (Pestszenterzsébet) és XXIII. kerületi (Soroksár) adatokat az 1994. december 11-i közigazgatási beosztás szerint tartalmazzák a kiadványok. Az adatok eredetileg a népszámlálás kiadványsorozatban együtt mint Budapest XX. kerülete jelentek meg a felvétel ezen időpontja-

kor fennálló közigazgatási beosztás szerint. Az 1994. évi XLIII. törvény a XX. és XXIII. kerület közigazgatási területét Pestszenterzsébet városnak és Soroksár községnek a Budapest fővárossal 1950. január 1-jei egyesítésekör érvényes közigazgatási területével egyezően állapította meg.

A két új kerület között kijelölt határvonal az 1990. évi népszámlálás legkisebb területi egységei, a számlálókörzetek határaival csaknem megegyezik. Az egykori XX. kerület népszámlálási adatainak szétválasztása számlálókörzetek szerint történt. A később megjelenő adatok ezért az e füzetekben közöltétől némileg eltérhetnek.

(1990. évi népszámlálás. Budapest XX. kerület (Pestszenterzsébet), valamint Budapest XXIII. kerület (Soroksár) adatai. (Az 1994. december 11-i közigazgatási beosztás szerint). Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1994. 66. old.)

A Nonprofit szervezetek Magyarországon, 1992 című kiadvány a nonprofit szektor különböző metszeteiről párhuzamosan közöl adatokat. Az összeállításban egyaránt megjelennek a potenciális adatszolgáltatók mintegy 40 százalékától származó tényleges információk, valamint az ezekre alapozott, a szektor egészének jellemzését szolgáló becslések.

A nonprofit szervezetek egyre szélesedő körének leírását módszertani bevezetés előzi meg; és táblaanyag, valamint a statisztikai jelentés adatszolgáltató lapja egészíti ki a kötetet.

(Nonprofit szervezetek Magyarországon, 1992. Társadalomstatistikai Közlemények. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1994. 53 old.)

A Történeti demográfiai füzetek 13. most megjelent kötete a következő tanulmányokat tartalmazza: *Kápolnai Iván*: In memoriam Horváth Róbert; *Gurgyik László*: Adalékok a szlovákiai magyarság asszimilációs folyamatainak vizsgálatához, 1950-1991; *Őry Péter*: Pest megyei járások lélekösszeírása, 1770-1780; *Vécsei Károly*: Vándorlás, nemzetiségi és demográfiai struktúrák Erdélyben; *Dányi Dezső*: Magyarország termékenységének csökkenése, 1910-1930. Néhány területi foglalkozási jellemző.

(Történeti demográfiai füzetek 13. KSH Népeségutómányi Kutató Intézet. Budapest. 1994/1. 202 old.)

KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM*

GAZDASÁGSTATISZTIKA

BECHTOLD, S. – BLANKE, K.

AZ EURÓPAI HÁZTARTÁSI PANEL PRÓBAFELVÉTELÉRŐL

(Piloterhebung zum Europäischen Haushaltspanel.) –
Wirtschaft und Statistik. 1994. 8. sz. 617-621. p.

Az EUROSTAT (az Európai Unió Statisztikai Hivatala) olyan háztartási panel kialakítását kezdeményezte, amely alapján az Európai Unió tagországaiban élők élet- és munkakörülményeit lehet vizsgálni longitudinális felvételek segítségével. Az EUROSTAT irányításával minden tagországban végeztek kísérleti felvételt, összesen 1700 háztartásról. Ez a tanulmány a német tapasztalatokról ad számot.

Hat tartomány statisztikai hivatala 866 véletlenszerűen kiválasztott háztartást kívánt megnyerni a felvételben való részvételre. A kikérdezés első szakaszára 1993 januárjában és februárjában került sor. A sikeres kikérdezések aránya 28 százalék volt, összesen 241 háztartásnál tudtak eredményes felvételt készíteni. Ez az arány a tagországok átlagosan 58 százalékos eredményéhez viszonyítva nagyon alacsony volt. (A legsikeresebb Görögország volt 88 százalékos eredménnyel.)

Az egyes országokban tapasztalt jelentős különbségeknek több magyarázata is van. Országonként eltérő volt a lakosság részvételi hajlandósága, és más-más mértékben tudatosították a lakosságban az adatszolgáltatás önkéntességét. Németországban külön problémát jelentett, hogy minden megkérdeztől írásbeli hozzájárulást kértek ahhoz, hogy anonimizált egyedi adataikat átadhassák az EUROSTAT-nak.

Bár minden tagország egyetértett a próbafelvétel szükségességével, csak hat országban hajtotta végre a felvételt az adott ország statisztikai hivatala, a többi hat ország e feladat elvégzését magánintézetekre bízta. Érdekes, hogy a legjobb és a legrosszabb részvételi eredmények a statisztikai hivatalok munkájában fordultak elő, a magánintézetek közepes részvételi arányt értek el.

Az Európai Unió tagországainak mindegyikében azonos ez a nagyméretű és komplex adatgyűjtési program. A próbafelvétel első fázisában három különböző kérdőívet használtak:

1. egy háztartási regisztert a háztartás összetételéről;
2. egy háztartási kérdőívet a háztartás lakáskörülményeiről és gazdasági helyzetéről, valamint a tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságáról;
3. egy személyi kérdőívet a háztartás mindazon tagjairól, akik a kikérdezés időpontjában 16 évesek vagy ennél idősebbek voltak; e kérdőív az érintettek jelenlegi életkörülményeire, kereső életpályájára, az 1992. évi jövedelmi helyzetére és az egészségi állapotára vonatkozóan tartalmazott kérdéseket.

A kikérdezés végén a panelben részt vevő minden háztartástól megkérdezték, hogy hajlandók lennének-e a felmérés második fázisában ugyanilyen adatokat szolgáltatni. Erre a kérdésre a háztartások 94 százaléka pozitívan válaszolt, 3 százalékuk bizonytalan volt, s csak 3 százalékuk utasította el egyértelműen az együttműködést.

A második kikérdezés során többféle kérdésre kerestek választ. Ellenőrizni kívánták az első kikérdezés átdolgozott kérdőívének használhatóságát. Ki akarták próbálni az ismételt kikérdezés terepmunkájának szervezését és a különböző fázisokból

* A *Külföldi Statisztikai Irodalom* egyes fejezetein belül az anyag általában könyv- és folyóiratcikk-ismertetésekre tagolódik. (Ezeket * választja el egymástól.) Az ismertetések szerzők, illetve ahol szerző nincs, a címek betűrendjében következnek egymás után.

A „Bibliográfiát” a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár- és Dokumentációs Szolgálat állítja össze. A könyveket az MSZ 3423/2-84, az időszaki kiadványokat az MSZ 3424/2-82 szabványok szerinti feldolgozásban közöljük.

származó adatok összehangolását. Ettől a felvételtől várták az első információkat a panelháztartások ismételt részvételi hajlandóságáról.

Az első fázis tapasztalatai alapján minden tagországból számos javaslat érkezett a kérdőívek tökéletesítésére. E javaslatok alapján az első fázisban használt kérdőívet alapvetően átdolgozták. Német részről sajnálkozással vették tudomásul, hogy néhány olyan kiegészítést nem fogadtak el, amelyeket a panel központi témája, a lakosság élet- és munkakörülményeinek elemzése szempontjából lényegesnek tartottak volna. Megvizsgálják annak a lehetőségét, hogy e kérdéseket a kikérdezés különböző fázisaiban modulként építsék be a kérdőívbe, esetleg más témák rovására. További német elképzelések születtek a két háztartási kérdőív esetleges összevonására is. A személyi kérdőívet viszont célszerűnek látják részben keresők-nemkeresők, részben a kikérdezésben először részt vevők és ismételten részt vevők szerint kialakítani. A négyféle kérdőív használata részben papírmegtakarítást eredményezne, részben a kérdésvezetést egyszerűsítene. A kérdezőbiztosokat egy külön táblázat segítené egy-egy adott személy esetében használandó kérdőív kiválasztásában.

A megismételt kikérdezésre – a háztartások előzetes értesítése után – 1993 októbere és novembere során került sor. Lehetőség szerint mindenütt a korábbi kérdezőbiztosokat alkalmazták, így könnyebb volt felvenni újra a kapcsolatot. A terepmunka első hat hetében a háztartások 90 százalékánál el tudták végezni a kikérdezést. A többi háztartás túlnyomó többségénél a következő három hétben eredményes volt a kapcsolatfelvétel. Mindössze 17 háztartásnál nem sikerült az ismételt kikérdezés. A kérdezőbiztosok azt az utasítást kapták, hogy a háztartási regisztert és a háztartási kérdőívet a háztartásfővel személyes kikérdezés során töltsék ki. A személyi kérdőívnel viszont ún. önkitöltésre is volt lehetőség, de más, erre illetékes személy is adhatott információt (proxy-információ).

A második felmérés érdekes módszertani kérdése volt, hogy sikerül-e a megghiúsulást olyan szinten tartani, hogy a kieső válaszok miatti torzítás ne gátolja az időbeli összehasonlításokat. Jóllehet a kísérleti felmérés nem tűzte célul reprezentatív adatok előállítását, az ismételt kikérdezés eredményességét érdeklődéssel várták. Az első felmérés 241 válaszoló háztartása közül a második fázisban 229 ismételten szerepelt. Néhány háztartás elutasította a további együttműködést, néhányan nem értek rá a felvétel időszakában, az elköltözötték közül pedig kettőt nem találtak meg. A korábbi háztartások mellett újak is kerültek a panelbe vagy úgy, hogy egy

korábbi háztartás ketté vált, vagy úgy, hogy az adott lakásba a régi mellé egy új háztartás költözött. A második felvétel során végül is 233 háztartástól sikerült adatokat gyűjteni. Tehát azokra a háztartásokra, melyeknek együttműködési készségét az első fázisban sikerült megnyerni, egy második adatgyűjtésnél is számítani lehetett. Az első fázis válaszolási aránya azonban arra utal, hogy az induló mintában szereplő háztartások „szóra bírása” nagyon kétes eredményű.

Általános tapasztalat, hogy a jövedelmekre vonatkozó kérdésekre a megkérdezettek érzékenyen reagálnak, és nagy a megtagadási arány. Ennél a kísérleti adatgyűjtésnél azonban meglepően pozitív volt a jövedelmekkel kapcsolatos válaszadási hajlandóság. A közreműködő háztartások keresői közül az első kikérdezésnél 76, a második kikérdezésnél 95 százalék adott jövedelmi adatot. A jó eredmény feltehetően annak is volt köszönhető, hogy a jövedelmek összegszerű megadását megtagadókat arra kérték, hogy sorolják be magukat előre megadott jövedelmi csoportokba. Ezzel a módszerrel a tételre vonatkozó válaszmegtágadás (item-non-response) nagymértékben csökkenthető volt. Mindezek mellett nem szabad elfelejteni, hogy a próbafelvételben részt vevők a lakosságnak már egy sajátosan elkülönülő csoportját alkották.

A próbafelvétel mintájának mérete miatt nem lehetett azt várni, hogy a különböző ismérvek (családi állapot, nemzetiség stb.) szerinti összetétel az országos helyzetet tükrözze. Az azonban meglepő, hogy az idősebb korosztály alulreprezentált egyéb felvételekkel összehasonlítva. Ez feltehetően a központi témának tulajdonítható: az idősebbek az élet- és munkakörülmények számbavételében nem érezték magukat érdekeltnek.

1994-re tervezték az egész Európai Unióra vonatkozó, mintegy 60 000 háztartásra kiterjedő felvételt. A felvétel koncepciója és kérdései a próbafelvétel második szakaszához képest nem sokat változtak. Az 1994-es felvételnél az átlagos válaszadási elvárás 65 százalék volt az egyes országok legalább 50 százalékos eredményessége mellett.

(Ism.: Nadas Magdolna)

HICKMANN, T.:

KELET ÉS NYUGAT EGYSÉGÉÉRT

(Wenn Ost und West zusammenwachsen sollen ...) – *Osteuropa Wirtschaft*. 1994. 2. sz. 115-127. p.

Az egységes Európa csak úgy jöhet létre, ha a nyugatiak intenzívebben segítik a reformfolyama-

származó adatok összehangolását. Ettől a felvételtől várták az első információkat a panelháztartások ismételt részvételi hajlandóságáról.

Az első fázis tapasztalatai alapján minden tagországból számos javaslat érkezett a kérdőívek tökéletesítésére. E javaslatok alapján az első fázisban használt kérdőívet alapvetően átdolgozták. Német részről sajnálkozással vették tudomásul, hogy néhány olyan kiegészítést nem fogadtak el, amelyeket a panel központi témája, a lakosság élet- és munkakörülményeinek elemzése szempontjából lényegesnek tartottak volna. Megvizsgálják annak a lehetőségét, hogy e kérdéseket a kikérdezés különböző fázisaiban modulként építsék be a kérdőívbe, esetleg más témák rovására. További német elképzelések születtek a két háztartási kérdőív esetleges összevonására is. A személyi kérdőívet viszont célszerűnek látják részben keresők-nemkeresők, részben a kikérdezésben először részt vevők és ismételten részt vevők szerint kialakítani. A négyféle kérdőív használata részben papírmegtakarítást eredményezne, részben a kérdésvezetést egyszerűsítene. A kérdezőbiztosokat egy külön táblázat segítené egy-egy adott személy esetében használandó kérdőív kiválasztásában.

A megismételt kikérdezésre – a háztartások előzetes értesítése után – 1993 októbere és novembere során került sor. Lehetőség szerint mindenütt a korábbi kérdezőbiztosokat alkalmazták, így könnyebb volt felvenni újra a kapcsolatot. A terepmunka első hat hetében a háztartások 90 százalékánál el tudták végezni a kikérdezést. A többi háztartás túlnyomó többségénél a következő három hétben eredményes volt a kapcsolatfelvétel. Mindössze 17 háztartásnál nem sikerült az ismételt kikérdezés. A kérdezőbiztosok azt az utasítást kapták, hogy a háztartási regisztert és a háztartási kérdőívet a háztartásfővel személyes kikérdezés során töltsék ki. A személyi kérdőívnel viszont ún. önkitöltésre is volt lehetőség, de más, erre illetékes személy is adhatott információt (proxy-információ).

A második felmérés érdekes módszertani kérdése volt, hogy sikerül-e a megghiúsulást olyan szinten tartani, hogy a kieső válaszok miatti torzítás ne gátolja az időbeli összehasonlításokat. Jóllehet a kísérleti felmérés nem tűzte célul reprezentatív adatok előállítását, az ismételt kikérdezés eredményességét érdeklődéssel várták. Az első felmérés 241 válaszoló háztartása közül a második fázisban 229 ismételten szerepelt. Néhány háztartás elutasította a további együttműködést, néhányan nem értek rá a felvétel időszakában, az elköltözötték közül pedig kettőt nem találtak meg. A korábbi háztartások mellett újak is kerültek a panelbe vagy úgy, hogy egy

korábbi háztartás ketté vált, vagy úgy, hogy az adott lakásba a régi mellé egy új háztartás költözött. A második felvétel során végül is 233 háztartástól sikerült adatokat gyűjteni. Tehát azokra a háztartásokra, melyeknek együttműködési készségét az első fázisban sikerült megnyerni, egy második adatgyűjtésnél is számítani lehetett. Az első fázis válaszolási aránya azonban arra utal, hogy az induló mintában szereplő háztartások „szóra bírása” nagyon kétértelmű eredményű.

Általános tapasztalat, hogy a jövedelmekre vonatkozó kérdésekre a megkérdezettek érzékenyen reagálnak, és nagy a megtagadási arány. Ennél a kísérleti adatgyűjtésnél azonban meglepően pozitív volt a jövedelmekkel kapcsolatos válaszadási hajlandóság. A közreműködő háztartások keresői közül az első kikérdezésnél 76, a második kikérdezésnél 95 százalék adott jövedelmi adatot. A jó eredmény feltehetően annak is volt köszönhető, hogy a jövedelmek összegszerű megadását megtagadókat arra kérték, hogy sorolják be magukat előre megadott jövedelmi csoportokba. Ezzel a módszerrel a tételre vonatkozó válaszmegtágadás (item-non-response) nagymértékben csökkenthető volt. Mindezek mellett nem szabad elfelejteni, hogy a próbafelvételben részt vevők a lakosságnak már egy sajátosan elkülönülő csoportját alkották.

A próbafelvétel mintájának mérete miatt nem lehetett azt várni, hogy a különböző ismérvek (családi állapot, nemzetiség stb.) szerinti összetétel az országos helyzetet tükrözze. Az azonban meglepő, hogy az idősebb korosztály alulreprezentált egyéb felvételekkel összehasonlítva. Ez feltehetően a központi témának tulajdonítható: az idősebbek az élet- és munkakörülmények számbavételében nem érezték magukat érdekeltnek.

1994-re tervezték az egész Európai Unióra vonatkozó, mintegy 60 000 háztartásra kiterjedő felvételt. A felvétel koncepciója és kérdései a próbafelvétel második szakaszához képest nem sokat változtak. Az 1994-es felvételnél az átlagos válaszadási elvárás 65 százalék volt az egyes országok legalább 50 százalékos eredményessége mellett.

(Ism.: Nádas Magdolna)

HICKMANN, T.:

KELET ÉS NYUGAT EGYSÉGÉÉRT

(Wenn Ost und West zusammenwachsen sollen ...) – *Osteuropa Wirtschaft*. 1994. 2. sz. 115-127. p.

Az egységes Európa csak úgy jöhet létre, ha a nyugatiak intenzívebben segítik a reformfolyama-

tokat a közép- és kelet-európai országokban. Az eddigi évek tapasztalatai azt jelzik, hogy következetes nemzetközi támogatás nélkül az átalakulási programok nem valósulhatnak meg. A tanulmány a támogatások három fő formája: a piachoz jutás elősegítése, illetve a pénzügyi és műszaki segítségnyújtás szempontjából elemzi a térség országainak jelenlegi helyzetét és jövőbeni lehetőségeit.

Az átalakuló közép- és kelet-európai országok piaci helyzete a közelmúltban kifejezetten romlott: külkereskedelmi mérlegeik – az 1990. és 1991. évek viszonylagos egyensúlya után – 1992-ben 7,2 milliárd, illetve 1993-ban már több mint 12 milliárd dollárnak megfelelő negatív egyenleget mutattak. 1993 első félévében például importjuk 7 százalékos emelkedésével szemben exportjuk 13,5 százalékkal esett vissza az előző év azonos időszakához képest, jórészt a nyugat-európai piacra jutás feltételeinek rosszabbodása következtében. Az exportcsökkenés mértéke Albánia, Magyarország és a Független Államok Közössége (FÁK) esetében volt a legnagyobb. Bár az Európai Unióval kötött társulási szerződések, illetve az EFTA-megállapodások vámtelcsökkentést és az importkontingensek növelését tették lehetővé, 1992-ben és 1993-ban valójában egyre több nyugati ország emelt kereskedelmi korlátokat dömpingellenes biztonsági rendelkezések formájában (például a lengyel eper vagy a magyar textiltermékek szállítása ellen). Franciaország különösen eredményesen érvényesíti saját érdekeit az EU-intézményeken keresztül is, például a vámkönynyítések megtagadása révén.

A szóban forgó kereskedelempolitikai szabályozások éppen a kelet-európai országok számára is versenyképes területeken (például élelmiszerek, textilanyagok, ruházati cikkek, vas- és színesfémkohászati termékek) korlátozzák a bejutást a nyugat-európai piacokra. Az előbbieket ugyanis alacsonyabb bérköltségeik a viszonylag kedvezőtlenebb termelékenységű szint ellenére is előnyt biztosítanak a nemzetközi versenyben. Emellett jól képzett munkaerőből is számottevők a tartalékaik.

A külkereskedelmi kapcsolatok tekintetében a Független Államok Közössége lényegesen kedvezőbb helyzetben van a többi átalakuló országnál. Exportjának több mint felét (53 százalékát) a foszszilis tüzelőanyagok képviselik, amelyekkel szemben nem érvényesítenek kereskedelmi korlátozásokat, további 15 százalékra tehető a fa-, illetve vegyialapanyagok, az acél és más félkész termékek együttes részesedése, míg a gépipari termékek aránya mindössze 7 százalék. Részben ennek az előnyös exportszerkezetnek, de főleg az import nagyarányú visszaesésének tulajdonítható, hogy a FÁK – s ezen

belül a meghatározó Oroszország – közel 10 milliárd dolláros külkereskedelmi többletet ért el 1993 első felében.

A pénzügyi támogatások az utóbbi években némileg visszafogottabbá váltak mind a kereskedelmi és egyéni hitelnyújtók, mind a beruházók részéről. (Ez a kedvezőtlen tendencia a legfejlettebb reformállamokat, azaz Lengyelországot, Magyarországot és Csehországot kevésbé érintette.)

A Kelet-Európába irányuló közvetlen külföldi beruházások összértéke elérte a 15 milliárd dollárt. A külföldi vállalatok száma így az öt év előtti néhány százszal szemben jelenleg már majdnem százezerre becsülhető. A külföldi beruházások csaknem 70 százaléka nyugat-európai partnerekkel együttműködve valósult meg.

A külföldi beruházások 1992. évi mintegy 5,5 milliárd dolláros növekedésével szemben 1993-ban bizonyos „kifáradás” volt észlelhető, ami a növekedési ütem abszolút visszaesésében is kifejeződött. A főbb okok között említhetők a Csehszlovákia szétválásából adódó bizonytalanságok, a magyarországi privatizációs folyamat késedelmessége, az oroszországi politikai kockázatok, általános okként pedig az, hogy egyre nehezebb megfelelő helyi partnert találni.

Az 1990 és 1993 között végrehajtott közvetlen külföldi beruházásoknak mintegy 35-40 százaléka jutott Magyarországra, ahol 1992 közepéig 17 500 külföldi vállalatot, illetve külföldi részesedésű céget jegyeztek be. A létesítmények száma alapján Németország, Ausztria, az Egyesült Államok és Kína a legfontosabb partnerországok. Az 1993 közepéig beruházott tőke nagysága alapján viszont egyértelműen az Egyesült Államok áll az első helyen (1,1 milliárd dollár), Németország a második (600 millió dollár), majd Ausztria (480 millió dollár), illetve Franciaország (350 millió dollár) következnek. Megjegyzendő azonban, hogy az amerikai beruházások jelentős részét német leányvállalatok útján valósították meg (például a General Motors beruházásait a Opel AG., a Fordét pedig a Kölni Ford Művek révén).

A beruházandó tőke elhelyezésére Csehország egyike a legvonzóbb területeknek, ahol 1993 közepéig több mint 10 000 beruházás jött létre külföldi közreműködéssel. 1990 elejétől 1993 közepéig beruházott külföldi tőkeként 2,1 milliárd dollár jelentkezett a fizetési mérlegben. A beruházók között első helyen Németország áll összesen 634 millió dollárral (29,3 %), majd az Egyesült Államok következik 590 millió dollárral (27,3 %), valamint Franciaország 263 millió dollárral (12,2 %). Az amerikai és a francia részesedés főleg az utóbbi

időben vált hangsúlyosabbá, amikor egyre több kritikai észrevétel merült fel a német tőke behatolásával szemben.

A hatalmas felvevőpiaccal és a természeti kincsek gazdag lelőhelyeivel rendelkező Oroszország vélhetően nagy vonzerővel hat a külföldi tőkebefektetőkre. Valóban sokezer közös vállalkozást regisztráltak külföldi partnerekkel, és számos nagy koncesszió terve merült már fel, amelyek közül az energia- és nyersanyagsektort érintő 17 projekt értéke összesen 85 milliárd dollárra tehető. A leggyakoribb partnernek az Egyesült Államok tekinthető (14 projekt), majd az Egyesült Királyság és Franciaország következik (10, illetve 5 projekt). Egyelőre azonban a gazdasági stabilitás hiánya, jogi bizonytalanságok és a tulajdonviszonyok tisztázatlansága hátráltatja e tervek realizálását.

Oroszországon kívül főleg Kazahsztán verseng eredményesen a külföldi beruházásokért, ahol máris több száz közös vállalkozás létesült, együttesen mintegy 600 millió dollár tőkebefektetéssel.

Lengyelország iránt főleg 1992 óta nőtt a beruházók érdeklődése. A külföldi tulajdonú vagy részesedéssel rendelkező vállalatok száma az 1991 végi 4700-ról 1993 közepéig kerekén 12 000-re, a beruházott tőke összege pedig háromszorosára emelkedett. (A tőkenagyságot azonban a különböző források igen eltérően ítélik meg: a közlésekben 700 milliótól 2 milliárd dollárig terjedő összegek szerepelnek.) A legfontosabb partnerországok az Egyesült Államok és Olaszország, míg Németország – Hollandia és Svédország után – az ötödik helyen szerepel, 6 százalékos részesedéssel.

A közvetlen beruházásokhoz hasonlóan 1993-ban a hitelek és más pénzügyi segítségnyújtások is csökkentek. A kelet-európai államok új adósságtételei 1993 októberéig mintegy 5 milliárd dollárt tettek ki. A magántőké piacán csak néhány ország (például Magyarország és a Cseh Köztársaság) juthatott új hitelekhez.

A pénzügyi segítség oroszánrésze ugyanis olyan nemzetközi intézményektől származik, mint a Világbank, a Nemzetközi Valutaalap vagy az Európai és Nemzetközi Fejlesztési Bank. A kelet- és közép-európai országok részére nyújtott hitelek (a FÁK nélkül) az 1990. évi 2,8 milliárddal szemben 1991-ben 8,6, 1992-ben 5,5 milliárd, 1993 első felében pedig 3,3 milliárd dollárt képviseltek.

Oroszország és a FÁK többi állama részére összesen 75 milliárd segélyt ajánlottak fel. Ebből 43 milliárdot azonban még csak részben folyósítottak, mert a Nemzetközi Valutaalap feltételekhez (például az infláció megfékezése, a támogatások leépítése, a költségvetési hiány csökkentése) köti az igénybevétel

tel lehetőségét. Bár a nemzetközi forrásokból származó pénzügyi támogatásokra a jövőben is fontos szerep vár, az Európai Uniónak és tagállamainak erőteljesebben kellene törekedniük arra, hogy – például az infrastruktúra fejlesztését szolgáló céltámogatásokkal – hatékonyabban segítsék elő a „reformországok” piacgazdasági áttérését.

(Ism.: *Tűi Lászlóné*)

KAUKEWITSCH, P.

A FOGLALKOZTATÁSI KÖLTSÉG-INDEX EURÓPAI PRÓBAFELVÉTELE

(Testerhebung für einen Europäischen Arbeitskostenindex.) – *Wirtschaft und Statistik*. 1994. 6. sz. 409-414. p.

Az Európai Unió Statisztikai Hivatala, (EUROSTAT) már hosszabb ideje foglalkozik azzal a gondolattal, hogy az egységes európai statisztikai rendszer kibővíti a foglalkoztatási költség-index megfigyelésével. Az Egyesült Államokban negyedéves gyakorisággal publikált Employment Cost Index mintájára kialakított index a munkáltatók egy teljesített munkaóra jutó munkaerőköltségének változását számszerűsíti, és elősegíti az egyes ágazatok versenyképességének a közös európai piacon történő megbízhatóbb megítélését. Az index egyszerre képes tükrözni a bérekben és a munkaerő egyéb költségeiben bekövetkező változást, és megteremti a termelékenység, a foglalkoztatottság és más makrogazdasági mutatókkal való kombinált elemzés lehetőségét.

A foglalkoztatási költség-index módszertanilag a fogyasztói ár-indexhez hasonlít, de itt a rögzített fogyasztói kosarat a kiválasztott foglalkozások jelentik, s a Laspeyres-típusú index az ezen foglalkozások bérköltségében bekövetkező változást méri. A munkaerő költségeként a következő elemek vehetők figyelembe:

- alpbér,
- bérpótlékok,
- nyereségrészesedés,
- jutalom (13. havi fizetés stb.),
- le nem dolgozott időre járó díjazás,
- természetbeni juttatás,
- kötelező társadalombiztosítási járulék,
- a munkáltató által önként vállalt biztosítás járuléka,
- pénzbeni szociális juttatások.

A felsorolt elemek egy része az egész évre vonatkozik, ezért a havi költségindex kiszámításánál csak annak arányos részét kell figyelembe venni.

Az amerikai indexfelvétel jelentősen különbözik az európai statisztikai gyakorlattól. Míg ott a

időben vált hangsúlyosabbá, amikor egyre több kritikai észrevétel merült fel a német tőke behatolásával szemben.

A hatalmas felvevőpiaccal és a természeti kincsek gazdag lelőhelyeivel rendelkező Oroszország vélhetően nagy vonzerővel hat a külföldi tőkebefektetőkre. Valóban sokezer közös vállalkozást regisztráltak külföldi partnerekkel, és számos nagy koncesszió terve merült már fel, amelyek közül az energia- és nyersanyagsektort érintő 17 projekt értéke összesen 85 milliárd dollárra tehető. A leggyakoribb partnernek az Egyesült Államok tekinthető (14 projekt), majd az Egyesült Királyság és Franciaország következik (10, illetve 5 projekt). Egyelőre azonban a gazdasági stabilitás hiánya, jogi bizonytalanságok és a tulajdonviszonyok tisztázatlansága hátráltatja e tervek realizálását.

Oroszországon kívül főleg Kazahsztán verseng eredményesen a külföldi beruházásokért, ahol máris több száz közös vállalkozás létesült, együttesen mintegy 600 millió dollár tőkebefektetéssel.

Lengyelország iránt főleg 1992 óta nőtt a beruházók érdeklődése. A külföldi tulajdonú vagy részesedéssel rendelkező vállalatok száma az 1991 végi 4700-ról 1993 közepéig kerekén 12 000-re, a beruházott tőke összege pedig háromszorosára emelkedett. (A tőkenagyságot azonban a különböző források igen eltérően ítélik meg: a közlésekben 700 milliótól 2 milliárd dollárig terjedő összegek szerepelnek.) A legfontosabb partnerországok az Egyesült Államok és Olaszország, míg Németország – Hollandia és Svédország után – az ötödik helyen szerepel, 6 százalékos részesedéssel.

A közvetlen beruházásokhoz hasonlóan 1993-ban a hitelek és más pénzügyi segítségnyújtások is csökkentek. A kelet-európai államok új adósságtételei 1993 októberéig mintegy 5 milliárd dollárt tettek ki. A magántőkének piacán csak néhány ország (például Magyarország és a Cseh Köztársaság) juthatott új hitelekhez.

A pénzügyi segítség oroszánrésze ugyanis olyan nemzetközi intézményektől származik, mint a Világbank, a Nemzetközi Valutaalap vagy az Európai és Nemzetközi Fejlesztési Bank. A kelet- és közép-európai országok részére nyújtott hitelek (a FÁK nélkül) az 1990. évi 2,8 milliárddal szemben 1991-ben 8,6, 1992-ben 5,5 milliárd, 1993 első felében pedig 3,3 milliárd dollárt képviseltek.

Oroszország és a FÁK többi állama részére összesen 75 milliárd segélyt ajánlottak fel. Ebből 43 milliárdot azonban még csak részben folyósítottak, mert a Nemzetközi Valutaalap feltételekhez (például az infláció megfékezése, a támogatások leépítése, a költségvetési hiány csökkentése) köti az igénybevétel

tel lehetőségét. Bár a nemzetközi forrásokból származó pénzügyi támogatásokra a jövőben is fontos szerep vár, az Európai Uniónak és tagállamainak erőteljesebben kellene törekedniük arra, hogy – például az infrastruktúra fejlesztését szolgáló céltámogatásokkal – hatékonyabban segítsék elő a „reformországok” piacgazdasági áttérését.

(Ism.: *Tűű Lászlóné*)

KAUKEWITSCH, P.

A FOGLALKOZTATÁSI KÖLTSÉG-INDEX EURÓPAI PRÓBAFELVÉTELE

(Testerhebung für einen Europäischen Arbeitskostenindex.) – *Wirtschaft und Statistik*. 1994. 6. sz. 409-414. p.

Az Európai Unió Statisztikai Hivatala, (EUROSTAT) már hosszabb ideje foglalkozik azzal a gondolattal, hogy az egységes európai statisztikai rendszert kibővíti a foglalkoztatásiköltség-index megfigyelésével. Az Egyesült Államokban negyedéves gyakorisággal publikált Employment Cost Index mintájára kialakított index a munkáltatók egy teljesített munkaóra jutó munkaerőköltségének változását számszerűsíti, és elősegíti az egyes ágazatok versenyképességének a közös európai piacon történő megbízhatóbb megítélését. Az index egyszerre képes tükrözni a bérekben és a munkaerő egyéb költségeiben bekövetkező változást, és megteremti a termelékenység, a foglalkoztatottság és más makrogazdasági mutatókkal való kombinált elemzés lehetőségét.

A foglalkoztatásiköltség-index módszertanilag a fogyasztóiár-indexhez hasonlít, de itt a rögzített fogyasztói kosarat a kiválasztott foglalkozások jelentik, s a Laspeyres-típusú index az ezen foglalkozások bérköltségében bekövetkező változást méri. A munkaerő költségeként a következő elemek vehetők figyelembe:

- alpbér,
- bérpótlékok,
- nyereségrészesedés,
- jutalom (13. havi fizetés stb.),
- le nem dolgozott időre járó díjazás,
- természetbeni juttatás,
- kötelező társadalombiztosítási járulék,
- a munkáltató által önként vállalt biztosítás járuléka,
- pénzbeni szociális juttatások.

A felsorolt elemek egy része az egész évre vonatkozik, ezért a havi költségindex kiszámításánál csak annak arányos részét kell figyelembe venni.

Az amerikai indexfelvétel jelentősen különbözik az európai statisztikai gyakorlattól. Míg ott a

felvétel önkéntes, és a végrehajtás összeírók segítségével történik, Európában a kötelező jellegű, postai visszaküldéses adatgyűjtés a jellemző. Részben ezért, részben mert új a felvétel, a bevezetést alapos előkészítésnek kell megelőznie. Ennek részeként hat tagország – köztük Németország – vállalta egy olyan próbakérdés végrehajtását, mely a kérdőív mellett a felvételi eljárás tesztelésére is szolgál. Ez két lépcsőben történt, 1993 április-májusában a kiválasztott tagországok elvégezték a kérdőív tesztelését, majd országanként 100, különböző méretű vállalatnál próbafelvételre került sor.

A tavaszi előfelvétel mintakiválasztása az 1992. évi munkaerőköltség-felvétel alapján történt. A kiválasztott adatszolgáltatók a kérdőív mellé bőséges információanyagot is kaptak. Az összeírók tapasztalatai szerint vállalati szinten a felvételtől származó foglalkozásonkénti költségadatok iránt mérsékelt volt az érdeklődés.

A megkérdezettek szerint a legnagyobb problémát a kiválasztott foglalkozások azonosítása jelenti, különösen a nagyobb méretű gazdálkodóknál, ahol ehhez csak a társadalombiztosítási kód, illetve a fizetési osztály nyújt némi támpontot. Viszonylag egyszerűbb helyzetben voltak a kisebb méretű szervezetek, ahol a vállalati szakemberek általában kielégítően ismerték az egyes munkaköröket. Az új tartományokban a munkaórak számbavételénél okozott nehézséget a rövidített munkaidőben dolgozók magas aránya, illetve ők nehezítették meg az egyes költségelemek reális értékelését.

A különböző költségelemek felmérése – a teszt eredménye szerint – eltérő nehézségű volt. A kisebb gazdálkodóknál az okozott gondot, hogy ők a bérszámfejtéshez általában kész szoftvereket használtak, amely nem biztosította például a túlórák díjának elkülönített megadását. A saját fejlesztésű szoftvereket alkalmazó vállalatok számára nem okozott nehézséget a program megfelelő átalakítása. Általános tapasztalat, hogy ahol az adott foglalkozási csoportba tartozó valamennyi személy adatát meg kellett adni, azt az adatszolgáltatók csak becslési eljárások segítségével tudták megoldani.

Az októberi felvétel a korábbtól abban különbözött, hogy az adatszolgáltatókat normál felvételi terv szerint választották ki, így teljeskörűsítés után az adott ágazat szintjén a költségadatok értelmezhetőek voltak. Az adatgyűjtés végrehajtásában – elsődlegesen felvilágosító tevékenységével – részt vállalt a Német Szakszervezeti Szövetség is. A részvételi arány ahhoz képest, hogy önkéntes felvételtől volt szó, jónak mondható, az új tartományokban elérte a 60 százalékot, a többi tartományban pedig mintegy egyharmados volt. A jó válaszadási arányban nagy

szerepet játszott a kérdezőbiztosok alkalmazása. Negatív tapasztalat viszont, hogy a személyes felkeresés és a kérdőív visszaküldése között viszonylag hosszú időnek, 1-2 hónapnak is el kellett telnie, elsősorban azért, mert a kiválasztott foglalkozásokat végző személyek azonosítása a vártnál időigényesebbnek bizonyult. A kérdőív kitöltésénél a problémák azonosak voltak a tavaszi tesztelésnél tapasztaltakkal, de a kitöltők itt már több tételnél alkalmazhattak becslési eljárásokat.

A próbafelvétel tapasztalatai szerint a foglalkoztatás-költség-index számításának bázisát biztosító felvétel Németországban meglehetősen költség- és időigényes. Takarékosabb megoldást csak a bevont foglalkozások körének szűkítése vagy a periodicitás növelése jelenthet. Célszerű lenne a jövőben minél egyszerűbb kérdőívet használni, a könnyebb kitölthetőség ugyanis nagymértékben növeli a megbízhatóságot és a részvételi arányt.

A próbafelvételben részt vevő többi tagország tapasztalata részben a németországihoz hasonló, részben annál kedvezőbb volt. Több helyen maguk az adatszolgáltatók is fel kívánták használni a kapott eredményeket, így egyszerűbb és olcsóbb volt az adatgyűjtés folyamata. A végleges felvételt a tagországi tapasztalatok figyelembevételével úgy kell kialakítani az EUROSTAT-nak, hogy az minél olcsóbb legyen, és ugyanakkor minél kevesebb terhet jelentsen az adatszolgáltatóknak.

(Ism.: *Lakatos Judit*)

KUHN, M. – RADERMACHER, W. – STAHRER, C.:

A KÖRNYEZET GAZDASÁGI TRENDJEI NÉMETORSZÁGBAN

(Umweltökonomische Trends 1960 bis 1990.) –
Wirtschaft und Statistik. 1994. 8. sz. 658-677. p.

Az utóbbi három évtizedben a természeti erőforrások növekvő igénybevétele, valamint a környezetet terhelő anyagok kibocsátása mérhető gazdasági hatásokkal járt. A tanulmány ismerteti az ezek számszerűsítésére megbízható alapot adó nyugatnémet statisztikai háttérrel. A statisztikai adatok alapján megállapíthatók az anyag- és energiaáramlás hatásai a természeti környezetre, valamint az egyes közegek terheléseire.

Az utóbbi három évtized trendjei alapján mérlegelhetők a környezetvédelem javasolt intézkedései és tetemes ráfordításainak gazdasági indokai. A makrogazdaság termelési és fogyasztási statisztikái – a nemzeti számlákra alapozva – összefüggésbe hozhatók a környezet nemzetgazdasági számláival,

felvétel önkéntes, és a végrehajtás összeírók segítségével történik, Európában a kötelező jellegű, postai visszaküldéses adatgyűjtés a jellemző. Részben ezért, részben mert új a felvétel, a bevezetést alapos előkészítésnek kell megelőznie. Ennek részeként hat tagország – köztük Németország – vállalta egy olyan próbakérdés végrehajtását, mely a kérdőív mellett a felvételi eljárás tesztelésére is szolgál. Ez két lépcsőben történt, 1993 április-májusában a kiválasztott tagországok elvégezték a kérdőív tesztelését, majd országanként 100, különböző méretű vállalatnál próbafelvételre került sor.

A tavaszi előfelvétel mintakiválasztása az 1992. évi munkaerőköltség-felvétel alapján történt. A kiválasztott adatszolgáltatók a kérdőív mellé bőséges információanyagot is kaptak. Az összeírók tapasztalatai szerint vállalati szinten a felvételtől származó foglalkozásonkénti költségadatok iránt mérsékelt volt az érdeklődés.

A megkérdezettek szerint a legnagyobb problémát a kiválasztott foglalkozások azonosítása jelenti, különösen a nagyobb méretű gazdálkodóknál, ahol ehhez csak a társadalombiztosítási kód, illetve a fizetési osztály nyújt némi támpontot. Viszonylag egyszerűbb helyzetben voltak a kisebb méretű szervezetek, ahol a vállalati szakemberek általában kielégítően ismerték az egyes munkaköröket. Az új tartományokban a munkaórak számbavételénél okozott nehézséget a rövidített munkaidőben dolgozók magas aránya, illetve ők nehezítették meg az egyes költségelemek reális értékelését.

A különböző költségelemek felmérése – a teszt eredménye szerint – eltérő nehézségű volt. A kisebb gazdálkodóknál az okozott gondot, hogy ők a bérszámfejtéshez általában kész szoftvereket használtak, amely nem biztosította például a túlórák díjának elkülönített megadását. A saját fejlesztésű szoftvereket alkalmazó vállalatok számára nem okozott nehézséget a program megfelelő átalakítása. Általános tapasztalat, hogy ahol az adott foglalkozási csoportba tartozó valamennyi személy adatát meg kellett adni, azt az adatszolgáltatók csak becslési eljárások segítségével tudták megoldani.

Az októberi felvétel a korábbtól abban különbözött, hogy az adatszolgáltatókat normál felvételi terv szerint választották ki, így teljeskörűsítés után az adott ágazat szintjén a költségadatok értelmezhetőek voltak. Az adatgyűjtés végrehajtásában – elsődlegesen felvilágosító tevékenységével – részt vállalt a Német Szakszervezeti Szövetség is. A részvételi arány ahhoz képest, hogy önkéntes felvételtől volt szó, jónak mondható, az új tartományokban elérte a 60 százalékot, a többi tartományban pedig mintegy egyharmados volt. A jó válaszadási arányban nagy

szerepet játszott a kérdezőbiztosok alkalmazása. Negatív tapasztalat viszont, hogy a személyes felkeresés és a kérdőív visszaküldése között viszonylag hosszú időnek, 1-2 hónapnak is el kellett telnie, elsősorban azért, mert a kiválasztott foglalkozásokat végző személyek azonosítása a vártnál időigényesebbnek bizonyult. A kérdőív kitöltésénél a problémák azonosak voltak a tavaszi tesztelésnél tapasztaltakkal, de a kitöltők itt már több tételnél alkalmazhattak becslési eljárásokat.

A próbafelvétel tapasztalatai szerint a foglalkoztatás-költség-index számításának bázisát biztosító felvétel Németországban meglehetősen költség- és időigényes. Takarékosabb megoldást csak a bevont foglalkozások körének szűkítése vagy a periodicitás növelése jelenthet. Célszerű lenne a jövőben minél egyszerűbb kérdőívet használni, a könnyebb kitölthetőség ugyanis nagymértékben növeli a megbízhatóságot és a részvételi arányt.

A próbafelvételben részt vevő többi tagország tapasztalata részben a németországihoz hasonló, részben annál kedvezőbb volt. Több helyen maguk az adatszolgáltatók is fel kívánták használni a kapott eredményeket, így egyszerűbb és olcsóbb volt az adatgyűjtés folyamata. A végleges felvételt a tagországi tapasztalatok figyelembevételével úgy kell kialakítani az EUROSTAT-nak, hogy az minél olcsóbb legyen, és ugyanakkor minél kevesebb terhet jelentsen az adatszolgáltatóknak.

(Ism.: *Lakatos Judit*)

KUHN, M. – RADERMACHER, W. – STAHLER, C.:

A KÖRNYEZET GAZDASÁGI TRENDJEI NÉMETORSZÁGBAN

(Umweltökonomische Trends 1960 bis 1990.) –
Wirtschaft und Statistik. 1994. 8. sz. 658-677. p.

Az utóbbi három évtizedben a természeti erőforrások növekvő igénybevétele, valamint a környezetet terhelő anyagok kibocsátása mérhető gazdasági hatásokkal járt. A tanulmány ismerteti az ezek számszerűsítésére megbízható alapot adó nyugatnémet statisztikai háttérrel. A statisztikai adatok alapján megállapíthatók az anyag- és energiaáramlás hatásai a természeti környezetre, valamint az egyes közegek terheléseire.

Az utóbbi három évtized trendjei alapján mérlegelhetők a környezetvédelem javasolt intézkedései és tetemes ráfordításainak gazdasági indokai. A makrogazdaság termelési és fogyasztási statisztikái – a nemzeti számlákra alapozva – összefüggésbe hozhatók a környezet nemzetgazdasági számláival,

valamint a népességstatisztikák átfogó adataival és mindezek alapján felvázolhatók ezeknek a környezet állapotára gyakorolt hatásai.

Az egységes értelmezés érdekében a cikk fogalmi meghatározást ad a gazdasági anyagcserére (metabolizmus), amelyben az „anyag” fogalma széles értelemben, minden természetes és feldolgozott javat magában foglal, az aggregáltság mértékétől függetlenül. Az ismertetett elemzések nem terjednek ki minden anyagáramlásra, csak azokra, amelyek révén a gazdaság kapcsolatba lép a természettel (eszerint a nemzetgazdaságon belül lezajló anyagi körfolyamatok nem tárgyai a vizsgálatnak). A vizsgálatba bevonták a gazdaságba belépő és onnan kilépő „anyagok” fontosabb csoportjait, ide értve például az anyagelszámolásokban szereplő félkész és késztermékeket is.

A cikk az „anyagfelvétel” fogalmát széles értelemben, ennek célja lehet gazdasági hasznosítás, átalakítás, felhasználás, kivitel, valamint olyan művelet („lerakás”), amely az anyagot közvetlenül visszavezeti a természetbe. Az anyagfelvételbe minden behozott kész- és félkész termék is beleszámít. A másik fogalom, az „anyagleadás” kiterjed az egy gazdasági periódus (többnyire 1 év) alatt a nemzetgazdaságot elhagyó szilárd, folyékony és gáznemű anyagokra, ennek formája lehet a kivitel más országokba vagy a környezetbe juttatás, például hulladék, szennyvíz, távozó füstgáz, lerakott anyag formájában.

A nyersanyagok csoportjában a tanulmány megkülönböztet a „biológiai eredetű” és „nem biológiai eredetű”. Az első csoport közvetlenül kapcsolatba hozható az élővilággal, beleértve a vadászat során elejtett állatot, a halászzal kifogott halat, a mezőgazdaság és erdőgazdálkodás növényi termékeit, de nem tartoznak ide a tüzelőanyagok és az állattenyésztés termékei.

Megkülönböztetik a hasznosítható és a nem hasznosítható nyersanyagfelvételt. Az első csoportba sorolták azokat a biológiai, valamint nem biológiai eredetű nyersanyagokat, amelyek a nemzetgazdasági hasznosítás céljának megfelelőek. Nem tartoznak ide olyan meddők és hasonló kísérő anyagok, amelyek a nyersanyag kitermelése (például a barnaszénbányászat) révén nem szándékozottan kikerülnek a természetből.

Szerepe van a vizsgálatban az „anyagkijuttatásnak” is, ami céltudatos folyamatként anyagokat juttat a természetbe, rendszerint a növények termesztéséhez kapcsolódva, például talajerőpótlásként, növényvédelmi céllal.

A természeti környezet gazdasági hasznosítása nagymértékben függ a vizsgált ország gazdasági és

társadalmi fejlődésétől. Kiinduló feltételként vizsgálja a cikk az egykori Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) lakosságának, ezen belül a keresőképes korban levők számának és teljesítményének alakulását. A heti munkaidő rövidítésének következtében csökkent a munkaidőalap, ugyanakkor a bruttó hazai termék 1960 és 1990 között (1991. évi áron) 2,5-szeresére nőtt. Az egy munkaóra jutó tőkeállomány megnégyszereződött, azonban az egységnyi tőkére jutó GDP az 1960. évinek csak háromnegyede (27 százalék helyett 1990-ben 20 százalék). Az NSZK-ban 1960 és 1990 között a munka termelékenysége (az egy munkaóra jutó GDP) 18-ról 54,5 márkára, háromszorosára nőtt.

A gazdasági átalakítás egyúttal visszahat a természetre, belátható időn belül kimerülhetnek a természeti erőforrások véges készletei. Az emberi tevékenység kibocsátásai rongálják a természetet, környezetet, és egyre több rendszabály igyekszik korlátozni az ilyen káros hatásokat. A statisztika a pillanatnyi helyzet, valamint a megállapítható trendek alapján képes felhívni a figyelmet a középtávon várható súlyos következményekre. Nagy figyelem kíséri például az anyagok mérgező hatását, pedig legalább ekkora jelentősége van a természetből származó és oda visszajuttatott anyagok mennyiségének is. Nem mérgező, de túlzott mennyiségű anyagfelvétel és -leadás is károsítja a természetet: állat- és növényfajtákat semmisíthet meg, maradót változást okozhat a természeti tájakban.

A szerzők összevetik az 1960. és 1990. évi nyugatnémet anyagmérleg kiemelt rovatait: a szilárd anyagokat, az építmények alapozásához szükséges talajkiemelést, a gazdaság oxigénfelhasználását, vízfelvételt és -leadását (ezeket mennyiségileg azonosnak feltételezve). Az átfogó mérleg a képződött szilárd hulladékot is tartalmazza. Az anyagmérleg „hiánnyal” zárul, mivel az összes anyagfelvétel meghaladja az anyagleadás (millió tonnában kifejezett) mennyiségét. Ezen túlmenően a gazdaságban újrahasznosított hulladékanyagok is maradnak, amelyek korábbi periódusok anyagfelvételeihez kapcsolódnak.

Az eddig elvégzett elemzések (első közelítésként) súlyozatlanul összegzik a mennyiségeket, anélkül, hogy az egyes kategóriák által okozott sajátos környezeti kockázatokat külön-külön értékelnék. Azért ilyen nagyvonalú ez az elemzés, mert nem állnak rendelkezésre a súlyozáshoz szükséges specifikus ismeretek, összefüggések.

A vízfelvétel és -leadás mennyiségi bővülése (1960 és 1990 között 230 százalék) a nyugatnémet GDP volumene 2,5-szeres növekedéséhez közel álló, az energiahordozók behozatala gyorsabban (3,7-sze-

resére), az egyéb nem biológiai javak behozatala 2,4-szeresére nőtt, és 2,55 a biológiai javak importált mennyiségének indexe is. A meddők kitermelése 30 év alatt közel kétszeresére nőtt, a talaj belföldi építésekkel kapcsolatos kiemelése pedig másfélszeresére. A gazdaságban maradt anyagok 1990. évi mennyisége 1,6-szerese az 1960. évinek.

A növénytermesztés érdekében felhasznált növényvédőszeres mennyiségének növekedése 3,3-szeres volt, a műtrágya kijuttatása 60 százalékkal haladta meg az 1960. évit, az istállótrágya kijuttatott mennyisége csak 10 százalékkal nőtt.

A teljes anyagfelvételnek a két megfigyelt időponban körülbelül egyötöde hasznosult, a hulladékanyagok mennyisége közel másfélszeresére nőtt. A statisztikák, a becslés bizonytalanságai ellenére, az anyagmérleg rovatainak nagyságrendjeit jól érzékeltetik.

Az 1960. évi 780 megatonnáról 1990-ben 995 megatonnára nőtt az összes hasznosítható nyersanyag mennyisége, ebből 188 megatonna a biológiai, 807 megatonna a nem biológiai eredetű külföldi anyagoké, a növekedés az előbbi csoportban 42 százalék, az utóbbiban 25 százalék.

A belföldi energiahordozók mennyisége 1990-ben csak háromnegyede volt az 1960. évinek, ezen belül 24-szeresére nőtt a földgáztermelés, ugyanakkor felére esett a német feketeszén-bányászat kibocsátása. A nemesfém ásványok kitermelése 1,6-szeresére nőtt.

Külön elemzik a szerzők a nemzetgazdaság rendelkezésére álló anyagi javak 1960. és 1990. évi mennyiségét, a belföldi termelést növelve a behozatal és csökkentve a kivitel mennyiségeivel. A nyugatnémet export tömege 1960 és 1990 között közel háromszorosára nőtt, ezen belül a nem biológiai eredetű anyagi javaké lassabban nőtt, mint a biológiai eredetűeké. A nettó behozatal (az importból levonva az export mennyiségét) a gazdaság egészében 60 megatonnáról 1990-ben 180 megatonnára nőtt. Az összes rendelkezésre álló anyagmennyiség (a belföldi termelés és a nettó import összege) 40 százalékkal nőtt.

Meghatározták a nyugatnémet gazdaság rendelkezésére álló anyagi javak egy lakosra jutó tömegét (15 tonna, illetve 19 tonna) és az egységnyi GDP-re számított hasznosítási mutatót (0,84, illetve 0,47 kilogramm/márka). Az ellátási színvonal emelkedésének hatására növekedett az anyagfelhasználás egy főre jutó mennyisége, de ez a változás lassabb, mint a GDP növekedési üteme. Egyidejűleg ugyanis megnőtt a szolgáltató tevékenységek aránya a nemzetgazdaságban. Az anyagfelhasználást az is mérsékli, hogy megnőtt a termékek feldolgo-

zottságának mértéke, és az a tendencia, hogy a német cégek meghatározott termelési szakaszokat külföldön végeztetnek el. Ez a szerkezeti változás olyan hatással is jár, hogy tehermentesítik a németországi környezetet.

A cikk külön vizsgálja a behozott és a kivitt termékek feldolgozottsági fokát. A behozatal mennyiségének háromszorosra (értékének 13-szorosra) növekedésén belül a nyersanyagimport tömege csak megkétszereződött 1960 és 1990 között, ugyanakkor a félkész termékeké hatszorosára, a kész termékeké közel nyolcszorosára nőtt. A kivitel tömege 2,7-szeresére nőtt, a félkész és késztermék importanyagigénye sokkal gyorsabban nőtt, mint a megfelelő csoport exportjéé. Az ütemkülönbségek azt is jelzik, hogy 1960 és 1990 között a nyersanyagok aránya a nyugatnémet külkereskedelemben nagymértékben csökkent. A félkész és késztermékek a behozatal tömegének 1960-ban csak egyötöd, 1990-ben már felét tették ki.

Részletes input-output elemzésekre alapozva készültek a környezet nemzetgazdasági számlái, és az azokban meghatározott adatok közvetlenül átvehetők az itt bemutatott mennyiségi elemzés tábláiba. A táblák kiemelt sorai az anyagmérlegek és az energiahordozók mennyiségi adatait összevethetővé teszik.

A cikk vizsgálja a külkereskedelmi adatok sajátosságaiából adódó statisztikai eltérést: például a nyugatnémet repülőtereken egyaránt feltöltik a belföldi és a külföldi légitársaságok gépeinek tartályait és a tengeri kikötőkben az ott kikötött hajók üzemanyagterét. A nemzetgazdasági elszámolás viszont a „belföld” fogalmába csak a belföldi járműveket sorolja, ezért levonja a külföldi járművek belföldi üzemanyag-felvételeit.

Az átalakítási folyamat maga is energiát igényel, és ennek levonása után határozható meg a végső energiafelhasználás. A nyugatnémet gazdaság ilyen célú „saját felhasználása” az elsődleges energiahordozók energiatartalmának több mint egy-negyede. Egy nyugatnémet lakosra 1990-ben 182 gigajoule (GJ) primer energiafelhasználás jutott, a végső energiafelhasználás egy lakosra jutó mennyisége az 1960. évi 82-ről 1990-ben 132 GJ-ra nőtt.

A nyugatnémet környezetvédelmi intézkedések hatásvizsgálata érdekében meghatározták négy levegőszennyező anyag mennyiségeit, megkülönböztetve az erőművi, az ipari, a háztartási, a közúti és egyéb közlekedési (együtt: az energetikai célok által okozott) terhelést, valamint a nem energetikai célok által okozott terhelést.

A legveszélyesebb összetevő a széndioxid, mivel – bár csökkent az 1980. évi csúcshoz képest – az

1990. évi kibocsátás meghaladja az 1960. évit. Az egy lakosra jutó széndioxid-kibocsátás 1990-ben 11,5 tonna (1960-ban 10 tonna), a GDP egységnyi értékére jutó mennyiség 250 kilogramm (1960-ban 500 kilogramm) volt.

A nyugatnémet háztartások, kisüzemek és szolgáltatató tevékenységek hulladékai 1990-ben 1,9-szeresére nőttek, az ipar ilyen jellegű hulladékai pedig 323 százalékkal haladják meg az 1960. évi mennyiséget.

Az egy lakosra jutó háztartási és hasonló hulladék 500 kilogrammra nőtt (1960-ban 300 kilogramm volt) az NSZK-ban. Az előbbi hulladékfoglomba már nem szerepelnek a szelektív papír-, valamint üvegyűjtési programok révén elválasztva kezelt, újrahasznosított anyagok.

Csaknem 1,7-szeresére nőtt 30 év alatt a termelésben keletkező hulladék mennyisége, de bizonyos javulás tapasztalható az 1980. évi adathoz képest. Az egy lakosra jutó hulladék (a talajkiemelés és a meddő kőzetek nélküli) mennyisége az 1960. évi 1 tonnáról 1990-ben 1,4 tonnára nőtt. A gazdasági teljesítményhez viszonyítva a hulladékok mennyiségét: a GDP minden 1 millió márkáját 1960-ban 54 tonna, 1990-ben 35,5 tonna hulladék kibocsátása jellemezte (1991. évi áron).

Részletes nyugatnémet statisztikák vetik össze a vízkitermelés, -vételezés és -felhasználás mérlegadatait, valamint a szennyvízesatornák jellemzőit. Egy nyugatnémet lakosra a háztartási vízvétel mennyiségéből 1960-ban 40 köbméter, 1990-ben 60 köbméter jutott. Ugyanakkor az egy lakosra jutó teljes vízvétel nem 50 százalékkal, hanem több mint 100 százalékkal (318 köbméterről 666 köbméterre) nőtt.

Az energia- és anyagáramlás előbbiekkal jellemzett környezeti hatásaihoz járul az a mód és intenzitás, ahogy a földeket hasznosítják. A föld maga rendszerint nem használódik el, de nem zárhatók ki olyan kártételek, amelyek miatt tartósan megghiúsulhat hasznosítása, és egyes esetekben megfordíthatatlan pusztulás, illetve károsodás is bekövetkezhet, eleve kizárva a föld gazdasági vagy egyéb használatát.

A nyugatnémet települések és közlekedési célú létesítmények területei 1989-ben 62 százalékkal meghaladták az 1960. évit, az egy lakosra jutó terület 335 négyzetméterről 481 négyzetméterre (44 százalékkal) nőtt. Az NSZK teljes területének 8, illetve 1989-ben már 12 százaléka tartozott ebbe a kategóriába.

Szoros kapcsolat van a GDP 2,5-szeresre és a vizsgált területek 1,6-szorosra növekedése között. Nagyvonalú számítások szerint a GDP minden 1

millió márká értékű növekedéséért átlagosan 1 hektár terület lefoglalásával „fizettek”. Összesítve a leköltött földterületeket, egy lakosra 1990-ben átlagosan fél hektár jutott (1960-ban csak egyharmad hektár volt a települési és közlekedési területek felhasználása).

Amilyen mértékben terjeszkednek a települések, közlekedési területek, úgy csökken a mezőgazdaság rendelkezésére álló terület. Gabonaegységben (GE) kifejezve az élelmiszer-termelés 1960 és 1990 között több mint kétszeresére nőtt, ugyanakkor a rendelkezésre álló földterület 17 százalékkal csökkent. A munka termelékenysége gyors ütemben nőtt, a munkaerő-egyenértékre számított létszám az 1960. évinek 31 százaléka. Az NSZK mezőgazdasága a föld és a munkaerő gyors csökkenését az agrokémiai termékek (műtrágya, növényvédőszer), valamint a gépi vonóerő mennyiségének növelésével ellensúlyozta.

A környezetvédelmi célú állóeszközállomány 1975 és 1990 között (1985. évi áron értékelve) csaknem megkétszereződött, az 1990-ben működő berendezések 272 milliárd márká értékűek. Ezen belül rendeltetés szerint is megfigyelik az állóeszközöket: a hulladékok ártalmatlanítására, a vízminőség védelmére, a zajelhárításra és a levegő tisztaságának védelmére alkalmas berendezéseket. A megfigyelt összes környezetvédelmi berendezés 1990. évi állományában az állam eszközei 2,5-szer akkora volumenűek, mint az ipar és építőipar gazdasági szervezetei tulajdonában levők.

A cikk utal az eltérő fejlődési ütemre: vállalati körben a környezetvédelmi állóeszközök volumene 1975 és 1990 között 2,3-szeresére, az állam tulajdonában levőké 1,9-szeresére nőtt. Ez utóbbiakhoz első sorban (az érték 90 százalékában) a közműcsatornák és szennyvíztisztító művek tartoznak.

Részletes statisztikai felmérések állnak rendelkezésre az egyes évek folyó felhasználásainak rendeltetéséről, az említett környezetvédelmi intézkedési csoportok szerint. A megfigyelt környezetvédelmi intézkedések ráfordításainak nagyobb része üzemeltetési költség, ezen túlmenően értékcsökkenési leírás, valamint a munkaerő költsége. Az 1990. évi költség (1985. évi árszinten) kétszerese az 1975. évinek, ezen belül az ipar és az építőipar gazdasági szervezetei valamivel többet költenek ilyen célra, mint a közműfenntartó állami szervek.

Az ipar és az építőipar környezetvédelmi berendezéseik üzemeltetési költségeinek a termelési értékéhez mért aránya 1990-ben 0,6 százalék (1975-ben 0,4 százalék) volt.

(Ism.: Nádudvari Zoltán)

TÁRSADALOMSTATISZTIKA

FRIEDMAN, D. – HECHTER, M. –
SATOSHI KANAZAWA:

A GYERMEKEK ÉRTÉKE

(A theory of the value of children.) – *Demography*,
1994. 3. sz. 375-401. p.

Mi indítja az embereket arra, hogy gyermekek nemzésére vállalkozzanak? A kérdésre válaszolni próbáló különféle elméletek két nagyobb csoportba sorolhatók. Egyik részük a kulturális tényezők – elsősorban a termékenységgel kapcsolatos társadalmi normák – szerepét hangsúlyozza, másik részük ezzel szemben a családalapítás előtt álló párok gazdasági megfontolásait állítja előtérbe. Ez utóbbi magyarázatok szerint a gyermekvállalás racionális döntés eredménye; az emberek a döntésükből fakadó haszon és az azzal járó költségek gondos mérlegelése nyomán határoznak arról, hogy világra hozzanak-e utódokat.

A termékenység gazdasági jellegű elméletei közül az egyik legismertebb *G. Becker* nevéhez fűződik. Becker eredeti elképzelése szerint a gyermek éppen olyan tartós fogyasztási cikk, mint a gépkocsi vagy a hűtőszekrény, s a birtoklása iránti vágyat csupán a háztartás költségvetési korlátai mérséklék. Ebből a gondolatmenetből az következne, hogy a jobb módú rétegek átlagos gyermekszáma felülmúlja a szerényebb anyagi lehetőségekkel rendelkezőkét. A valóságban azonban a dolog épp fordítva áll: az iparilag fejlett országok döntő többségében a termékenység szintje a szegényebbek között lényegesen magasabb, mint a tehetősebbek körében. Becker ezt az ellentmondást elméletének módosításával igyekezett feloldani. A gyermekeket továbbra is tartós fogyasztási cikknek tekintette, ám olyanak, amelynek az élvezete – a hűtőszekrényel ellentétben – meglehetősen sok időt vesz igénybe, s ami ennek megfelelően, az időkorlátok miatt, szükségképpen más javak élvezetéről való lemondással jár együtt. Mivel a magasabb jövedelmű csoportok számára az idő drágább kincs, érthető, ha e rétegek tagjai jobban megfontolják, vállalkozzanak-e gyermeknemzésre.

A gazdasági jellegű magyarázatok közül a másik legismertebb *R. Easterlin* elmélete. Eszerint a gyermekvállalással kapcsolatos döntést az egyének fogyasztási igényei befolyásolják, ezek az igények pedig a gyermekkorban, a szülői házban szerzett tapasztalatok nyomán alakulnak ki. Ha valaki jó-módban nevelkedett, akkor saját későbbi életében is többre vágyik az átlagnál, míg ha valaki szegény-

ségben nőtt fel, akkor felnőttkorában is beéri szerényebb körülményekkel. Mivel a gyermekvállalás – az azzal járó költségek folytán – csökkenti az egyén fogyasztási lehetőségeit, a magasabb életszínvonalhoz szokott egyének várhatóan kevésbé hajlanak a családalapításra, mint azok, akiknek gyermekkorát a szűkösség jellemezte.

Minden különbözőség ellenére Becker és Easterlin elmélete egy dologban rokon egymással: a gyermek mindkét felfogásban olyan ún. instrumentális értéket képvisel, ami csupán azért kívánatos az egyének számára, mert elősegíti más, fontosabb célok elérését. Az értékeknek ez a fajtája megkülönböztetendő azoktól az ún. immanens értékektől, amelyek vonzereje önmagukban van, nem pedig abban, hogy eszközként szolgálnak valami másnak.

A gyermeket pusztán instrumentális értéknek tekintő felfogás kiválóan alkalmas arra, hogy megmagyarázza a termékenység szintjének a fejlett ipari országokban általánosan tapasztalt csökkenését. Azt azonban már nem képes megmagyarázni, hogy ez a csökkenés miért nem teljes, vagyis miért akadnak még mindig párok, akik utódok nemzésére vállalkoznak. A gazdasági jellegű elméletek szemszögéből ez a döntés irracionális, hiszen napjainkban a gyermekek nettó instrumentális értéke negatív, azaz a gyermek ma többet kerül, mint amennyi hasznot hajt. Mégis, a gyermekszámnak a fejlett ipari országokban megfigyelhető csökkenése nem a teljes gyermektelenség, hanem a kétgyermekes családmóddal felé tart; az új egyensúlyi pont – úgy tűnik – nem a nulla, hanem a két gyermek.

Ahhoz, hogy a gyermeket vállaló családok látszólag irracionális döntését megmagyarázhatassuk, új megközelítésmódra van szükség: arra, hogy a gyermekben ne pusztán instrumentális, hanem immanens értéket is lássunk, vagyis a gyermekvállalást ne úgy tekintsük, mint ami csupán egy másik, fontosabb cél elérésére irányul, hanem úgy, mint aminek a vonzereje önmagában van. De milyen immanens értéke lehet egy gyermeknek a szülők számára? A tanulmány szerzői szerint a gyermekvállalás mindenekelőtt a bizonytalanság csökkentését szolgálja; az utódok nemzésével a családok egy olyan „előre megírt” életpályát igyekeznek kialakítani maguknak, amelyet – mint egy kitaposott ösvényt – bejárva jelentős részben függetlenné válhatnak a kiszámíthatatlan jövőtől. És valóban: mihelyt egy gyermek világra jön, a szülők további élete jelentős részben meghatározott, a gyermeknevelés egymás utáni állomásai jórészt megszabják az események későbbi menetét.

Ez az elmélet kétségkívül tetszetős; kérdés azonban, igaz-e, vagyis összhangban van-e a tényekkel. Erre a kérdésre a tanulmány szerzői az elméletből levezethető tapasztalati következmények empirikus ellenőrzésével igyekeznek válaszolni. Önálló adatgyűjtésre és elemzésre nem vállalkoznak, ehelyett a korábban mások által elvégzett kutatásokat tekintik át. A tapasztalati következmények kiválasztásánál abból a megfontolásból indultak ki a szerzők, hogy amennyiben elméletük helytálló, akkor a gyermekvállalási hajlandóság azoknak a körében a legnagyobb, akiknek az élete leginkább bizonytalanságokkal terhes, illetve akik legkevésbé rendelkeznek más eszközökkel a bizonytalanság csökkentésére. Ilyen csoportot alkotnak azok, akiknek a házasságát válás fenyegeti (például a fiatalon

házasodók, vagy a heterogám kapcsolatra lépők, azaz a vallási, etnikai, anyagi vagy más szempontból „túl messzire” házasodók). Egy másik ilyen csoport azoké, akik nem rendelkeznek stabil munkahellyel, illetve jó, ígéretes előmeneteli lehetőségekkel. Végül egy harmadik csoportba azok tartoznak, akik a szülői családotól nem számíthatnak anyagi és érzelmi támogatásra, akik tehát magukra maradnak problémáikkal. Amennyiben az elmélet helyes, akkor mindezekben a társadalmi csoportokban az átlagosnál nagyobbak kell lennie a gyermekvállalási kedvnek. A szakirodalom áttekintése nyomán a szerzők megállapítják, hogy a rendelkezésre álló adatok jórészt alátámasztják elméletüket.

(Ism.: *Moksony Ferenc*)

BIBLIOGRÁFIA

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálatához az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

AFRICAN statistical yearbook = Annuaire statistique pour l'Afrique / Economic Commission for Africa. - Addis Abeba : UNECA, [1993]. - 316 + 204 ism. p.

Afrika statisztikai évkönyve, 1993. Kelet- és Dél-Afrika, Közép-Afrika.

I-069-B-0007/1990-1991/2/3-2/4

ANNUAIRE statistique de poche / Institut national de statistique. - Bruxelles : INS, 1993. - VIII, 199 p.

Belgium statisztikai zsebkönyve, 1993.

I-038-C-0030/1993

L'ÉCONOMIE de la Tunisie en chiffres / Institut national de la statistique. - Tunis : INS, 1994. - 89 p.

Tunézia számokban, 1992-1993.

I-064-D-0002/1992-1993

MALY rocznik statystyczny / Główny Urząd Statystyczny. - Warszawa : GUS, 1994. - 512 p., [1] térk.

Lengyelország statisztikai zsebkönyve, 1994.

I-042-D-0018/1994

STATISTICAL yearbook for Asia and the Pacific = Annuaire statistique pour l'Asie et le Pacifique / Economic and Social Commission for Asia and the Pacific. - Bangkok : UN ESCAP, 1994. - XXII, 502 p.

Ázsia és a csendes-óceáni térség évkönyve, 1993.

I-058-B-0008/1993

STATISTICAL yearbook of the Netherlands / Netherlands Central Bureau of Statistics. - The Hague : CBS, 1994. - 575 p.

Hollandia statisztikai évkönyve, 1994.

I-037-B-0001/1994

STATISTICKÁ ročenka Slovenskej republiky = Statistical yearbook of the Slovak Republic / Statistický úrad Slovenskej republiky. - Bratislava : SSSR, 1994. - 607 p.

Szlovákia statisztikai évkönyve, 1993.

I-020-C-0065/1993

STATISTISK Årbog = Statistical yearbook / Danmarks Statistik - København : Danmarks Stat., 1994. - 559 p.

Dánia statisztikai évkönyve, 1994.

I-039-C-0001/1994

STATISTISK Årbok = Statistical yearbook of Norway. - Oslo[etc.] : Stat. Sentralbyrå, 1994. - 495 p.

Norvégia statisztikai évkönyve, 1994.

I-040-C-0167/1994

SYNOPTIKÉ statistiké epetérída tés Ellados = Concise statistical yearbook of Greece / Ethniké Statistiké Ypéresia tés Ellados. - Athena : ESYE, 1994. - 251 p., [12] t.

Görögország statisztikai zsebkönyve, 1992.

I-049-D-0001/1992

TOKYO statistical yearbook / Tokyo Metropolitan Government. - Tokyo : TMG, 1994. - 543 p.

Tokió statisztikai évkönyve, 1992.

I-051-C-0073/1992

ÁLTALÁNOS STATISZTIKAI MUNKÁK

CONFERENCE of European Statisticians : Report of the forty-first plenary session : 14-18 June 1993 / Statistical Commission and Economic Commission for Europe. - [New York] : UN, 1993. - 49 p.

Európai Statisztikusok Konferenciája. 41. ülés.

814219

HANDBOOK of statistics / gen. ed. P. R. Krishnaiah. - Amsterdam [etc.] : North-Holland, 1993. - XIX, 1045 p.

A statisztika kézikönyve. 9. köt.

717696

KINNUNEN, A.: Kuluttajahintaindeksi 1990=100 : Menetelmät ja käytäntö = Consumer price index 1990=100. - Helsinki : Tilastokeskus, 1993. - 89 p.

Finnország fogyasztói-árindexei 1990. évi bázison.

I-043-B-0157/200

Ez az elmélet kétségkívül tetszetős; kérdés azonban, igaz-e, vagyis összhangban van-e a tényekkel. Erre a kérdésre a tanulmány szerzői az elméletből levezethető tapasztalati következmények empirikus ellenőrzésével igyekeznek válaszolni. Önálló adatgyűjtésre és elemzésre nem vállalkoznak, ehelyett a korábban mások által elvégzett kutatásokat tekintik át. A tapasztalati következmények kiválasztásánál abból a megfontolásból indultak ki a szerzők, hogy amennyiben elméletük helytálló, akkor a gyermekvállalási hajlandóság azoknak a körében a legnagyobb, akiknek az élete leginkább bizonytalanságokkal terhes, illetve akik legkevésbé rendelkeznek más eszközökkel a bizonytalanság csökkentésére. Ilyen csoportot alkotnak azok, akiknek a házasságát válás fenyegeti (például a fiatalon

házasodók, vagy a heterogám kapcsolatra lépők, azaz a vallási, etnikai, anyagi vagy más szempontból „túl messzire” házasodók). Egy másik ilyen csoport azoké, akik nem rendelkeznek stabil munkahellyel, illetve jó, ígéretes előmeneteli lehetőségekkel. Végül egy harmadik csoportba azok tartoznak, akik a szülői családotól nem számíthatnak anyagi és érzelmi támogatásra, akik tehát magukra maradnak problémáikkal. Amennyiben az elmélet helyes, akkor mindezekben a társadalmi csoportokban az átlagosnál nagyobbak kell lennie a gyermekvállalási kedvnek. A szakirodalom áttekintése nyomán a szerzők megállapítják, hogy a rendelkezésre álló adatok jórészt alátámasztják elméletüket.

(Ism.: *Moksony Ferenc*)

BIBLIOGRÁFIA

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálatához az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

AFRICAN statistical yearbook = Annuaire statistique pour l'Afrique / Economic Commission for Africa. - Addis Abeba : UNECA, [1993]. - 316 + 204 ism. p.

Afrika statisztikai évkönyve, 1993. Kelet- és Dél-Afrika, Közép-Afrika.

I-069-B-0007/1990-1991/2/3-2/4

ANNUAIRE statistique de poche / Institut national de statistique. - Bruxelles : INS, 1993. - VIII, 199 p.

Belgium statisztikai zsebkönyve, 1993.

I-038-C-0030/1993

L'ÉCONOMIE de la Tunisie en chiffres / Institut national de la statistique. - Tunis : INS, 1994. - 89 p.

Tunézia számokban, 1992-1993.

I-064-D-0002/1992-1993

MALY rocznik statystyczny / Główny Urząd Statystyczny. - Warszawa : GUS, 1994. - 512 p., [1] térk.

Lengyelország statisztikai zsebkönyve, 1994.

I-042-D-0018/1994

STATISTICAL yearbook for Asia and the Pacific = Annuaire statistique pour l'Asie et le Pacifique / Economic and Social Commission for Asia and the Pacific. - Bangkok : UN ESCAP, 1994. - XXII, 502 p.

Ázsia és a csendes-óceáni térség évkönyve, 1993.

I-058-B-0008/1993

STATISTICAL yearbook of the Netherlands / Netherlands Central Bureau of Statistics. - The Hague : CBS, 1994. - 575 p.

Hollandia statisztikai évkönyve, 1994.

I-037-B-0001/1994

STATISTICKÁ ročenka Slovenskej republiky = Statistical yearbook of the Slovak Republic / Statistický úrad Slovenskej republiky. - Bratislava : SSSR, 1994. - 607 p.

Szlovákia statisztikai évkönyve, 1993.

I-020-C-0065/1993

STATISTISK Årbog = Statistical yearbook / Danmarks Statistik - København : Danmarks Stat., 1994. - 559 p.

Dánia statisztikai évkönyve, 1994.

I-039-C-0001/1994

STATISTISK Årbok = Statistical yearbook of Norway. - Oslo[etc.] : Stat. Sentralbyrå, 1994. - 495 p.

Norvégia statisztikai évkönyve, 1994.

I-040-C-0167/1994

SYNOPTIKÉ statistiké epetérída tés Ellados = Concise statistical yearbook of Greece / Ethniké Statistiké Ypéresia tés Ellados. - Athena : ESYE, 1994. - 251 p., [12] t.

Görögország statisztikai zsebkönyve, 1992.

I-049-D-0001/1992

TOKYO statistical yearbook / Tokyo Metropolitan Government. - Tokyo : TMG, 1994. - 543 p.

Tokió statisztikai évkönyve, 1992.

I-051-C-0073/1992

ÁLTALÁNOS STATISZTIKAI MUNKÁK

CONFERENCE of European Statisticians : Report of the forty-first plenary session : 14-18 June 1993 / Statistical Commission and Economic Commission for Europe. - [New York] : UN, 1993. - 49 p.

Európai Statisztikusok Konferenciája. 41. ülés.

814219

HANDBOOK of statistics / gen. ed. P. R. Krishnaiah. - Amsterdam [etc.] : North-Holland, 1993. - XIX, 1045 p.

A statisztika kézikönyve. 9. köt.

717696

KINNUNEN, A.: Kuluttajahintaindeksi 1990=100 : Menetelmät ja käytäntö = Consumer price index 1990=100. - Helsinki : Tilastokeskus, 1993. - 89 p.

Finnország fogyasztói-árindexei 1990. évi bázison.

I-043-B-0157/200

PROCEEDINGS of the third independent conference : 22-25 September 1992, ... Ankara, Turkey / International Statistical Institute, International Association for Official Statistics ; State Institute of Statistics. - Ankara : DIE, [1993]. - 13 fol., [378] ism. p.

Az IAOS 3., önálló konferenciájának anyaga, 1992. Ankara.

814269

GAZDASÁGSTATISZTIKA

AFRICAN compendium of environment statistics = Recueil des statistiques africaines de l'environnement / United Nations Economic Commission for Africa. - Addis Abeba : UNECA, 1994. - XIX, 90, [46] p.

Az afrikai országok környezetstatisztikai összefoglalója, 1993.

I-069-B-0018/1993

AGRARPREISE : Preisindizes und absolute Preise = Agricultural prices = Prix agricoles. - Luxembourg : EUROSTAT, 1993. - LI, 375 p.

Az Európai Közösségek mezőgazdasági árai, 1983-1992.

I-030-B-0051/1983-1992

ANNUAL report on the consumer price index / Statistics Bureau Management and Coordination Agency. - Tokyo : Stat. Bureau, 1994. - 509 p.

Japán fogyasztóiár-indexének éves felmérése, 1993.

I-051-C-0059/1993

ANNUAL report on the family income and expenditure survey / Statistics Bureau Management and Coordination Agency. - [Tokyo] : Stat. Bureau, 1994. - 468 p.

Jelentés Japán családi jövedelmeinek és kiadásainak éves felméréséről, 1993.

I-051-C-0016/1993

BANK for International Settlements : Annual report. - Basle: BIS, 1994. - 221 p.

A Bank for International Settlements éves jelentése, 1993-1994.

470011/1993-1994

BAUSTATISTIK. Bauproduktionswert, Beschäftigte, Verdienste und Arbeitsstunden nach Bauparten und Auftraggebern. - Wien : ÖStZ, 1994. - VI, 292 p.

Ausztria építőipari statisztikája. Termelési érték, foglalkoztatottak, keresetek, munkaórák, 1993.

I-002-B-0212/1993/1

BAUTÄTIGKEIT und Wohnungen. Bestand an Wohnungen / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart [etc.] : Kohlhammer, 1994. - 48 p.

A Német Szövetségi Köztársaság építőipari és lakásstatisztikája. Lakásállomány, 1992.

I-004-B-0134/1992

BORDES, Ch.: Three assessments of Finland's economic crisis and economic policy. - Helsinki : Bank of Finland, 1993. - 224 p.

Három tanulmány a finn gazdasági válságról és gazdaságpolitikáról.

716810

COMMODITY review and outlook. - Rome : FAO, 1994. - IX, 172 p.

A világ élelmiszer-termelésének és -kereskedelmének statisztikai évkönyve, 1993-1994.

I-032-B-0194/1993-1994

COMPENDIUM of tourism statistics / World Tourism Organization. - Madrid : WTO, 1994. - XII, 245 p.

A világ idegenforgalmi statisztikai összefoglalója, 1994.

I-034-D-0004/14

COMPTES et indicateurs économiques : Rapport sur les comptes de la Nation. - [Paris] : INSEE, 1994. - 435 p.

Jelentés Franciaország nemzetgazdasági elszámolásairól, 1993.

I-033-B-0409/1993

La CONSOMMATION des ménages en 1993.. : Séries de la comptabilité nationale. - [Paris] : INSEE, 1994. - 193 p.

A francia háztartások fogyasztása, 1993.

I-033-B-0390/1993

La DISPERSION des performances des entreprises en 1992.. : Tableau de bord des secteurs industriels / Ministère de l'industrie et du commerce extérieur. - Paris : SESSI, 1994. - 334 p.

A francia iparvállalatok teljesítményének szóródása, 1992.

I-033-C-0219/1992

ELEKTRISITETSSTATISTIKK = Electricity statistics. - Oslo [etc.] : Stat. Sentralbyrå, 1994. - 91 p.

Norvégia villamosenergia-statisztikája, 1992.

I-040-B-0082/1992

EMPLOYMENT status survey. Employment structure of Japan : Summary results and analyses of 1992... Employment status survey / Statistics Bureau Management and Coordination Agency. - Tokyo : Stat. Bureau, 1994. - 396 p.

Japán foglalkoztatottsági felmérése, 1992. Foglalkoztatottsági struktúra, a felmérés összefoglaló eredményei és elemzése.

I-051-C-0018/1992/[3]

ENERGY : Statistical yearbook = Énergie. - Luxembourg : EUROSTAT, 1994. - XXII, 117 p.

Az Európai Közösségek energiastatisztikai évkönyve, 1992.

I-030-B-0011/1992

EUROPÄISCHE Integration und nationale Wirtschaftspolitik /Claus-Friedrich Laaser et al. - Tübingen : Mohr, 1993. - X, 167 p.

Az európai integráció és a nemzeti gazdaságpolitikák.

716790

FINANZEN und Steuern. Rechnungsergebnisse der öffentlichen Haushalte für Bildung, Wissenschaft und Kultur./ Statistisches Bundesamt. - Stuttgart [etc.] : Kohlhammer, 1994. - 138 p.

A Német Szövetségi Köztársaság pénzügyei és adói. Az oktatásra, tudományra és kultúrára fordított államháztartási elszámolások eredményei, 1991.

I-004-B-0212/1991

GARTENBAU- und Feldgemüseanbauerhebung 1992. - Wien : ÖStZ, 1993. - 211 p.

Ausztria 1992. évi kertészeti- és szántóföldi zöldségtermesztési felmérése.

I-002-B-0125/1104

GEBARUNGSÜBERSICHTEN : Bundesländer, Gemeindeverbände und Gemeinden / bearb. im Österreichischen Statistischen Zentralamt in Zusammenarbeit mit dem Bundesministerium für Finanzen. - Wien : ÖStZ, 1994. - 393 p.

Pénzügyi áttekintések Ausztriában, 1992.

I-002-B-0206/1992

HANDEL, Gastgewerbe, Reiseverkehr. Innerdeutscher Warenverkehr / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart [etc.] : Kohlhammer, 1994. - 90 p.

A Német Szövetségi Köztársaság kereskedelme, vendéglátóipara és idegenforgalma. Belföldi áruforgalom, 1993.

I-004-B-0230/1993

INDUSTRY in Poland : Structural adjustment issues and policy options / Centre for Co-operation with European Economies in Transition. - Paris : OECD, 1992. - 184 p.

Az ipari szerkezetváltás és gazdaságpolitika Lengyelországban.

716798

KOSSIKOVA, L.: Die Handelsbeziehungen Russlands mit den ehemaligen Unionsrepubliken: Tendenzen und Probleme. - Köln : BIOst, 1993. - 59 p.

Oroszország kereskedelmi kapcsolatainak alakulása.

814302

LANDBRUGSSTATISTISK Årbog = Agrarstatistisches Jahrbuch. - Luxembourg : EUROSTAT, 1994. - 238 p.

Az Európai Közösségek országainak mezőgazdasági statisztikai évkönyve, 1994.

I-030-C-0017/1994

LANGHAMMER, R. J.: Die Handelspolitik der EG nach 1992 : Die „Integrationsdividende“ in Gefahr. - Kiel : Inst. für Weltwirtschaft, 1993. - 30 p.

Az Európai Közösségek kereskedelmi politikája 1992 után.

814280

METHODS of privatising large enterprises = Méthodes de privatisation des grandes entreprises / Centre for Co-operation with European Economies in Transition. - Paris : OECD, 1993. - 178 p.

Nagyvállalatok privatizációjának módszerei.

716806

NATIONAL accounts. Detailed tables. = Comptes nationaux / OECD Department of Economics and Statistics. - Paris : OECD, 1994. - 588 p.

A világ országainak nemzetgazdasági mérlegei. Részletes adatok, 1980-1992.

I-033-B-0179/1980-1992/2

NATURAL gas : Issues and trends / Energy Information Administration ... U.S. Department of Energy. - Washington : U.S. Dept. of Energy EIA, 1994. - XIII, 159 p.

Az Egyesült Államok földgázstatisztikája, 1994.

I-072-B-0609/1994

OECD employment outlook / Organisation for Economic Co-operation and Development. - Paris : OECD, 1994. - XVI, 208 p.

Az OECD-országok foglalkoztatottsági helyzete, 1994.

I-033-B-0399/1994

The OECD STAN database for industrial analysis = La base de données STAN de l'OCDE pour l'analyse de l'industrie. - Paris : OECD, 1992. - 145 p.

Az OECD-országok strukturális elemzést szolgáló adatházisa: a STAN.

814286

POLITIQUE du tourisme et tourisme international dans les pays de l'OCDE. Les stratégies du tourisme et le développement rural / Organisation de coopération et de développement économiques. - Paris : OECD, 1994. - 200 p.

Az OECD-országok idegenforgalmi politikája és nemzetközi idegenforgalma.

I-033-B-0151/1991-1992/F

PRIVATISATION of railways : Report of the ninetieth round table on transport economics : Held in Paris 4th-5th February 1993 / European Conference of Ministers of Transport Economic Research Centre. - Paris : ECMT, 1993. - 162 p. :

A vasútvonalak privatizációja a gazdaságosság függvényében. ECMT konferencia, 1993.

716902

REPORT on the special survey of the labour force survey. - Tokyo : Stat. Bureau, 1994. - 222 p.

Jelentés a japán munkaerő-felmérésről, 1994.

I-051-C-0036/1994

SALAY, J.: An economic survey of Slovenia and Croatia - Geneva : EFTA, 1992. - 41, III p.

Szlovénia és Horvátország gazdasága, 1990-1992.

814257

SKATTER, inkomster och avgifter : En statistisk översikt = Taxes, income and charges. - Stockholm : SCB, 1994. - 229 p.

Svédország adó-, jövedelem- és illetékstatisztikája.

I-041-B-0114/1994

STATISTIEK financiën van ondernemingen = Statistics of finances business corporations / Centraal Bureau voor de Statistiek. - Voorburg : CBS, 1994. - 55 p.

Hollandia üzleti szervezeteinek pénzügyi statisztikája, 1992.

I-037-B-0151/1992

TAXING energy : Why and how / International Energy Agency. - Paris : OECD IEA, 1993. - 176 p.

Az energiatermelés és felhasználás megadóztatása a környezet védelme céljából.

716905

TEOLLISUUDEN vuosikirja = Årsbok för industrin = Yearbook of industrial statistics. - Helsinki : Tilastokeskus, 1994. - 272 p.

Finnország iparstatisztikai évkönyve, 1994.

I-043-B-0020/1994/1

TRENDS in international distribution of gross world product - New York : UN, 1993. - V, 336 p.

A világ bruttó termékeinek nemzetközi megoszlásában tapasztalható trendek.

I-072-B-0626/18

TURIZM istatistikleri : Vatandas - yabanci, giris - cikis = Tourism statistics / Devlet Istatistik Enstitüsü. - Ankara : DIE, 1994. - IX, 56 p.

Törökország idegenforgalmi statisztikája, 1992.

I-050-B-0053/1992

VERMA, V.: Family budget surveys in the EC: methodology and recommendations for harmonisation. - Luxembourg : EUROSTAT, 1993. - V, 136 p.

Az Európai Közösségek családköltségvetés-felméréseinek módszertani összehangolása.

I-030-B-0241

YEARBOOK of forest products = Annuaire des produits forestiers = Anuario de productos forestales. - Rome : FAO, 1994. - XLIII, 336 p.

Erdészeti termék statisztikai évkönyve, 1981-1992.

I-072-B-0095/1981-1992

YEARBOOK of tourism statistics = Annuaire des statistiques du tourisme = Anuario de estadísticas del turismo / World Tourism Organization. - Madrid : WTO, 1994. - XVI, 157 + XIV, 445 p.

Nemzetközi idegenforgalmi statisztikai évkönyv, 1994.

I-031-B-0148/1994/1-2